

A KLASSZIKUS REALIZMUS HANYATLÁSA

Irta: LUKÁCS GYÖRGY

Victor Hugo *Nyomorultak* című nagy regényében Jean Valjean társadalmi és lélektani helyzetét akarja tisztázni az olvasó előtt. Rendkívüli lírai kifejező erővel leír egy hajót a tengeren, amelyről egy ember a vízbe esett. A hajó megy tovább és lassan eltűnik a látóhatáron. Az ember halálos egyedüliségben küzd a könyörtelen, érzéketlen hullámokkal, míg végül egyedül, kétségbeesve, reménytelenül alámerül. Victor Hugo szerint ez a hangulatkép jellemzi annak az embernek a sorsát a társadalomban, aki ballépést követett el. A tenger hullámainak a könyörtelensége H. V. szemében kora emberietlen társadalmának a szimbóluma.

Victor Hugónak ez a hangulatképe *lírailag* helyesen fejezi ki a tőkésrendi társadalom széles tömegeinek általános életérzését. Az emberek primitívebb társadalmi fokozatokból ismert kölcsönös, közvetlenül észlelhető és megélhető vonatkozása mindinkább eltűnik. Az ember mind magányosabban érzi magát a mindinkább emberietlenné levő társadalommal szemben. A gazdasági fejlődés következtében a társadalom emberietlensége a közvetlen életben elmagányosodó ember számára kegyetlen és fatális második természetként jelentkezik. Amikor tehát Victor Hugo az ebből a helyzetből fakadó érzelmeket lírailag kifejezi, úgy valami valóságosan és tömegesen létezőt fejez ki, s nagy lírai költő.

A tőkésrendi társadalom e megjelenésmódjának objektív valósága azonban nem azt jelenti, hogy objektíve ezzel a megjelenésmóddal azonos. A társadalom emberietlensége nem valami emberen túli új természet, hanem sajátos megjelenésmódja azoknak az emberek közti új vonatkozásoknak, amiket a teljesen kibontakozó tőkésrend teremtett.

A *Kapital* nagy pontossággal írja le a gazdasági különbséget a keletkezésben levő s a már saját lábaira álló tőkésrend között. A már kifejlődött tőkésrendről mondja, ellentétben az eredeti akkumuláció szakaszával: „A gazdasági viszonyok néma kényszere megpecsételi a tőkesek uralmát alárendeltjeik felett... A dolgok közönséges menete szempontjából az ilyen a 'termelés természettörvényei' alá kerül...”

Az eredeti akkumuláció szakasza azonban nem csupán a mély rétegeken elkövetett névtelen visszaélések története, hanem egyuttal a termelés feudális megkötöttségeinek a lerombolása és ezáltal az emberi fejlődés szakasza. Az emberiség feudális iga alól felszabadító ama nagy szabadságharcának a korszaka, amely a renaisszanceszal kezdődik és a francia forradalomban éri el tetőpontját. Ugyanakkor a polgári kultúra, a bölcsélet és a tudomány, az irodalom és a művészet klasszikus kora.

A tőkés fejlődés új, a *Kapital* által előbb jellemzett kész formájába való belépés új viszonylatokat teremt az emberek között s ezzel új témákat és új formákat, új alakítás-problémákat az irodalom számára is. A tőkésrendi fejlődés haladottságának és szükségességének történeti felismerése azonban nem szünteti meg a művészet és elmélet számára végzeteljes következményeit. A polgári ideológia klasszikus szakasza annak vulgáris apológiájába megy át. Az osztálytusaik súlypontja a feudalizmus

összetöréséről áttevődik a harmadik és a negyedik rend közötti küzdelemre. A francia forradalom és a júniusi harcok közti szakasz ezzel a polgári irodalom utolsó nagy szakasza.

Az ideológiai fejlődés apologetikus szakaszába való belépés természetesen nem azt jelenti, hogy minden író apologeta s főleg tudatos apologeta lesz. Ez még a művészet minden teoretikusára sem áll, jóllehet ezen a téren a dolog lényegének megfelelően az apologetikus törekvések kifejezettebben nyilatkoznak meg, mint magában az irodalomban.

Nyomtalanul azonban egy költő vagy gondolkodó felett sem mehet el az új szakaszba való belépés. Sőt a heroikus, forradalmi szakasz hagyományainak a felszámolása — objektíve — gyakran az uralkodó apologetizmus elleni harc formájában történik. Flaubert és Zola realizmusa — természetesen mindegyiknél különböző módon — harc a polgárság frázissá és megtévesztéssé lett régi eszményei ellen. Objektíve viszont ez a harc, ha lassan is, s ha tudatos intenciói ellenére is az ilyen jelentékeny költőknek, messzemenően a polgárság általános ideológiai fejlődésének apologetikus törekvéseit szolgálja. Mert mi a magva minden apologetizmusnak? A törekvés: megállni a jelenségek felületén s a mélyebben fekvő lényeges és döntő problémákat gondolatiag eltávolítani a világból. Ricardo még nyíltan és cinikusan beszél a mélyrétegek tőkések általi kihasználásáról. A vulgár-ökonómusok a cirkulációs szféra legfeketesebb látszatproblémáiba menekülnek, hogy magát a termelési folyamatot, mint az értéktöbblet termelési folyamatát gondolatilag a közgazdaságtan világából eltüntethessék. Hasonlóképp tűnik el a társadalom osztályszervezete a társadalomtudományból, az osztályelmélet a történelemtudományból, a dialektikus módszer a bölcslethez, stb.

A mindennapi valóság, mint az irodalom egyedüli vagy legalábbis uralkodó tárgya, Flaubert és Zola szubjektív törekvései szerint a polgári képmutatás leleplezése. Mit jelent azonban a mindennapi valóságábrázolás e törekvése a nagy társadalmi ellentétek alakítása és azok költői tudatossá tévése szempontjából? A mindennapi valóság ábrázolása tisztán tematikailag egyáltalán nem új. *Fieldingtől Balzacig* számos nagy író kísérelte meg a polgári mindennap meghódítását a nagy irodalom számára. A 48 utáni korszak újdonsága abban áll, hogy a mindennapi valóság nem csupán téma, hanem: az írói kifejezés a mindennapi valóságban előfordulható jelenségekre és kifejezésformákra *korlátozódik*.

Egyik régebbi dolgozatunkban már rámutattunk arra, hogy a nagy társadalmi ellentétek a mindennapi valóságban letompulnak s gazdagon és sokszerűen a mindennapi valóságban csak kivételesen jelentkezhetnek, kibontottan és tiszta formában azonban sohasem. A mindennapi valóságban lehetségesnek a realizmus normájává való proklamálása tehát szükségszerűen a társadalmi ellentétek kibontott és tiszta formában történő ábrázolásáról való lemondást jelenti. A realizmusnak ez az új normája még magát a mindennapi valóságot is szűkíteni kénytelen s az a szükségszerű logikus következménye, hogy a mindennapi valóságnak nem ama ritka esetei szolgálnak tipikus és alkalmas témákkul, amelyekben a nagy ellentétek a lehető legpregnansabban kifejezésre jutnak, hanem a mindennapiság legmindennapibb formája: az átlagos.

Nos, azok a törekvések, amelyek a nagy és komoly társadalmi problémák alakításától elvezettek, ebben az átlagosságban kulminálnak. Az átlagos ugyanis a társadalmi fejlődésfolyamat halott *eredménye*. Az átlagos előtérbe állítása az irodalom szempontjából a mozgásban levő életfolyamatok ábrázolását a viszonylag mozdulatlan *állapotok* leírásává változtatja át. A cselekményt mindinkább az ilyen állapot-képek egymásmellé

sorolása váltja fel, minek következtében a cselekmény minden valóságos szerepét elveszti az irodalmi műben. A cselekmény régebbi szerepe u. i., amikor az emberek és helyzetek mélyenfekvő objektív és szubjektív társadalmi meghatározásait bányászta ki, az átlagosra történt átorientálódás következtében fölösleges. Mindazok a társadalmi meghatározások, amelyek az átlagosban általában észlelhetők, szükségszerűen a tüstént észlelhető feületen jelentkeznek s a mindennapi adottságok egyszerű leírásának vagy visszaadásának eszközeivel minden további nélkül ábrázolhatók.

Az ilyen, az irodalmi termelés irányadó normájaként jelentkező mindennapi átlagosság élesen megkülönböztetendő azoktól a jelentős művektől, amelyekben a mindennapi élet ugyan az anyag, de a mindennaposság esztétikai látszatát a jelentős emberi típusok nagy összefüggésekben való ábrázolására használják. Ezt az ellentétet a modern irodalomban egyrészt Goncsarov Oblomovjában, másrészt a Goncourt-fivérek bármelyik mindennapi történetében világosan szemügyre vehetjük. Goncsarov összképe még következetesebben halmozza a szürkét a szürkére, mint a Goncourt-fivérek; külső látszat szerint a cselekménynélküliség elvét Goncsarov sem viszi keresztül kevésbé, mint amazok. Ez a benyomás azonban Goncsarovnál a klasszikus értelemben tartott jellemzés eredménye, mely az alakok egymáshoz való gazdag és sokszerű vonatkozásán, létezésük társadalmi bázisán nyugszik. Oblomov mozdulatlansága minden egyéb, mint véletlen, felületes vagy mindennapi vonás. Oblomov kétségtelenül végletes és következetes jellem, aki a klasszikus hagyomány értelmében bizonyos jellemvonás tulsúlyba kerülésén alakul. Oblomov nem tesz egyebet, mint az ágyon heverészik, története azonban amellet mélyen drámai. Oblomov társadalmi típus, de nem a felületes, mindennapi átlag értelmében, hanem egy sokkal magasabb társadalmi és esztétikai vonatkozásban. Csak ezért tehetett ez a Goncsarov zsenije által teremtet alak olyan nagy jelentőségre Oroszországban, sőt nemcsak Oroszország számára.

Már Lessing rámutatott azoknak a tévedésére, akik nem találtnak más cselekményt, mint ahol „a szerelmes a térdeire hull, a hercegnők elájulnak és a hősök kardot csörgetnek”. Az igazi cselekmény fordulatainak a sulya a jellemek alkatától függ.

Ezért teremthetett Goncsarov Oblomovjában az orosz értelmiség tipikus vonásainak a végletes kiélezésével olyan jellemet, aki épp lustaságában és mozdulatlanságában tükrözi változatosan és mélyen egy egész kor legfontosabb és legáltalánosabb vonásait. Ezzel szemben pl. a Madame Gervaisais külsőleg változatosabb sorsa csak színes, de sztatikus állapotképek egymásmellé helyezése, melyekben misztifikált általánosságok (Róma mint „környezet”) a döntőek, ahol a társadalmi erők kölcsönhatása láthatatlan s a személyek állandóan egymás kizárásával cselekednek.

Ily módon Oblomov intellektuális fiziognómiája nagyon erősen kifejezésre jut. Minden nyilatkozata, minden másokkal való vitája a tudatosság magas fokán történik, sokszerű kapcsolatban a társadalmi lét bonyolult erőivel, az orosz értelmiség és nem csupán a cárizmus igáját nyögő értelmiség tipikus és tragikus problémáival. Gervaisais világnézetének a változásai ezzel szemben elvont állapotképek; nélkülözik a társadalmi folyamat objektív drámaiságát s ezért a hősnőnek nincs semmiféle személyes intellektuális fiziognómiája.

Flaubert, Zola, Goncourt új realizmusa az irodalom forradalmi megújulását tűzi zászlajára s a relitásnak valóban megfelelő művészet az igénye. A realizmus ez új irányzatának az a beképzése, hogy magasabb

objektivitást teremt, mint a régebbi. Flaubert harca az irodalmi szubjektivizmus ellen általánosan ismert s Zola Balzac és Stendhal kritikája épp azt akarja bizonyítani, hogy Balzac és Stendhal szubjektivizmusból, vagyis a romantikus-kivételes iránti elfogultságból a valóságot objektíve nem olyannak ábrázolják, mint amiyen. Stendhal kritikáját Zola a következő szavakkal zárja: „Az élet egyszerűbb“. S „élet“ alatt, elhallgatott magátólértetődöttséggel, az átlagos, mindennapi életet érti, ami valóban egyszerűbb, mint Stendhal vagy Balzac világa.

Az ilyen magasabbrendű objektivitás káprázata természetesen az átlag-mindennapi tematikából s az ennek megfelelő ábrázolási módból származik. Az átlagos költői ábrázolása a képzelet minden hozzátétele, a sajátos helyzetek vagy jellemek minden kitárlása nélkül lehetséges. Az átlagos ábrázolható elszigetelten. Az átlagos már kezdettől fogva kész, csak le kell írni s emellett a leírásnak nem kell semmiféle új, meglepő vonást felfednie rajta. Az átlagos nem kíván bonyolult szerkezeti kiegészítést és ellentétek általi megvilágítást. Ilyen körülmények között nagyon könnyen kerekedhet az az illúzió, hogy az átlagos ugyanolyan objektív „elem“ a társadalmi valóságban, mint pl. a kémia elemei.

Az új polgári irodalom elméletének és gyakorlatának e látszatobjektivitása a legszorosabban összefügg ezek látszattudományosságával. A naturalizmus mindinkább eltávolodik a nagy társadalmi ellentmondások élő kölcsönhatásától s ennek a helyére mind fokozottabb mértékben az üres társadalomtudományi elvontságokat helyezi. S ez a látszattudományosság, hasonlóan fokozott mértékben, mind agnoszticisztikusabb lesz. A polgári eszmények válsága Flaubertnél minden emberi törekvés összeomlásaként, a világ tudományos megismerésének csődjeként jelentkezik.

Zolánál a látszattudományos agnoszticizmus már egész világos fogalmazásban lép fel: az irodalom — mondja Zola — a történeteknek csak a hogyanját, nem pedig a miértjét ábrázolja. S amikor az ujrealizmus keletkezés korának legjelentősebb teoretikusa, Taine a társadalom és a történelem valóságos létalapját keresi, akkor elérkezik a faj meghatározásához, mint végső létezőhöz, mely gondolatilag már nem oltatható tovább.

E látszatobjektivizmus misztikus alaptendenciái itt már világosan jelentkeznek. A Taine-féle irodalomszociológia merev állapot képződményei a közelebbi szemügyre vételben ugyanúgy „états dame“-mokka oldódnak, mint a társadalom és az ember állapotai, pl. a Goncourt-fivérekénél. Egyáltalán nem véletlen, hogy ennek az irodalomnak és irodalomtörténetnek a látszatobjektivizmusa számára épp a lélektan az alaptudomány. Taine a környezetet objektív, az ember gondolkodását és érzését mechanikusan-természettörvényszerűen meghatározó tényezőnek tekinti. Ha viszont Taine elkezd beszélni ennek a környezetnek az „elemeiről“, úgy pl. az állam lényegét abban határozza meg, hogy az „az engedelmesség érzelmé, amivel az emberek bizonyos tömege valamely vezér autoritása köré gyülekezik“. A tőkésrend öntudatlan apológiája, mely megteremtette a maga szociológiai módszerét itt világos és tudatos apológiába csap át.

Az új realizmus megalapítóinál még gyakran öntudatlan, rejtett, elfojtott irracionálisztikus törekvések a polgári társadalom fejlődése folyamán egyre világosabban és tudatosabban törnek elő — anélkül, hogy a látszatobjektivitás ellenkező előjelű törekvését eltávolítanák a világból. (Lásd pl. a háború utáni imperializmus montage-divatját.) Az elvont látszatobjektivitás és irracionálisztikus szubjektivizmus ez ellentéte tökéletesen megfelel a XIX. és XX. századbeli tőkésrendi polgári életérzés-

nek. Ez az ellentét különösen a polgárság hanyatló korszakában jelentkezik számos változatban s idéz föl számtalan vitát a művészet „lényegéről” s dob fel számtalan esztétikai kiárványt és elméletet.

Mint mindig az ilyen esetekben: ezek az ellentmondások nem egyes írók kitalálásai, hanem az objektív valóság társadalmilag meghatározott, torz tükröződései. Az ellentétek itt sem a könyvekből kerültek a valóságba, hanem a valóságból a könyvekbe. Ezért szívszűrés az életünk, a polgárság hanyatlási korszakának e hagyományai ezért írhatók ki oly nehezen.

Az új polgári irodalom végletes szubjektivizmusa tehát csak látszólag áll ellentétben az átlagosságra való törekvéssel. Még a naturalizmusai látszólag heves harcban álló irányzatok kísérete a „rendkívüli”, az excentrikus, sőt az „emberfölötti” emberek alakítására is azon a stilisztikai varázskörön belül reked, mely a naturalista mozgalommal kezdődik. Az excentrikus, a mindennapi valóságtól „elszigetelt” egyén és az átlagember az irodalomban és az életben egymást kiegészítő, egymáshoz tartozó pólusok.

Az excentrikus hős, mondjuk a Huysman-féle regényekben, a társadalmi környezettel, a többi emberrel épp oly kevésbé harcol nagy emberi célokért, mint a tucat regény bármelyik átlagembere. „Tiltakozása” a mindennapi valóság prózájával szemben csak abban áll, hogy mechanikusan az ellenkezőjét teszi annak, mint amit a többiek s hogy a közhelyeket, amiket mondogat, formálisan, szinte csak a szavak felcserélésével lényegtelen paradoxonokká változtatja. Gyakorlatba átitott vonatkozása a többi emberekhez épp oly szegényesek, mint az átlagembereké; ezért nyilvánulhat „személyisége” üres hetvenkedésben. Ugyanolyan elvont és fejlődésnélküli, mint az átlagemberek. Ugyanúgy nincs kifejezett emberi fizionómiaja, hisz ez csak a gyakorlatban, az emberek éő, cselekvései kölcsönös vonatkozásában bontakozhat ki és nyilvánulhat meg. S ez a szegényes emberi alapvetés egyáltalán nem is alap az intellektuális fizionómia alakítására. Ugyanúgy, ahogy a formális paradoxonok csupán megfordított közhelyek, úgy az excentrikus maga is csupán álcázott filiszter; az az átlagember, aki az eredetiség kedvéért állandóan a feje tetejére áll.

Mind a két típus — az emberfeletti ember és a filiszter — egyformán üres, egyformán távol áll a mély társadalmi konfliktusoktól, a történelem minden valóságos tartalmától. Sápadt, elvont, szűkös, egyoldalú, végeredményben egyszerűen nem-ember jelenségek. Hogy alakításukba mégis valamiféle értelem kerüljön, ezért az ilyen típusokat valami misztifikált fátum hatalma alá vetik. Különben az olyan irodalmi műben, amelynek a cselekvő hőse Übermensch, nem történhet semmi.

A naturalizmus és a naturalizmus elleni, de ugyanazon alapvetésű ellenzéki mozgalmak lényegük szerint hasonló kompozíciós változatok. Valamennyi az emberietlen társadalomban reménytelenül elmagányosodott ember szolipszisztikus koncepciójából indul ki.

Victor Hugo tengerbe fuló emberének lírája — tipikus lírája az egész polgári realizmusnak. Az „elszigetelt egyén” (az ember, mint önmagába zárt „pszichikai rendszer”) egy látszatobjektív fetisiztikus-fatalisztikus világgal áll szemben. A világ minden emberi „emének” ez a látszat objektív fatalisztikus és szolipszisztikus alakú ellenmondásteli polaritása nyilvánul meg az imperialista szakasz egész irodalmán. Ez az alapja — tudatosan vagy öntudatlanul — a művelődéstudomány és társadalomtudomány különböző típusainak. Taine „faja”, a vulgár-szociológia állapotszerű „rend”-ekké változtatott „osztályai”, Spengler „kulturkörei” ugyanazzal a szolipszisztikus alkattal rendelkeznek, mint Hauptmann,

D'Annunzio vagy Maeterlinck emberei. Ugyanugy, ahogy ezeknek a költőknek az emberei mind a maga teljesen elszigetelt-egyedüli életét éli, ahol a megértés semmiféle hídja sem vezethet egyik embertől a másikig, ugyanigy a vulgár-szociológia „társadalmi csoportjai” vagy Spengler „kulturkörei” mindig csak önmagukat élik és magyarázzák s tőlük sem vezet semmiféle híd az objektív valóságba.

Ezzel az írói kompozíció számára a csak önmagát megelő egyén s a fatalisztikus általánosság élesen elszigetelődött egymástól. Az egyes közvetlenül az elvont-általánossal áll szemben. Az egyes, mint „eset” és „példa” jelenik meg s mint ilyen, valami véletlen és önkényes jegy következtében az elvont-általános alá sorolódik. Ez utóbbi viszont vagy mint elvont-prózai „tudományosság” jelenik meg, vagy pedig épp ez az önkényes oldala nyer „poétikus” hangsúlyt. Jellemző, hogy a mindkét szemléletmód ugyanazon a akitás esetében egyformán fölmerülhet.

Mi a következménye mindennek az intellektuális fiziognómia alakítására? Világos: alakításának alapjai mind messze-nézőben, mind közelebbre kerülésében megsemmisülnek. Már Lafargue azért bírálja Zolát, mert személyei nyilatkozatai mindennapiak és laposak, ellentétben Balzac dialógusainak szellemes tartalmasságával. S ez a Zola-féle törekvés idők folyamán még messzebb megy Zolán. Hauptmann dialógusai mindennapi laposságával ugyanoly mértékben felülmulja Zolát, mint ahogy később Hauptmann felülmulja a montált fényképmásolatok lapossága.

A naturalista irodalom szellemteenségét és tartalomnélküliségét nagyon gyakran bírálták s az irodalomtól magas gondolatíságot és szellemiséget követeltek. Egyszerűen azonban nem arról van szó, hogy a költészet hőseinek ajkára mélyenszántó gondolatokat adjunk. A legszellemtesebb dialógusok sem pótolhatják az alakok intellektuális fiziognómiájának a hiányát. Az ilyen törekvések kilátástalanságát már Diderot világosan felismerte amikor *Les bijoux indiscrets*-ek egyik alakjával ezt mondja: „Uraim, ahelyett, hogy személyeitekkel derűre-borúra szellemeskedtek, helyezzétek azokat inkább olyan helyzetbe, ami szellemet kölcsönöz nekik.”

Éppen ez az, amit a modern irodalom alaptörekvései lehetetlenné tesznek. Az irodalom ábrázoló eszközei egyre finomabbak. Ez az elfinomódás azonban kizárólag az egyes, a pillanatnyi és a hangulatszerű lehető adekuat kifejezésére vonatkozik. A kor bölcsesete és művészetelmélete gyakran és világosan kimondotta, hogy ebben a vonatkozásban egy egész korszak általános törekvéséről nem pedig műő irodalmi divatról van szó. *Simmel* Kantról írt jubileumi könyvében abban fogalmazta meg az imperialisztikus jelen és a Kant korszaka közti különbséget, hogy mindkét esetben az individualizmus a kor középponti problémája; Kant individualizmusa azonban a szabadság, a modernké pedig az egyszerűség.

Az utolsó évtizedek ábrázoló eszközeinek az elfinomódása tehát épp az egyes egyszerűségének az írói megragadásában és lerögzítésében áll. Az egyest épp az egyszerűségében kell megragadni. A művészi képzelet — a Hegel terminológiája szerinti — „itt és most” pillanatnyi, tovasuhanó vonásainak a megragadása irányában feszül. A modern polgári felfogás számára ugyanis a valóság ezzel az „itt és most”-tal azonos. Mindaz, ami ezt meghaladja, üres elvontság, a valóság meghamisítása. Az újrealizmus kezdetében az átlagos mindennapira való kizárólagos beállítódás egyrészt technikailag finomodik mindinkább, másrészt e'vileg az élet empirikusan-véletlenül adott felületéhez tapad, az esetleges a példája és a modellje, amin semmit sem szabad változtatni, különben a valóság hamis. Így vezet a művészi technika elfinomódása a terméketlenséghez; s

hívja életre a polgári irodalom epigonjainak sarlatán „mélyértelműségét.”

Természetesen a régi írók is megélt vagy megfigyelt élettörések-ből indultak ki. Ám épp azzal, hogy ez adottságok közvetlen összefüggését feloldották és átalakították, a költői figurák szubtilis kölcsönös és valóságos függőségének az alakításához érkeztek, — épp azokhoz a kölcsönös vonatkozásokhoz, melyek a figurák valóságos költői kiélését teszi lehetővé. Ez az átváltozás épp a legmélyebben személyi és tipikus karaktervonásokat illetően a legszükségesebb; különösen az intellektuális fiziognómia kidolgozásában. A Cinthio novella változatlanul átvett meséje Shakespeare, a Besancon-féle változatlan bűnügy Stendhal számára sohasem tette volna lehetővé Othellonak illetve Julien Sorelnek ama tipizáló öntudatosság, illetve intellektuális fiziognómia kölcsönzését, aminek segítségével ezek mai formátumukban előttünk álló világ-irodalmi figurákká lettek.

A késő polgári irodalomból Andre Gide egyike azoknak a kevés mestereknek, aki komolyan veszi alakjai intellektuális fiziognómiáját, aki épp ebben a vonatkozásban nagyon figyelemreméltó és érdekes teljesítményekre hivatkozhat. Ám a modern-realisztikus magatartás viszonya a valósághoz, az általa megállapított nagyon is szűk vonatkozás a „modell”-hez nagy talentuma teljes kifejtésének az útjában áll. Ennek következtében Gide kénytelen a véletlenhez, az objektíve teljesen ki nem bontakozotthoz, a csupán egyeshez igazodni s ezek ábrázolásában ezután elakad.

Ám épp ez a végérvényesen rögzített egyes, ez a „most és itt” — mint ahogy Hegel már annakidején helyesen felismerte — a legelvon-
tabb.

Világos, hogy az elszálló pillanatnak ez a kergetése, a XX. század nyugateurópai irodalmának ez a téves konkrétsége a nyílt elvontságba volt kénytelen átesni. Gondoljunk pl. Maeterlinckre, akinél a naturalizmus valamennyi kifejező eszköze közvetlenül egy tökéletesen elvont ábrázolási stílusba csap át. A legújabb irodalomban ez az átcsapás épp annál az írónál jelentkezik, aki az irodalmi ábrázolás céljaira a legvégletebb egyszerűséget, a legtisztább „itt és most” relációt választotta, Joycenál. Joycenál az embereket az jellemzi, hogy minden futógondolatuk és érzésük, minden tovasuhanó képzettársításuk, mely a külvilággal való érintkezés következtében bennük felmerül, a legnagyobb teljességgel és akribiával ábrázolódik. Ám épp ez a szélsőséges individualizáció szünteti meg minden individualitást.

Joyce esete természetesen végletes. Viszont illusztrálja, épp végletes kiélezettségében, a jellemek alakításának művészi világnézeti oldalát. Épp a modern világnézet végletes szubjektívizmusa, épp a lélektani pillanat hangsúlyozásának növekvő kizárólagossága vezet *jellemfeloldáshoz*. A modern polgári gondolkodás az objektív valóságot a közvetlen észleletek komplexumává oldja fel. Ezzel együtt feloldja az ember jellemét, amikor az ember énjét az ilyen észleletek csupasz gyűjtő helyévé teszi. Ezt az érzést Hoffmannstahl helyesen és költőien fejezte ki, amikor egyik versében az emberi ént, az emberi jellemet „galambduc”-nak nevezte.

Ennek az életérzésnek Ibsen már régebben költői értelemben nagyon pregnáns kifejezését adta. Öregedő Peer Gyntje elmúlt élete, személyisége és változásai fölött gondolkodik el. Közben Peer Gynt hagymát hámoz és a hagyma minden egyes körgyűrűjét élete egy-egy fázisához hasonlítja, hogy végül arra a kétségbeesett felismerésre jusson, hogy élete csu-

pa gyűrű, minden mag nélkül, hogy az epizódok egész sorát élte meg anélkül, hogy jelleme volna.

Ibsennél, aki Norvégia elkésett tökéscsere fejlődése következtében ideológiailag a polgárság forradalmi szakaszának bizonyos hagyományai-val még összeköttetésben állt, a jellem e feloszlásának felismerése a kétségbeesés formájában nyilvánul. Nietzsche-nél az irodalmi jellemábrázolás megítélése már magától értetődik. Az irodalmi jellemteremtést Nietzsche egyenesen az emberek felületes és tökéletlen megismeréséből vezeti le; Nietzsche az irodalmi jellemben felületes elvontságot lát.

Strindberg elméleti manifestációiban még ezen is túl megy. Találó gunnyal jellemzi azt a felületes formát, amit a polgári átlagirodalom a drámában a jellemek állandóságának kölcsönöz, nevezetesen bizonyos ún. karakterisztikus fordulatok stereotip ismétlődését, túlhajtott aláhozását bizonyos külsőséges jegyeknek. A bírálóknak ez a nyila, jóllehet nem eredeti (Balzac már rég megvetette a jellemzésnek ezt a módját) a modern irodalomban a jellemek csupán elvont mechanikus és sematikus „egység”-ként való felfogásának kiirthatatlan törekvését éri. Ezzel szemben Strindberg a sokszerűség és a változás mozzanatát hangsúlyozza. Strindberg így módja a jellemet, mint később Joyce, a Mach-féle „észleletek komplexumába” oldja fel. Valóságos törekvése a legvilágosabban abban nyilvánul, hogy számára a típusalakítás Molière-i módja szintén a téves és elvont jellemzés rubrikájába tartozik. S Hoffmannsthal egyik költött dialógusában egyenesen Balzac szájába adja, hogy nem hisz a jellemek létezésében. A Hoffmannsthal által költött Balzac a következőket mondja: „Emberek nem tesznek egyebet, mint a lakmusz-papír, mely pirosan vagy kéken reagál; az élő, a nagy, a valóságos, a savak: a hatalom, a sors.”

A jellemek e tökéletes feloldásának elméletéhez nagyon jellemzően nem hiányzik a kiegészítő ellenpólus, a jellemek csupasz elvont egysége sem. Ugyanabban a dialógusban Hoffmannsthal ugyanazzal a költött Balzaccal mondatja, hogy „a drámában a jellemek nem egyebek, mint kontrapunktikus szükségszerűségek.” Az irodalmi jellemek élő egysége ezek szerint egyrészt a sokszerű pillanatnyiságok rendezetlen zűrzavarába, másrészt minden belső mozgás nélküli elvont egységbe oldódik föl. Világosan felismerhetjük itt az idealisztikus ismeretelmélet ismert motívumait.

Ebben a vonatkozásban irányzatokról és elvekről, nempedig az írói tehetség kisebb vagy nagyobb mértékéről van szó. Az alakított jellemek gazdagsága és mélysége az osztálytársadalmi folyamatok felfogásának mélységétől és gazdagságától függ. Az ember a valóságban — s nem a tökéscsere társadalom felületének lírai látszatában — korántsem elszigetelt, hanem társadalmi lény, akinek minden egyes megnyilvánulása ezer szállal kötött a többi emberhez, a társadalmi folyamathoz. Az új polgári művészet általános iránya a művészt, még az esetben is, ha tehetséges, messze elvezeti korunk, a nagy társadalmi átalakulások korának lényeges problémáitól. Az irodalomban megerősödik a lényegte'len, a csupasz individualitás futó jelenségeinek a kifejezőképessége s ezzel párhuzamban a nagy társadalmi problémák a banalitás színvonalára alacsonyodnak.

Vegyünk csak egy olyan jelentékeny modern író, mint Dos Passos. Leír pl. egy világnézeti vitát. A helység, ahol a vita folyik pompásan és elevenen ábrázolt. Látjuk a füstös olasz vendéglőt, a paradicsomfoltos asztalterítőt, az elolvadt fagyalt háromszínű maradványait előttünk a tányéron, stb. Pompásan eltalálja a beszélők egyéni hanglegjtését is. Amit azonban mondanak, az a tökéletes banalitás. Pontosan az az átlagos pro

és contra, amely bármely filiszter beszélgetésben bárhol és bármikor megtörténhet.

A modern írók e tökéletes tehetetlenségének a megállapítása az intellektuális fiziognómia alakításában egyáltalán nem jelenti iráskészességük s rendkívül fejlett irodalmi technikájuk tagadását. Meg kell azonban kérdeznünk: miből indul ki ez a technika és mit céloz? Általában mi a kifejezni való az ilyen technikával?

A központi tárgy, amit ez az irodalom alakít, s aminek alakítására ezt a technikát a legnagyobb virtuozitással kiképezte — *az ismeretlen és megismerhetetlen ember*. Ennek a központi tárgynak a lehető legadequatabb alakítására irányuló törekvés változtatja meg az ábrázolás minden eszközét szemben a régebbi irodalmi korszakokkal. A helyzetek kitalálása, leírása, a jellemzés, a dialógus stb. teljesen új szerepet kapnak. A feladatuk most arra összpontosul, hogy a felületesen látott illúzió mögött, mintha a dolgok és az emberek ismereteseek volnának előttünk, élménnyé tegyék azok kísérteties megismerhetetlenségét. Minden valami végtet hirtelre ködbe burkolózik:

...mind e dolgok

mások, és a szavak, amiket használunk

ismét mások —

mondja Hoffmannsthal egyik figurája.

A dialógus főfunkciója ezáltal az emberek *egymás-mellé-beszélése*, vagyis az emberek egyedüliségének, kölcsönös érintkezésre való képtelenségüknek az alakítása. A dialógus már nem a harc, az emberek közti vita, az egymással való összeütközés kifejezése, mint azelőtt, hanem az emberek egymásmellett való elsiklásának az eszköze. A nyelv stilizálása is ebben az irányban fejlődik. Már nem a mindennapi nyelvet alakítják át, mint a régebbi korszakokban, hogy az emberek egyes törekvéseiben a lényegest az érzelmileg és gondolati ag legmagasabb pontra emeljék s az emberek legmélyebb személyisége és a társadalmi problémák közti összefüggés magvát a maga gazdag sokszerűségében felmutassák. Épp ellenkezőleg: a nyelv mindennapi pillanatnyiségének a megtartására, sőt a nyelv külső esetlegességének ebbe az irányba való fokozására és stilizálására törekednek: a nyelvet még mindennapibbá, még pillanatnyibbá, még esetlegesebbé teszik. Már nem a szavakra, a dialógusok tárgyi tartalmára kell ügyelni, hanem arra, ami mögöttük áll: a magányos lélekre s a magányosság leküzdésére irányuló szükségszerűen hiábavaló fáradozásra.

A modern drámaírók közül ennek a dialógusnak talán Strindberg a legnagyobb virtuóza. Strindberg fokozza a hallgató figyelmének eltérítését a tartalomról a legmesszebbmenően a magányosság rejtett hangulatára. A *Julia kisasszonyban* pl. Strindberg virtuózan egy jelenetet arra épít, hogy az elcsábított grófkisasszony apja szakácsnőjét — csábítója, a lakáj régi szeretőjét — közös szökésre akarja rávenni és ez meggyűlölettel. Strindberg az önmaga által állított feladatot virtuózan oldja meg. A reményt, a feszültséget, a remény meggyűlöletét egyedül a hősnő beszédének a tempójával fejezi ki, miközben partnernője egyáltalán semmiféle ellenvetéssel sem él, csupán hallgatása hat vissza a beszéd tempójára s ezzel Strindberg szándékát tökéletesen kifejezi. Amint látható a törekvés tudatos a dialógus tartalmi jelentőségének a mellékes kezelésére, miután az a költő számára valóban lényegesen szavakban általában kifejezhetetlen. Verlain ars poetikájában pregnáns kifejezését adja ennek a törekvésnek, amidőn a költőt felszólítja, hogy a szavait sohase válassza

szá megvetés nélkül. Ennek a törekvésnek látható alapgondolata: a beszédet úgy stilizálni, hogy a képzetektől menten az általános tartalmat fejezze ki.

Ellenére az „elvont művészet” oldaláról jövő szakadatlan támadásoknak ez az alapvető fejlődésvonal nem változik. Az elvont-általánost u. i. mindig kiegészíti a durva-empirikus, a szükösen átlagos és a véletlen. Teljes joggal mondható tehát a mai polgárság különböző irodalmi irányzatairól, hogy minden különböző kifejező eszköze — amiket közben korántsem jelentéktelen technikai készséggel kezelnek — csak a tőkésrendi társadalom mindennapi életének felületi jelenségeit alakítja, mégpedig még mindenapibbá, még esetlegesebbé, még önkényesebbé, mint amilyenek azok a valóságban.

Ez a kizárólag egyszerűsége való irányulás természetesen az irodalmi gyakorlatról szóló elmélkedésekben is ismételtelen kifejezésre jut. Különösen pregnáns példaként idézem Verlain említett ars poétikájából a programnyilatkozatot:

*Car nous voulons la nuance encire,
Pas la couleur, rien que la nuance!*

A színek és a nianszoknak ez az egymást kizáró szembeállítás, a színnek ez a kirekesztése, vagyis a valóság pillanatnyin tulmenő meghatározása, a költői művészetnek ez a nianszok zavarára való redukálása a modern irodalomra rendkívül jellemző. Szakadatlan vibrálás, nyugtalan, soha meg nem álló lobogás keletkezik, amiben azonban lényege szerint nincs semmiféle valóságos mozgás, ami tehát a valóságban megállást, állapotot jelent.

Ez az ellentét jelzi a pontot, ahol a megélt tulhangsúlyozottsága, az élmények kizárólagossága épp a költői alakítás élménnyé tehetését szünteti meg. Az élet felületéhez való túlzott közelség, e közvetlenül megélt felület elvi azonosítása magával a valósággal, az irodalomból épp a valódi élménnyé levés feltételeit küszöböli ki.

Ha az életben valakit beszélni hallunk, úgy elsősorban annak a kimondott tartalma hat, amit mond. Ez a tartalom a hallgató számára az életben szoros összefüggésben áll a beszélő emberrel kapcsolatos régebbi tapasztalatokkal, élményekkel, stb. egybehangzó azzal, vagy ellentmondásban áll vele. Ehhez jön még, hogy a hallgató az életben csak a legritkább esetben passzív hallgató; a hallgatás sokkal inkább az emberek egymásra való kölcsönös hatásának csak egyik része. Ebben az összefüggésben azután számos dolog közvetlenül és meggyőzően hat a hallgatóra: a hangtejtés, a gesztusok, az arckifejezés, stb. a valódiság élményét, a beszélő tényleges őszinteségét ébreszti.

Nos, az „ujabb” irodalom szinte kizárólag az ilyen élmények alapján alakít. Elfelejtí azonban, hogy még a legfontosabb költői leírása is az ilyen jegyeknek, mint pl. őszinteség, csak az *eredményét* nyújtja a számunkra ismeretlen folyamatnak, *nem* pedig magát a *folyamatot*. Az életben, ahol mi a folyamat közepében állunk ezért hathatnak ezek a jegyek közvetlenül és meggyőzően. Az irodalomban, ahol egy számunkra ismeretlen folyamat meztelen eredményei, magától értetődőleg nem pótolhatják magának a folyamatnak az alakítását. A régi irodalom mindig elhagyta a mindennapi valóság felületét, hogy végül a folyamat valóságos eredményeit tehesse élménnyé; az újabb irodalom az ilyen látszólag megélt, a valóságban azonban halott, merev és élménnyé nem tehető eredmények sorozatát nyújtja.

Az „ujabb” irodalomban természetesen ezeknek a tendenciáknak fe-

tel meg a helyzet és a cselekmény. A régi költészet nagy helyzetei mindig egy addig kusza, áttekinthetetlen, tisztázatlan helyzet *felderítését* nyújtotta. Az u. n. felismerési jelenetek jelentősége Aristotelesnél egy addig tisztázatlan helyzet kiderítése. S a mult nagy költészete mindig úgy komponált, hogy a fejlődés jelentős csomópontjai az elmúltak és jövőndők kiderítését szolgálták s mindig a történés személyfölötti jelentőségének a kidolgozása volt a főfeladat a maga teljes sokszerűségében.

Az „új” irodalom nem képes olyan drámai mozzanatok felidézésére, amelyekben a mennyiség a minőségbe csap át. Kompozíciót nem az objektív valóságban lévő nagy ellentétek mozgása szerint építi, mivel a mindennapi valóságban az ellentétek sohasem hatnak véglegesnek, mert az életben a hamis, sőt a „tarthatatlan” helyzetek rendkívül elhúzódhatnak. A kirobbanások és katasztrófák igen kedvelt alakítása ennek a komponáló módnak egyáltalán nem mond ellent, sőt ellenkezőleg, megerősíti. Ezeknek a kirobbanásoknak és katasztrófáknak u. i. mindig valami irracionálisztikus a jellegük s az irracionális kitörés után az élet folytatja tovább a maga közönséges járását.

A régi írónál az ilyen kitörések legfeljebb epizódok voltak, de sohasem a valóságos cselekmény drámai kibontásának a pótlékai. Számukra azok voltak a fordulópontok, ahol a cselekvő személyek barátságos és ellenséges kölcsönhatásai keresztezték egymást. Az olyan művekben azonban, ahol az egyik embernek a másikhoz semmi köze, a cselekmény ilyen csomópontjai feleslegesek és lehetetlenek. Ezeknek a közvetlen életfelületeknek a nagyszabású társadalmi folyamattal való összekapcsolása csak elvont módon történhet. A szimbólumok és allegóriák benyomulása tehát a naturalista irodalomba egyáltalán nem véletlen, hanem a társadalmi létből következő mély statisztikai szükségszerűség. Már Zola Nana sorsát a második császárság alatt csak azzal a szimbolikus ellentéttel tudja ábrázolni, hogy Nana elhagyatottan és betegen fekszik a szobájában, miközben az uccán a felizgatott és mámoros tömeg az „el Berlinbe!” kiáltást orditozza.

A szimbolikus ellentét s az egyes „képek” sorának szembeállítását pótolja mindinkább a kompozíció kibontakozásának régi módszerét. A kompozíció sémája mind fokozottabb mértékben valami sötétben folyó magányos tapogatózás ábrázolása. Magának egy viszonylag egyszerű helyzet felderítésének a tehetetlensége — ez Gerhart Hauptmann legtipikusabb drámáinak (Henschel fuvaros, Rose Bernd, stb.) cselekménysémája, mivel a tökéletesen magányossá lett emberek között minden megértési lehetőség megszűnt, mert mindenki bezárult a maga szolipszisztikus-egoisztikus világába. Ez a cselekményséma diametriálisan ellenkezője a régi cselekménynek. A régiben a tisztázatlan tisztázódott, itt a kompozíció alapsémája, hogy a fátyol lehull, hogy valami látszólag világossá kiderül, hogy átláthatatlanul sötét, hogy a látszólagos világosság feületesség s hogy az irracionálisztikus rámeredés a kivilághatatlanul sötét sorsra, mint emberi mélység nyer heroizálást. Wassermann Hauser Gaspar regénye talán a legkirívóbb példája az ilyen sötétbe vezető komponáló módnak; ezt a tendenciát azonban ugyanily kifejezetten megtaláljuk pl. Knut Hamsun későbbi regényeiben.

Ez a világnézet egyes modern bölcseletben — például Schelernél a „szellem tehetetlenségében”, Klagesnél a „lélek” és a „szellem” harcában, stb. — paradox gondolati formulázásra talált. Irodalmilag mindenestre az a következménye, hogy a tudatos kifejezésre való képtelenség, a kifejezés artikulátlansága itt nem csupán eszköz az életfelület átlagos mindennapiságának másolására, hanem ezen túl az a szerepe, hogy az

okok és az emberi cselekvés következményeinek a nem ismeréséből származó „mélységet“, az embernek az „örök“ magányosság előtt való rezignált megárlását fejezze ki költőileg.

Teljes egybehangzással a nyílt irracionálisztikus áramlatokkal, amelyek az imperiaisztikus fejlődés folyamán egyre tömegesebben törnek elő, mindezek a tendenciák az intellektus jelesentőségének a megszükitése, az irodalmi alakok intellektuális fiziognómiájának elmosása és deformálása irányába hatnak. Abban a mértékben, ahogy az objektív valóság az „érzettek komplexumává“, a közvetlen benyomások káoszává változik, s abban a mértékben, ahogy a jellemalkítás világnézeti és művészi-szerkezeti alapja széttörik abban a mértékben tűnik el az irodalomból is az intellektuális fiziognómia világosan keresztülvitt elve. S ez kényszerű folyamat.

V I T É Z A P Á M

Jrta: TAMÁSI ÁRON

Önálló részlet a szerző új regényéből, mely a legközelebbi időben jelenik meg az *Erdélyi Szépmíves Céh* kiadásában.

Azzai kezdődött a dolog, hogy az egyik vasárnap reggel nagyapámhoz vendég érkezett. Egy régi komája jött átal a szomszéd faluból, hogy emlégezzék a legénykori életet, amikor vitézkedve jártak a lányokhoz, s olyan sokhoz! Nagyapám után mi is tiszteltük ezt az embert, aki egy fonott korsóban bort is hozott magával. S mivel a tisztelet úgy kívánta, anyám meghívta, hogy ebédeljen nálunk, s ebédelt is az öreg szívesen. Amig ettünk, a fonott korsó ott állott az asztal alatt, közel nagyapámhoz, kinek a lábát süthette erősen a bor, mert egyre-másra töltött a poharakba s mondogatta:

— Vegyük fel, komám!

Ebben a tüzelésben nem maradt a két öreg árván, mert apám is legtöbbször poharával beszélt; s két gyöngyöző nevetés között bizony anyám is gyakran könnyített a korsón. Így aztán mire elindult az alkonyat s künn az ablak előtt festeni kezdte a levegőt, már olyanok lettek ők is, mint a kinyitott virágok, akik nagy duzzadásukban nem férnek az ég alatt, pedig hely van ott elég.

Anyám meggyújtotta a lámpát, mire apám hunyorogni kezdett, majd lassan felállt és hirtelen belemarkolt a levegőbe, mintha repülő oroszánt vadászott volna.

— Megfogtam a nyakát! — mondta.

Ugy látszik, hogy mégis a komája ismerte a legjobban, mert az rögtön így szólott:

— A füstnek-e?

— Annak.

S csakugyan, a három dohánypusztító után úgy meggyúlt a szobában a füst, hogy a lámpafény egészen beléfulladott. Anyám minnyárt felállt s kinyitotta egy kicsit az ajtót. S ahogy kívülről tódulni kezdett be a jó levegő s belülről pedig menekült a füst és a pára: egyszerre klánéta szava sikamlott be a szobába.

Ugy vilant bé, mint a pisztráng, amelyik levegőben él.

— Valahol fujják — mondta a nagyapám komája.

— Igen, a táncban — igazította el anyám a vendégünket.

Mint a kicsi hálót, mindnyájan kivetették a fülüket, hogy ficánkoló klánétaszót foghassanak; csak egyedül apám ült, mint az ég alja ősszel, szeles nap előtt.

Csendben és gyorsan erjedésben vártak egyideig, majd a nagyapám kedve kicsapott buzogva.

— Tekintsük meg — mondta.

— A táncot-e? — kérdezte a komája.

— Azt.

Anyámnak is táncra szavazott a szeme, de nem mert szólani, csak nézte apámot, hogy ott milyen idő jár vajjon. S akkor édesapám felállt és kurtán csak ennyit mondott:

— Hozzad a gyermeket is!

Most az egyszer anyám is szívesen szót fogadott s míg a férfiak a maradék bort pusztították, azalatt ünnepelőbe öltöztetett engem, majd utána maga is táncbéli ruhát vett. Akkor a férfiak felálltak, anyám pedig a karjára emelt engem; s elindulunk a szép téli estében, mely teli volt vidámsággal s a hónap megszüpítő fényével. Elöl engemet vittek s utánunk a két öreg nézte a havat, amely olyan volt most is, mint legénykorukban. Amikor a faluháza elé érkeztünk, apámék megálltak, mert a helyszíne ott volt. Arról kezdtek tanakodni, hogy most már miképpen legyen tovább, ha eddig eljöttek. Amíg ők a tervet készítették, addig én a nagy sárga házat néztem, amelyet tornác futott körül. A tornácból két ajtó nyílt a házba, de egymástól jómessze; s az ablakok fenyőágakkal mind zöld koszoruba voltak fonva. A jobbik ajtón muzsika csapott ki, mint valami éneklő vad szél: a balfelöli ajtón pedig egyszerre három-négyféle nótá is törtetett kifelé, felcsaptak a tornác fájára, ott egymásba haraptak, majd bögve és visítva hullottak a földre.

— No, mi férfiak erre megyünk — mondta apám és a fejével a balfelöli ajtóra intett, honnét a nóták jöttek kifelé.

Nagyapám s a komája is balpárti volt, mert ott az ivók s a mulatók élték világukat. Így tehát egyértelműleg arra indultak hárman, míg anyám csak állott egyhelyben és nehéz aggodalommal nézett utánuk. Amikor azonban felmentek a tornácra és az ajtón keresztül, mint három új patak, beleömlöttek a háborgó tóba, akkor anyám is elindult velem a másik ajtó felé. Nagy ügyelettel vitt fel a lépcsőkön s ahogy léppen a tornácra lépett, megnyílt előttünk az ajtó s azon egy fiatal pár fordult ki szembe velünk, összeölelkezve szorosan, mintha egy négy-lábu ember lett volna a kettő. Utánuk, mint az ár, úgy tódult ki a meleg pára s a párával az ádáz muzsikaszó, s velünk szembeömlött az egész.

Eppen javában ropogott a tánc.

Édesanyám addig bujt és ügyeskedett, amig kereken ment a szokdöső bozótnak a szélén s tulfelől leült egy padra, amely a fal mellett húzódott végig. Itt sokan ültek még gyönyörködő-félék, de mind csak asszonyok s elvétve egy-egy leány, akire nem jutott repítő legény. Anyám két vénasszony közé esett s mivel egy kicsi hely volt még, engem is maga mellé ültetett jobbról. Ahogy a lábaimat szépen egymás mellé rakta s a kötött fehér sapkát a homlokomon fejjebb húzta, a szomszédos vénasszony már reámtelepedett az egyik kezével s a két szemével, s olvadozva mondta:

— Jaj, mekkora! Jaj, mekkora!

— Két esztendő elmúlt — mondta anyám.

Nekem eszembe jutott a harmadik is, amit születésem előtt töltöttem a földön s nagyhirtelen ki is akartam mondani ezt, de aztán megdöntöttem s csak ennyit szóltam:

— Fokhagyma.

Anyám kérdőleg s egy kicsit szemrehányással nézett a vénasszonyra, aki megértette a pillantásokat, mert rögtön szabadkozni kezdett, hogy ő nem evett fokhagymát a mai nap. En nevetni kezdtem magamban, hogy milyen zavart támasztottam a bűvös fokhagymával; s mivel azt gondolták, hogy a tánc olyan tetszetős nekem, ők is nézni kezdték a forgatagot.

A terem közepén egy nagy lámpa lógott a mennyezetről s fenyőágból koszoru volt annak is a nyakába vetve. Velünk szembe két ablak, s balra is egy másik, s mind a három úgy izzadott, hogy dupla napszámmot érdemel volna. Abba a falba, amelyik jobbról huzódott, egy ajtó volt vágva, s annak egyik szárnya kinyitva állott s mindegyre hajlongott és izgett-mozgott, mintha táncba akarta vinni az egész házat. A korcsma-szobába jártak átál ezen az ajtón s onnét pedig faltörő nótázás zúgott át hozzánk s néha egy-egy részeg ember vagy toroköntöző bokréta legény. Az ajtótól hátrafelé, egészen a sarokban s mindenkinek a feje felett, ott állott a muzsika-szék, amelyen cimbalommal, hegedűvel és klánétával három cigány dolgozott. A cimbalmos nekiszánkozva verte a húr s pontos időben mindig előre lendítette a fejét, mint egy fekete botot; a hegedűs a mennyezetet nézte folyton, mintha a nagy odaadástól felakadt volna a szeme; s kettejük között úgy harsogott és visított a klánétás, mint egy elkésett arkangyal a világvégén.

S lent színesen, porban és gőzben, nekiszilajodva forgott a fiatal-ság. Csattogott a padló s a por kis felhőkben iramlott egyik helyről a másikra. A legények lobogó mellényben dobogtattak és nagyokat mordultak néha, mintha éppen harapni akartak volna; a leányok pedig forrón és tüzes pirban usztak a levegőben, akár tündér lett volna valahány, aki szívében kigyulladva suhog és tünedezlik, míg az Isten erős küldöttei meg nem ragadják, hogy a termő anyaföld testvérévé tegyék sorjában őket.

— Nincs semmi hiba — mondta elismeréssel édesanyám, mire a vénasszony minden paraszával dobogott egyet és így szólt:

— Ugy is kell!

— A kutyafáját! — toldtam én is meg a vénasszonyt s arra nagy kacagás lett körülöttem s mindenki csak engemet akart szeretni. De akkor, hogy éppen javában mulattunk volna, odajött egy öreg félszemű legény s édesanyám előtt megállott. Csak ránéztem s abban a percben felcsapódott előttem egy fekete ajtó s a fekete ajtó mögött kitárult az egész mozgalmas világ, melyet születésem előtt ismertem.

— Ez Alajos!... — mondtam magamban és a fal mellé lapultam, mert nagyon féltem tőle, hiszen az egyik szemét én vettem volt ki bagolykoromban.

Nem szólt Alajos semmit, csak állt.

— Mit akarsz? — kérdezte anyám.

— Hol van az urad?

— Itt bent a korcsma-ban.

— Akkor gyere, táncoljunk egyet.

Anyám rámtette védőleg az egyik kezét és nem szólt.

— Tán nem jössz? — kérdezte Alajos.

— Nem.

— S miért?

— A gyermekkel vagyok.

Erre Alajos a vánasszonyra nézett, aki mellettem ült s annak a címére így szólt:

— A mámi megőrzi.

Valamikor jól feivágták volt az öregasszonynak is a nyelvét, mert rögtön odaszurta hegyesen:

— Akkor a táti nem táncol.

Ekkor a legény a másik lábára állott, majd vissza az elsőre. Közben a vér elepte szégyenletében az arcát, erre-arra pislantott, aztán megmozgatta néhányszor a pofacsontját, lassan megmozdult s elkullogott, mint a kutya.

Utána nyomasztó lett a levegő; sem anyám, sem pedig a vénasszony nem szólott egy szót sem. Én arra gondoltam, hogy semmiképpen sem lehetne változatosabb dolgot kitalálni, mint maga az élet. S éppen jókor gondoltam ezt, mert az átjáró ajtónál torlódás keletkezett a következő percben s mint a mennydörgés, úgy reccsent belé apám a muzsikaszóba:

— Huzd bé!

A zene kettébeszakadt rögtön, s a táncosok megálltak. Dermedt és feszülő volt a csend, mint robbanás előtt.

Édesanyám az ölébe kapott engem és felugrott a padra, hogy jobban láthassa, mi van. S akkor egyszerre apámat pillantottam meg, aki feltaszított kalappal az ajtónál állott, mint egy új ország határán a bényomult vezér. Mellette nagyapám s a komája feszültek, mint öreg generálisok.

Anyámnak megreszketett az ölelő karja s az én szivemben lükkent egyet a vér. De mielőtt gondolni tudtam volna valamit, már apám megmozdult s bátor lépésekkel előre jött a táncolók közé. Ott megállt, a cigányok felé fordult és felkiáltotta nekik:

— Nótát a házasoknak!

A három muzsikus megkurtulva pislogott le az emelvényről, hogy most mit tudjanak csinálni. Lent összevillantak a szemek, majd a pillantások sivítani kezdtek apám felé, mint a nyilak. S akkor a dermesztő várakozásban, mintha hirtelen szétrobbant volna, felduvasztott két karral nagyot ugrott Alajos és elordította magát:

— Tovább a legényeknek!

Mások is kiáltani kezdtek:

— Huzzátok!

— Vért belé!

— A legényeknek!

A nagy zudulásra egyszerre megzendült a cimbalom, de mielőtt belésvitott volna a klánéta is, apám olyat reccsent, mintha a fal hasadott volna ketté:

— Huzd bé!

S mint egy vadkan, mindenkit félreütött maga előtt, oda törtetett a muzsikaszék alá s egy ugrással már ott volt a cigányok házának oldalán, a két karja felül a peremen, s kondorodott felfelé, hogy leszedjen mindenkit onnét s megnémítsa a nótafákat. De akkor alól is minden gát széjjelreccsent, a legények egybeolvadva zúgtak és kavartak s mint a féltelen ár, úgy ömlött az egész apám felé, kinek a lábát már éppen elérte egy kéz s annak a nyomában új kezek nyomultak feléje, mint a veszett árvizből a felcsapott fekete rudak.

Anyám fe'sikoltott és leesett a padra.

S én véle, mint a gyümölcs a fával, de megragadtam a karját s

fejemet nyomtam felfelé, mintha víz alatt lettem volna. Még egy pillanatra láttam a fényt, aztán nagy robbanással szétvetődött felettünk a lámpa s ráncsapott a sötétség, mint elpusztító és óriási fekete madár; s a sötétség tenekén visitottak a lányok, ropogtak a deszkák, viczorogtak a legények s mindenünnét rettentő hangok jöttek, amelyek kettőbe és háromba recsenve hullottak rakásra valahol.

S akkor valaki megragadott engemet s éreztem, hogy elindít és törtet velem valamerre; s közben mintha nagyapám hangját hallottam volna, aki valahonnét a mélységből egymásután feszítette a szót:

— Vágjad, Kelemen!

Aztán minden elmúlt s frissítő hideget éreztem a homlokomon. Eszembe jutott, hogy van nekem szemem is, amit ki kéne nyitani. Addig erősítgettem az akaratomat, amíg csakugyan nyilani kezdett a szemem.

Egy idegen szobában voltam, ágyra fektetve; s mellettem a vénasszony üldögélt, aki a táncban is mellettem volt. Rávettem a szememet és úgy néztem, mintha vártam volna, hogy vajjon igaz-e. A vénasszony is nézett engem egy darabig, aztán arcom felé nyujtotta lassan a kezét és meg akart simogatni. Ahogy hozzámért, már biztosan tudtam, hogy minden igaz, amit a táncról, anyámról s apámról gondoltam.

— Ne félj, ne félj!... — mondotta a vénasszony.

De én mégjobban kezdtem sirni.

Amikor egy félóra is eltelt s én mégse akartam egy szikrát sem csendesedni, akkor a vénasszony azt mondta nekem:

— Többet osztán ne sirj!

Úgy mondta, mintha azzal akarta volna folytatni, hogy a nyakamat vágja ketté. Erre én is gondolkozni kezdtem, hogy valójában miért is bőgök olyan nagy kitartással s hát az aggódalom, apám és anyám miatt, az öntött könnyekkel ennyire teli.

— Akarok! — mondtam a vénasszonynak.

— Mit akarsz?

— Hazamenni akarok!

Erre nem szólt az öreg gondozó semmit s azért újból sirni kezdtem, mert egyéb fegyverem nem volt. Egyre jobban és jobban ontottam a hangot; s végre csakugyan nem ok nélkül, mert karjára vett és elindított.

Amikor beléptünk otthon a kapun, lámpavilágot láttam az udvaron s a lámpavilág sugarában egy szekert. A ház előtt állt, közel az ajtóhoz. Nagyapám, kinek az álla fehér kendővel fel volt kötve, szénával éppen a szekér derekát vetette, majd a komája egy pokrócot terített a megvetett szénára. Ahogy a vénasszony odaérkezett, rápillantott nagyapám és azt mondta:

— Nem tudná reggelig magánál tartani azt a gyermeket?

— Bőgött — felelte a vénasszony.

— Miért nem bőgött maga is — mondta nagyapám.

A szívem nyugtalanul dobogott, mert az éjjeli szekér nem jelenthetett jót. Tikkadozva vártam tehát a szót, de igen a vénasszony is, mert így folytatta:

— Hát Mátyás?

— Benn van.

— Megszurák-e?

— Meg jól.

— Mijit?

— A lapockáját.

— S ki?

— Ha tudnók.

Mintha minden szóval egy-egy forró követ dobtak volna a fülembe, úgy esett nekem. De a rossznál mégis nagyobb volt a jó, mert a fülembe dobott forró kövek azt beszélték, hogy apám él legalább! Csak éppen látni szerettem volna rögtön. De a vénasszony nem akart befelé mozdulni, hanem állott egyhelyben szigorúan s nézte az öreg zizegő munkáját.

— Hát maga? — kérdezte nagyapámtól.

— Engem is megjegyeztek — mondta az öreg.

— S hol?

— Az arcámat kezdték volt boncolni, de az illetőnek Kelemen az orrát a földre rontotta. Ugy-e, komám?

— Oda — mondta a nagyapám komája.

Vakkanva összenevettek, hogy ők mit végeztek.

Ahogy ezeket hallottam, egy pillantásra mintha sötétség lett volna újra s mintha ebben a sötétségben zengett volna ismét, hogy „vágjad Kelemen!” De a következő percben megnyílt az ajtó s apám kilépett azon. S szorosan mellette anyám, ki a karjánál fogva támogatta. Sárgásfehér volt az apám arca, mint a viaszgyertya; az anyámé pedig fehér,

— Csak lassan, egészen lassan... — szólott feléjük nagyapám.

Mindketten észrevették, hogy a vénasszony ölében ott vagyok én is. Anyámnak mosolyra szelidült az arca, apám azonban csak egy pillantást vetett rám. De az alkalom nem olyan volt, hogy ennél többet törődhessek velem, mert a két vénember már ott állott apám mellett, hogy őt feltegyék a megvetett szekérbe. Apám azonban leintette a gyámolitást, odalépett a felhéc mellé, a maga erejéből felhágott a szekérre s ott végigdőlt a megvetett széna-ágyon. A fejét is leejtette s könnyítőleg sóhajtott egyet. Valamit gondolt azonban, hirtelen mégis felemelte a fejét s összehúzott szemöldökkel erősen kezdte nézni a befogott lovat.

— Mért nézed? — kérdezte anyám.

— Csak.

— Nem jó fogtak be tán?

— Nem jót.

— A sárgát akarod?

— A sárgát.

— A fiadét?

— Azt.

Boldog reménység virágzott fel zord orcáján s visszaeresztette ismét a fejét.

Nagyapám kifogta hamar a lovat és a sárgát vezette elé, kinek ez volt az első szolgálata nálunk. Édesanyám meleg pokrócot hozott, azzal bétakarta apámat, majd önmagát is melléje rendezte a szekérre. Nagyapám pedig felkondorodott a bakra és a kezibe vette a gyeplőt. A sárga kacagott erre egy rövidet és az én nevemben elindította a szekeret.

Kelemen bácsi bétette utánuk a kaput, majd visszajött s ráintett a fejével az öregasszonyra.

— No, galambom, ketten maradtunk — mondta.

A vénasszony nem szólt, hanem követte nagyapám komáját bé a házba, s ott engem bölcsőbe fektetett.

Ők csendesen, mint az őszi levelek, beszélgetni kezdtek.

Én pedig eleresztettem a szememet s nemsokára már az égen láttam a szekeret, amelyen vitéz apámat a doktorhoz vitték.

SZALATNAI REZSŐ: MARCIUSI SZÓ

Megállunk a szőke dombok alján,
kinyujtom karom színed felé,
mint testvérek, ha találkoznak.
Lásd, vallom, tiszta vagyok, miként a mész,
szívem csupa zengő téglá,
a dunai vasdaru zúgását hoztam magammal
e szilaj márciusi szélben, melytől szikrát vetnek a gránitok,
acélba olvad tőle a kar, szalmakazlak gyulladnak ki
dohos tetők alatt s mohos zsindelyek sívító ivben
vágódnak le fitos kastélyok tetejéről.

Felhőbe fúrom hát sorsrepezető gondolataimat,
magam pedig csavarom a zúgó szélbe, e jó halinába,
otthonom ő, ködlepte őseim, bozontos eretnekek
utolsó izenete, kik vékony lengyel lovakon jártak itt,
Bártfa és Lócse közt, a lázadó Jézus ígéivel
és labanc koponyákra kopogott szabadság táncos fokosaival.
Lassan gyullad a szemem rájuk gondolván,
hullámot ver vérem apám szülőföldje előtt.

No mesélj, hát mesélj! — így szóljak tán hozzád?
Csattogtasd fogaid! — ezt mondom én neked,
nézd, úgy tart a hegyek fukar tenyere, mint egy
marék füstölgő hamut s óva és ringatva
két bronz-kezével csak lenyugvó napunk nyúl feléd.

A folyó elkerült, vasut távolról fütttyent reád, falaid közt
zsoltárt dúdol a szél, szárnyasoltárok alá feküdt el
pihenőre zászlós istened, babonák kódén éhes gyerekek
sírnak, rongyos zsellérek várják a muszáj-irgalom kenyerét,
a jegyző bort iszik tornácos házában s víg tolvajok
futnak a kertek alatt.

Ó messze vannak, messze a gépek széttáruló karjai,
barátaim!

e hepehupás utakon hideg gyárkémények állnak,
mint felkiáltójelek,

zuzmarás szavak remegnek s maró szagokba szédül
itt csillámos fenyők éber íze.

Ó szerelmes fájdalom földem!

mit integetnek országutaidon a topolyok

s mögöttük a bálványos tornyok,

mit visznek magukkal délre meg keletre a folyók?

Üres barázdák jaját viszik, kicsiny patakok mérgét,
kések csillogását —

őket énekelem én e vijjogó szélben,

add, óh Március, bátor legyen ez az ország,

veled nőjjön

a vasízű orkánba fonva kicsi karjait.

A SZLOVENSZKÓI FALUKUTATÁS KÉRDÉSÉHEZ

(A tizesztendő's Gombaszög)

Írta: MORVAY GYULA

Nyílt levél Balogh Edgárnak

Kedves Barátom, nem akarok összegezni: egy évtized után még mindig nem záródott le az a társadalmi hatás, amit annakidején a *Sarló*, illetve a gombaszögi program jelentett. Ma is él, továbbrezeg, a mélybe hatol, állásfoglalást jelent s a programért írók már meghurcolást is szenvednek, mint ezt Főjének láthattad. Azóta sokan írtak a Sarlóról. Olyanok is, akik azóta a haladás, a népi szabadsághagyományok ügyének szökevényei lettek és olyanok is, akiknek semmi közük sem volt a gombaszögi programhoz. Éppen ebben a percben jövök egy megbeszélésről, ahol az egyik intellektüel kijelentette: „mit ér a sok betű, program, mit ér x. y. író vagy ujságlró állásfoglalása, ha társadalmi téren minden marad a régiben, ha a falut csak még jobban kiszolgáltatjuk a maradi erőknek. Cikkek füstbe lobbannak, de a falu még rongyosabbnadrágú lesz“. Nem tudtam mit válaszolni. Igaza volt. Mégis: a tárgyilagosság azt követeli, hogy őszintén írjak Neked. Most is nagyra értékelem a gombaszögi programot. Szinte igazoló eredményét látom a Márciusi Frontban, írók kiállításában, közvélemény-megmozgatásában. Ha tovább él és dolgozik a Sarló, Szlovensz-kó magyarsága is erjedésbe jött volna és egy fokkal realisabban gondolkozott volna népünk. Vallottam és ma is vallom az igazi, népi, magában tisztán álló gombaszögi programot. Hitet teszek mellette, mert éppen most írta le *Drien* barátom, hogyhát, a Sarlóra mindent lehet mondani, ugysincs, aki megvédje. (*Pedagógiai Évkönyv*). Természetesen nem akarok védeni. Erre nincs szüksége Gombaszögnek. Értéke, utólagos hatásrezgései mindennél többet beszélnek. Vádolni? Nem tehetem. Mert mondtam, hogy most is vállalom az akkori szellemiséget. Többször szóvá tetted, hogy nekem szinte közömbös volt az akkori regősjárás meg faluzás meg szociográfia, dalok, ivek kérdései, stb. Most felelek rá: nem volt közömbös. Nem titkolom, hogy nekem nem adott ujat az akkori program. Nektek és a közép-préteg ifjúságának igen. Ezt sem becsültem le és most is szeretettel gondolok rá. Nekem azonban nem adhatta azt az éles élményt, mint nektek, akik akkor fedeztetek fel a falut, annak szépségeit és árnyékait. Nekem nem jelentett sokat a falujárás, mert ismertem és ismerem a falut, benne éltem, ott nőttem fel és így történhetett meg, hogy a tardoskeddi emberekkel együtt talán mosolyogva néztem, hogy hogyan hordjátok ki a bükkfahasábokat, hogy tábortűzet gyujtsatok és hogy eldaloljátok, hogy: „gimbelem a gombolom a gombolom...“ A tardoskeddiek is tudták ezt, tudják is. Akkor mindjárt meg is mondtuk. Sokkal szebb nótákat tudott a falu népe, a tűzgyujtás is elmaradhatott volna, de hát azon is át kellett esni. Aztán jöttek a kérdőívek, amelyek ugyancsak féleredménnyel zárultak. Egységes, összegező képben mégsem, mert a *Sarló jegyében* például kerek egészet, utmutató jelet adott a fiatalság tudományos s gyakorlati munkássághoz. A falu népének azonban akkor ez csak féleredmény volt, mert hiszen nem lehetett kérdésekkel feldolgozni egy falu életét. Ehhez télen-nyáron ott kellett volna élni négy-öt évig. Mégis: a középiskolás ifjúság első indulása volt ez a falu felé. Egyik cikkedben (Kastélyrombólók) írod, hogy összejártad Gömört, Ugocsát, stb. de sehol sem volt ragaszkodás, féltés a népben. Nem volt

akkora, mint Magyarfenesen. Tévedsz. Nem éltél falun, tehát még most sem ismered. Itt egy fókusz: a Sarló mindjárt analizált, nagyot markolt, szektorokat alkotott, ahelyett, hogy egy pontot figyelt volna állandóan. Pártéletet, kulturharcot, szervezést, középiskolát és főiskolát, faluszociológiát: mind, mind egyszerre akarta megoldani, holott elég lett volna a falut megismerni, vagy pedig a falu népéhez szólni. Kettő közül valamilyiket. Akkor ezt nem lehetett keresztülvinni. A politikai pártok akkor még jobban kezükben tartották a kulturális kérdések ellenőrzését. Csupán most indul az a munka, amelynek az a célja, hogy kulturális kérdésekben az itteni magyarság annyira-mennyire önálló legyen a pártoktól. Ez természetesen hosszantartó munka, mert ez ujonnan kiépítendő szervezet jelent. Van ragaszkodás és hagyományféltség a népben. Harc van a mélyben. Csak néma a falu tájéka, mert magárahagyatottan, tehát csendben, hangadás nélkül vivja harcát. Nincs népi sajtója, nincs kulturszerve, nincs szellemi vezetője. A falvakban a műkedvelősdí járja. Van lányegylet, amelyben félpengős könyveket olvastak. Vannak könyvtárak, ahol detektivregényeket szereztek be. Harc folyik a faluszegények és jogazdák között az előljáróságért, szövetkezetért, harc folyik a pap és a tanítók között, harc a parasztok és a szökevény intelligencia között, harc folyik mindenért, de nem tudsz róla és vándorlásod alatt nem is hallottál róla részletesen. Belátod, hogy a Sarló — nem bűne — eltévesztette a dolgot. Szándéka azonban tiszta volt, az akkori fiatalság változtatni akaró tisztasága. A középiskolások utánpótlásánál kezdődött, a lecsatlakozáson át egészen a szétbomlásig vezetett. Nem is gondolsz rá, hogy mi történt: az olyan lelkesedéssel, zseniálítással kiépített vidéki szervezeteid és embe-reid hagytak cserben. Mi történt? Itt a felelet: az akkori fiatalok, akik a középosztály rétegeiből rekrutálódtak, szellemi szökevényekké lettek. Csak addig voltak heves szellemiségűek, amíg ez mellékes feltűnést, elő-rejutást, nevet adott nekik, aztán pedig belekerültek az életbe és a tor-lasz tulsó oldalára jutottak. Ezek voltak az akkori főiskolások, *ezeknek* és nem nekünk dalolták, hogyhát más ifjak. Mi, kedves barátom nem voltunk más ifjak, mert minket fajnélküliséggel vádoltak meg. (Mindig a németek, svábok, szászok, lengyelek védték leghevesebben a magyar ügyet.) Mi formálói voltunk valaminek, amit nem birtunk megvédeni magunknak, hogy továbbra is a magunk belső ügye lett volna. Ma már százfelé dezertált embereknek még ugródeszkát is jelentett ez a frissen indult mozgalom, káosz volt körülöttünk, rögtön tisztán kellett volna látnunk, de egyéni hangnak nem volt helye, mert kollektív munkát követelt a magyarság problémája. Ki figyelt fel rá, hogy le merték írni, hogy nem értik a parasztot, ki merete volna ki-mondani, hogy a plasztronrázók ezerszeresen hangszórós hangja nem népi hang, sosem lesz az? Senki. Kérdéshalmazban, küzködésben ezt nem lehetett előtted leszűrni. Akik akkor tisztán láttunk: hallgattunk. Így let-tünk előtted és mások előtt blazirtak. De mi voltunk az erősebbek. A nyolcszáz éves parasztjobbágyok utódai, akik most sem szökevények. Szétzilált portán állnak és új ágyazásra várnak. Történelmi tehát kevés volt a gombaszögi programban, de annál több volt benne a megindulás-nál. Évszázadok óta nem volt ilyen nekiáramlás. Majd a nép váltotta volna történelmivé ezt a tudományos és szociografikus munkát. Harcán, szenvedésein keresztül kapott volna értelmet. De abbamaradt. És a falu még most is hiába várja az igazi szót. Füzetkéket kap, papoktól félő, ke-nyerüket féltő tanítókat kap sok helyen, műkedvelősdit kap, zsványpecse-nyés-programú estélyeket kap, félpengős könyveket, egy-két, sok gyereket, árvizet, pocsolyát a falu közepére, földharcot, kenyérgon-

dot. És meghogy itt nem félt a nép? Hát ki írta a népdalokat, kitől erednek a balladák és zsoltárok? Meghálálta-e a nép, hogy talicskán tolták valamikor falujába a nyomdát? Igen. Mert mikor két kezét is összekötözték a feudális világban, még akkor is klasszikusat alkotott: a balladákat. Kié a szabadság-szó? A nép félti. Mikor? Amikor árulói (1844-i nemesség!) saját nyelve ellen szavaznak az országgyűlésen. Latinul beszélt-e a nép? Nem. Látod, én már ki merem mondani, hogy a falu ma már nem őserő. Így, ahogyan van, nem őserő. Mert őserő a penészes fal, a tbc., az egykétől elkínzott anyák, akik nem akarnak szülni? Talán a kilencgyerekes asszonyok, vagy a falusi szocialista zsellérek jelentik az őserőt, akik lourdesi darabokat játszanak? A szerhás házak, a könyvtelenség, hat hónapig tartó sükettség, harc az aszályal, pocsolyával? Ezek lennének az őserő fogalmai? Nem. Hát talán a muskátlis ablakok, a pántlikás gyöngyösbokréták? Avagy a kapnis csizmák, meg az újra feléledő rásaszoknyák? Egyik sem. A magabizó falu az őserő, a harcoló falu az őserő. Ahol maguk talicskázták a homokot és a követ az új iskolához, mert a pap nem akart építtetni. Azok a fiatal, jóeszű gazdák jelentik az őserőt, akik már ki merték mondani, hogy állami körzeti polgári iskola kell, noha a pap egyházi körzetit akart és így ki akarta zárni a reformátusokat, evangélikusokat, szombatosokat az iskolából. Azok az emberek jelentik az őserőt, akik a járási hivatal elé akartak vonulni (keresztényszocialisták, agrárok, aktivisták és ellenzékiek egyben), hogy értékes tanítójukat ne helyezték el, mert a pap basáskodott vele, egyébként a falu hasznára van. Kiállítás, harc és alkotás azért, ami megmarad! A cikk, mint említette az az illető, szétfoszlik, de a tett megmarad. Azok jelentik az őserőt, akiket kinevettek! Három emberről van szó. Ez a három parasztember ma Szlovenszkón a legtisztábbfejűek közé tartozik. Azt akarták, hogy minden szövetséghez élére rendesfizetésű diplomás fiatalot állítsanak: enyhülne a munkanélküli tanultak száma. Még több tanítót akartak (államit), ezzel is enyhülne az állásatlanság száma. Egy szakagronómot akartak a faluba. Fizette volna a gazdaközönség. Ez 500 szakembernek adott volna kenyeret. Ez a három paraszt nem azt mondta: „mi lesz ezzel a sok tanult emberrel“. A tudományt szerette meg és mindjárt be is akarta volna ojtani a falu kollektív életébe. Ezek az igaziak. Hősök, mint a pilóták, vagy a Tereblján tutajozó ruszinok.

Nem Gombaszöngön állt, hogy a program meg sem mozgatta az itteni állandék-életet. A reakció felhorkant. Érthető. A feudális világból a demokrácia levegőjébe került az itteni magyarság. Lelki átformálódásnak kellett volna bekövetkeznie. Ezt a lényegében forradalmi dolgot nem engedte az ittsökevényesedett politikai élet. Mert ezt is látja a falu: demokratikus államban még mindig a régi főúri feudális politika a hangadó magyar viszonylatban. És még egyet a sok probléma közül: ki segítette a magyarságot, hogy elvégezze magában ezt a tisztító munkát? Senki? Kinek volt az érdeke, hogy az itteni magyarság a demokratikus légkörben csak még jobban bontogassa, tisztogassa a maga sajátos magyar népi (de ugyancsak demokratikus) eszményeit? Senki. Kedves Barátom, az egyik mátyusföldi faluban szekta ütötte fel fejét. Tudod miért? Mert a pap elárvereztette a népet. De tudod, hogy miért félt a pap? Nem azért, hogy most már mit mond felettes egyházhatósága. Nem azért, hanem azért, mert megdöbben: micsoda erők működnek a népben, ha még ezek a szellemi butaságban, maradi levegőben nevelt, süket emberek is fel mernek állni! Micsoda lelki válságok morajlanak itt a mélyben, ha ezek a napszámosok, hollóhúst, paca't, torzsát evő emberek papjukkal szemben is gondolkozni mernek! Lehet, hogy csak én mondhatom ki

ezeket a szavakat, kinek ősei jó néhány száz esztendősek, tehát urdógas jobbágyságok, primaciális napszámosok, lovas szekeresek voltak. Tehát emlékeztek Dózsára és Bóheimre, aki kimondta: „erdők, vizek, rétek, emberek szabadittassanak fel...” A kaloda, az urdóga, a tized, kilenced, a jus primae noctis, a korbácsolás, botozás és karóbahuzás alól.

Kettős itt a magyarság munkája. Első: a demokrácia értelmezése, hogy eldugult népi élete megkapja a maga korszerű értelmét, második: hogy ezt a népi humánusmot megtartsa és ha kell, harcoljon érte. Kedves Edgár, mindkettőt megtette és megteszi a nép. Nehezen, sokszor magátvesztetten a csendes, fogcsikorgós harcban, nagy tévedésekkel, súlyos áldozatokkal, de megteszi. Itt van mindjárt iskolánk ügye. Ki az, aki több iskolát követel, ki az, aki gyermekeit a szlovák iskolába is beiratja: maga a nép. Iskolát követel, mert érzi, hogy elmaradt, tehát legalább utódai emelkedjenek kultúrszintre. Szlovák iskolába is beiratja, mert ezzel európaibb, maibb akar lenni. Csak az íródeákok sikoltoznak, hogy elszlovákosodnak. Izmosabbak lesznek a nevelésben, ennyi történik. Nem egy politikusunk idegen nevelőket tart gyereke mellett. A nép már régen elvégezte az esedékes szlovák-magyar közeledést. Hogy a részletesebb kultúrközeledés késik? Annak nem a magyar tömeg az oka. Nemcsak a szlovák kultúrét alkotásait nem ismeri, de saját íróit, költőit sem. Történelmi tudata is fakul és csak a tiszta népi hagyományokat, szabadságeszményeket látja és érzi tapinthatóan. Tíz év óta sok minden történt. A barátokból ellenségek és az ellenségekből barátok lettek. A megtokott gombaszögi programot azóta megtámadták, elfelejtették, százszor elsimították, feértékelték és még inkább elhallgatták, de ne hidd, hogy a magyar szellemiségből egészen és nyom nélkül kiradirozhatták: ezt nem tehetik meg, mert ez egyet jelentene a valóság eltüntetésével. Ez nem megy. Hogy az itteni írók egy része etikusan nem vállalta életstílusával irodalmi vállalását és küldetését: azt is megértheted. Más a program és más a vállalás, más kerekded tanulmányokat írni és egészen más magyar közéletünk dzsunglejében egy résnyi helyet vágni, hogy fényesség és józanság, megújuló akarások hatoljanak be. Láthattad és azóta mi is láttuk, tettük, hogy ankéteztünk, iverket válaszoltunk, hogyhát mi volt és mit kellene tennünk. Konferenciák, nagyobb méretű megmozdulások is történtek azóta. Mind a földre hullottak, mind gyökértelenül lengtek a föld fölött. Mert felengős dombokra való hágás helyett mélybereszkedés kell, vállalást kell vinni a népnek és segítséget, feltáró és eligazító munkát kell végezni a cserepes talajon. Helyesen vette észre a gombaszögi program, hogy itteni magyarságunknak nem szabad pártokon keresztül sajtóolódott magyarságnak lenni, hanem ki kell építeni a magyarság szociálisan reális kultúrkádereit. Ezt a munkát nem bírtuk elvégezni: egyszerre ránk tört a reakció és ami még rosszabb, ránk tört a hátunkon ugródeszkázó frázisemberek, akik handabandázó hangjukkal ma is tévesztnek és ha kell ide gombolnak, ha kell, oda gombolnak, mert minden mentének két ujja van és sokszor mindkettő sötétben bélelt. Emlékszem leveledre, amelyet Prágából írtál, mikor csunyán hátbatámadtak és kidobtak, amikor *Dovzenko* filmjét, a *Földet* forgatták. Megírtad, hogy micsoda üres, kávéházi-tölte ékes, szocialisztiko-liberális programok és szellemi elképzelések között gondolnak egy páran a szlovenszkói magyarság társadalmi problémáira. Még ma is áll leveled megállapítása, nem helyi, hanem kiszélesített értelemben. A nagyvorkúak, egymás vállát veregetők hangja mindent tulharsog, így ez a néhány ember, akik még ma is vallják Gombaszöget, tehetetlenül és sután kapkod, szervezetlenséget találva maga mellett. Saját módszerével kaszálták le a Sárió ered-

ményeit. Mi vetettünk, mások kárézták be a jószágot. Igaz, hogy félkék-véket, azok is gyomosak voltak, de a rokka nem pergett tovább, szakadatlan leng a szál. És közben nyárvégi felhők a horizont mélyén, felelőtlen játékok ideje szavakkal, fejtörés: van-e ilyen oldal és van-e olyan oldal, aggályoskodások és a történelem pedig gurul feánk. Valami mégis történt: itt-ott felelős emberek, mint őrtüzek, azért belekezdtek a gombaszögi programba. Elaludtak a tüzek, de itt-ott azért nyoma van. Egy-két (nem több) tanítónál, akik *Prihodán*, *Ohlupon*, a cselekvő iskolán, a nyugati pedagógián nevelkedtek és még ebben a percben is nyargalnak, hogy behozzák, amit lehet. Egy-két intellektüel, akik elhallgattak, de ha szóhoz jutnak, valóják a gombaszögi tervet és elképzelést. Mert ez a teljes népiség, ez a magyarságért való aggódó félsz és javítani-akarás. Ne a népiesch-ségre gondolj. A népi-re vesd szemedet. Helyesen formulázták meg a tardóskeddi zsellérek annakidején ottjártatokat. „Abból, hogy ezek itt égetik a bükkfát, meg énekelnek a sötétben: nekünk semmi hasznunk sincs. Azért az orvos nem jön el ingyen megvizsgálni, se nem lesz több napszám. De ha megmondták volna, hogy hogyan követeljünk minden faluba tiz orvost, az már nekünk jelentett volna valamit. Ha földjeink jobban termettek volna, ha több pénzecskenk maradt volna, ha többet olvashatnánk, az már kézzelfoghatóan jelentett volna valamit.“ — *Ebbe* a programba kezdett a Sarló, ezt nem tudta azután tisztán kikristályosítani. De övé a férfias kiállás: ki mert menni a falura, le tudta szagatni a pántlikákat, be mert volna nézni az egykés házakba, számon merte volna kérni a falvak elvetélt életét a dezertált intelligenciától, a mindenféle maradiságtól, amely mindig halálos anyagnak, tölteléknek és műtrágyájának szerette volna felhasználni a falu népét. Csak így lehet az, hogy az intelligencia nagy része elvesztette hitét emberségében, a falu küzködő népe azonban nem. Magamagának kell megalkotnia olyan-amilyen civilizációját (a rádiktálton kívül) és kultúráját. Egyikben népisége veszít és halványodik, de helyette cserébe elmélyül és megújul küldetése: jelentőséget adni minden népi hagyománynak, amely humánusot jelent, megtartani a kor szabadságeszméit, hozzáadni a jövőért való harcot. Ez a feladata. Mostanra cserepekre törött az itteni szellemiségi kép. Tíz év után kezdhethetnénk előlről, csak hogy most már mindent át kellene értékelnünk. Sok mindent más-képpen kell értelmeznünk, csak egyet nem: megbecsülését a népnek. Eredménnyel zárult ez a tiz esztendő. Még a megállásban is emlék tüzel, minden megindulásnál felnyílik a gombaszögi távlat. Hullámot vetett az indulás. Sehová sem torkolt, de ez jól van így: örök kérdésfelvetést, örök megválaszolást jelent és erre ösztökél. Levelem is: jelentse, hogy tiz esztendeje ennek. Morvay bácsi is mit látott meg Rajtad és még most is mit emleget? Nagy bakancsodat. A falukat járó, klattyogó bakancsodat. Szimbólum. Beleereszkedni a falvak sűrűjébe, megismerni Mátyusföldjét és Gömört, Tiszahátat és a Verchovinát. Ezt látta meg édesapám bakancsodban. A szétáramlást a nép közé. Nyugtalan munkavégzést, amelyhez a keménytalpu bakancs is segít.

Említették, hogy őszre visszajössz. Bárcsak más hangon írhatnék akkorra. Bárcsak jelentést adhatnék izmos elindulásokról. Az erdélyiek is itt jártak azóta, de be sem néztek, máris jobban ismerték ezt a darab földet, mint mi, akik itt esszük végig hétköznapijainkat. Nem baj: nagyobb tévedések és bajok jártak erre: kihevertük.

Ennyit a tizesztendő évfordulóról egyszerű levélben. Magamró? Itt vagyok Rimaszombatban az állami polgári iskolánál. Otthagytam Peredet és hidd el: örültem. Itt nem hajt ki az agacsfa ágyam alatt, mint

Pereden, itt vilányom van. Hetekig csak azt gyujtogattam és oltogattam meg szobáimnak örültem: élveztem a szabadságot. Hát igen: ottmaradt Pered, ottmaradtak a perediek, a zsellérek, szombatosok és buzgó hívők, ottmaradtak azok, akik minden ilyesfajta ember után kifüstölik, (mint megmondták) a szobát, hogy a levegője se kísértse az ájtatos falusi embereket. Ma itt vagyok és végtelen örömmel dolgozom. Morvay-ékről csak annyit, hogy még megvan a kert: a gyomot irtja Morvay bácsi, mert olyan lenne, mint Toldi Miklósé, mert a kerítése éppen félre roskadt és sokszor nyakig is ért benne a gaz: 77 éves már édesapám. Mit csinál? Minden évben kivesznek a diófák a kertben, de ő 50 év óta mindig újakat ültet. „Hideg a kert“ — mondja. „Az agacsok miatt nem kap meleget. Vagy a talaj hideg, de hideg, mert kivesznek a gyümölcsfák“. Már térdmélyen felturta: hiába. Mégis makacsul viaskodik, pedig tudja, hogy „föld a gyomnak édesanyja, gabonának mostoha“, de hiába. Szimbólum.

Válaszolj. Biztass és bátoríts, mert Gombaszög tizedik évében járunk. Először én irtam neked bátorító sorokat. Hasonlókkal fizess. Szeretettel öle! barátod.

SARJADÓ FŰ. KÉT VILÁG

Írta: REMENYIK ZSIGMOND

Szükséges-e, hogy felvázoljam a környezetet, mutassam-e be a várost, egyenetlen uccácskáival, dombokra épült hóstyaival, tornyaival, bárdáival, rendházaival, iskoláival és kaszárnyaival, a várral, ahonnan végig belátni az egész tündéri vidéket. Ha csak röptében is, ha csak vázlatszerűen is, elkenve és jelezve, utaljak-e a tavasszal zölden bokrosodó, nyárra mézes tehertől roskadozó, őszre dércsipe és rőtbejátszó tőkéivel, vízmosásos partjaival, észak felé növekvő és erdőborította hegyeivel, környékén völgyekbe buvó kis palóc falvaival? Azt hiszem, mindez fölösleges. Amióta filéres vonatok járnak a vidéket, mindenki (legalább is Magyarországon), aki könyvet forgat, megjárta már Egert. Ivott porából, fürdött meleg forrásaiban, hűsőt nyáron az Érsekkert gesztenyefái alatt és róttá zegzugos uccáit, aluszékony érzelmeitől megbolygatottan. A várat is ismeri mindenki, ahonnan áttekinthető az egész vidék. Sokan talán még arról is tudnak, hogy mélyen a föld alatt mállanak a kővületek, lassu, de visszatartíthatatlan erővel csusznak a város mélyszintje felé a dombok, repesztve és összedüléssel fenyegetve a házakat. Olykor a földrengés rémiszti a lakosokat, tompa morajlással, akár az ébredő belkiismeret. A város hősi és tudományokat kedvelő korára márványtáblák, iskolák és nevelőintézetek épületei emlékeztetnek, e hősi és humanisztikus kor elmúltával az elcsenevészedett utód csak borát és meleg forrásait dicsérheti.

Ma már megállapítható, hogy kereskedelmileg és a fejlődés szempontjából miféle veszteségek érték ezt az ábrándos városkát, hogy annakidején a közvetlen fővonal átvezetése ellen oly észvesztően tiltakozott. Polgármesterek, főpapok és képviselők latbavetve minden befolyásukat, szegény parasztok, fátfuvarozó palóckocsisok alapvető érdekeire hivatkozva mentették meg a várost a „romlástól“, ami minden kétséget kizáróan bekövetkezett volna, legalább is szerintük, ha a fővonal Egeren keresztül vezet. Nem átalították a város e „nagyjai“

szegény meszes, szenes, fát és mészkövet fuvarozó parasztok érdekeire hivatkozni, akiknek megéheztetését a vasut állítólag tönkretette volna, elvesztették volna fuvarjaikat és nyilván kénytelenek lettek volna utonállóká vedleni az ő elképzelésük szerint. Hogy mit eredményeztek a város e „nagyjai“, azt ma már senki sem kérheti tőlük számon, akár csak a város sorvadásra ítélt kereskedelmét, világból kiszakított voltát, álmos és aluszékony jellegét, nagy és dicső „szellemükkel“ sirba szállt a felelősség is, ami mélyen a föld alatt porlad és mállik, kocsonyásodik és válik semmivé velük, annak a lehetősége nélkül, hogy bárki is számonkérje tőlük romboló és gonosz állapotokat eredményező „gondosságukat.“

Ma már megállapítható, hogy ezzel az elkülönüléssel, ezzel az izoláltsággal, semmi hasznosat nem eredményeztek. Hisz régóta elvesztette jelentőségét a ló és kocsifuvarozás, nem nyert vele semmit a palócparaszt, ha nem is állt ki a felnémeti utra vagy Szarvaskő vizmosásos erdőszéleire megsarcolni urat, papot és zsidót, amitől féltő gonddal óvták annakidején a város „bölcsei.“ A kereskedelem még csak el sem sorvadt, mert soha ki sem fejlődhetett. Kétszeres gondba, átrakodásba és költségbe kerül minden, ami a városból akár megy, akár érkezik, nem egy életképes vállalkozás vált inrentábilissá a kétszeres tehertétel miatt. A polgári lakosság volt talán az egyetlen, amely nem vette közvetlen kárát ennek az „atyai“ gondoskodásnak, hosszabb uton jutott el hozzá a revizor, nehezebben szánta el magát a minisztériumi kiküldött, hogy rovincsolás céljából meglátogassa ezt az isten háta mögött fekvő vidéket, egy külön szomorú világ fejlődhetett ki ebben a különben is szomorú világban.

Tehát kiszakítva a forgalom és az összeköttetés éltető nedvekkel telített csatornáiból, a városka fejlődése megállt, természetes ereje elsorvadt, népe, már benszüllött népességét érte alatta, a parasztokat és szőlőművelőket, kőfejtőket és napszámosokat, tehát a benszüllött népesség gyengült, pusztult és erőtlenné vált szaporodásában és anyagilag. A sok „kujtorgó“ tisztviselő, vándorlásra készített hivatalnok és katona pedig csak jött és ment, alig, hogy megmelegedett olykor a városkában, már szedte is sátorfáját és továbbállt egy házzal. Egy fél évtized, de miért is használok ily súlyos szavakat, pár év elegendő volt ahhoz, hogy a valaha a városban mindenkit jól ismerő csak idegeneket lásson uccán, tüzletekben és hivatalokban.

Mert a benszüllöttek most is, talán a lassan szemelő eső miatt, vagy mert tudják, hogy a „jöttmentek“ világa egy más világ, az unottan és szinte már a sétát penzumként végező polgár, diák és pap között nem igen mutatják magukat. Néha vonul csak végig valamelyik uton egy zörgő szekér, tengelyhez drótozott löccsel, kis palóc lóval és fejét nyaka közé huzott paraszttal a bakon. Voltak természetesen, — de csak mintegy kivételképpen — egyes polgárcsaládok, — amelyek gyökereket vertek ezen a dombos, köves és omladékonny talajon, kézművesek és iparosok, kereskedők és olykor tisztviselőcsaládok is, akik házakat építettek, vettek vagy cseréltek, letelepedve fáradtan vagy okos meggondoltságból, hogy ittmaradjanak. Sok ilyen családot ugyan nem ismerek, legalább is olyant, mely hivatva volna növelni és erősíteni a fa törzsét tovább, mert az újabb generáció szinte törvényszerűen, divatos kedvtelésnek hódolva vagy üzve a rentábilisabbnak tűnő sánzsokat, más városokba, nagyobb városokba vagy éppen a fővárosba költözött, kapcsolatait éppen csak ritka látogatások erejéig tartva fenn a kiérdemesült otthonmaradottakkal.

Nos, anyám rokonokban bővelkedő és oldalágakban dus családja is itt telepedett meg annakidején, nyilván még a mult század első felében. Hogy milyen lehetett abban az időben a város, nem nehéz elképzelni, ha még a mult század utolsó évtizedeiben is sáros időben téglákra fektetett pallókon bonyolódott le a közlekedés, kisdíákok, lányok és fiuk magas-száru csizmáscskáiban közelíthették meg iskoláikat, nem egyszer így is elmerülve a sárban és az átgázolhatatlan pocsolyákban nyakig. Fél-kilométeres hosszú uccákban alig egy-két lámpás égett, petróleumlámpás természetesen, amelynek lángját kioltotta a legkissebb szél. Szennyviz-csatorna, vízvezeték nem volt, árkok huzódtak a gyalogjárók és kocsit-ut mellett, téli hóolvadáskor, őszi és tavaszi esőzésekkor megduzzadva és kavarogva, nyáron pedig szikkadtan és felcserepedzve.

Még az én időmben is, e század első évtizedében, felnőtt, komoly és kalandokban megedződött férfiakat kívánt a veszélytelen közlekedés. Míg be nem ért az ember a kulturáltabb városrészbe, míg le nem ereszkedett a dombokon, agyagos sárban merült el nyakig. Télen, a korai sötétben, ha nem világított a hó, az ember jószerencséjére bízhatta magát, jószerencséjére, harangzugásra, kaszárnyákban elhangzó trombitajelekre és ritkán felvillanó lámpák fényére, ha égtek egyáltalán. Mert harangok gyakran kondultak, trombitajelekre is számíthatott a kalandkereső, ezek nyomán valahogy mégis csak eligazodhatott. Felmérhette a távolságokat az elhangzó harangkongás nyomán, irányt talált és ha útját kegyes szemmel kísérte az ég, korhadt palánkokban is megkapaszkodhatott. De csak gonoszok és mértéket nem ismerők rótták ezekben az időkben a sötét és veszélyes uccákat, a jó polgár otthon szunnyadott, a jó pap otthon imádkozott, a jó katona pedig otthon vagy bajtársai között szomorkodott. A kalandosok és fékezhetetlenek, rendet nem tartók és nyughatatlankodók pedig váltalták a veszélyt.

Nos, anyám családja, ez az egymásbafonódó három ág, a Martynovichok, Uhlanikok és Begovcsevicsok, mint mondtam, szintén a „kujtorgatók“ közül kerültek ki, azok közül a „jött-mentek“ közül, akik e városban meg is telepedtek. Mi készítette őket a megtelepedésre, mily körülmények játszottak közre, hogy nemcsak rövid munkaidejűkre, de örök pihenésre is ezt a dombos, kavicsos, agyagos vidéket válasszák, ma már kiideríthetetlen. Tisztviselők voltak, hogy pontosak és megbízhatók voltak-e, azzal sem dicsekedhetem, mert nincsenek róla értesüléseim. A család fiait kezdetben papi pályára adták, a kislányokat zárdában neveltették, e jelek szerint hithű és erkölcsös volt a család. Könyvkedvelők voltak, idegen nyelveket beszéltek és ha módjukban állt, hosszú utazásokat tettek, felvidéken és közeli országokban. Mint egy zárt fedő alatt, ahol sűrűsödik, nő és feszül a gőz, úgy élhetett ez a család, szerény méltóságban, ösztöneit tagadva, titkolva és szégyenkezve ismiattuk nyilván. Mit szégyeltek ugyan, mit restelkedtek, mit tagadtak és mit titkoltak, miféle vad és romboló ösztönöket, miféle erjesztő és nyugtalanító jellemvonásokat, miféle méltóságot őriztek hiven, annak ma már csak isten a megmondhatója. Tény az, hogy az első generációk élete mentes volt botrányos zűrzavartól, sohasem halottam a dédapa halott szemére hányni, hogy ivott volna, hogy hűtlenül kezelt volna pénzt vagy megrontotta volna a zárdista kislányokat. Éltek és pusztultak, egyszerűen éltek és egyszerűen pusztultak, éppen csak továbbbrügyeztetve a fát, amelynek biztonságára, — hisz veszélytelen volt a kor — senkisem őrködött.

Általában ez a jó polgári élet, ami sorvadt vagy virult, tikkasztott

vagy hevitett, növelt vagy alacsonyított, nyugtatott vagy felkavart, de mindenesetre védő falakat és intézményeket, berendezkedéseket és körülményeket talált ebben a városban, döntő hatással volt szemlélődő gyermekkoromra. Egy pillanatig sem állítom, hogy megejtett volna csapós erejével, egy pillanatig sem mondom, hogy hívővé alakított volna, sőt ennek az ellenkezőjét állíthatnám. De mély gyökereket eresztett belém, romboló és feszítő gyökereket, erőseket, sziklát porlasztókat és kuszált jellemet kialakított. Ma már bevallhatom, hogy legdöntőbb hatást rám és egész fejlődésemtre ez a város gyakorolta, itt lettem eretnek, éppen mert soknak és tapintatlanul háborgatónak találtam a hitet, itt ébredt fel bennem a nyugtalanság, talán, mert megirtóztam ettől a sorvasztó nyugalomtól és itt alakítottam ki magamban a jövőt, mert egyebet se láttam, mint a multat és az elszomorító jelent. Ha hinnék a vér és emlékek a kító hatásában, az anyag biológiai emlékezetében, a bűnök megbűnhődésében és a jó megjutalmazásában, talán még ezekre a kujtorgó, ha hazát nem is, de otthont kereső elődökre is hivatkoznék, mint akiknek számomra emlékezetes élete ha követésre nem is, de elszukadásra példát mutatott. De nem hiszek vérben és az anyag emlékezetében, ha hinnék bennük, úgy irtózva fordulnék el a lealacsonyító gyáva életől, emlékeznék a megbékélés eredményezte lealázásokra, a jó élet eredményezte sikertelenségekre és a gonoszság, az ostobaság és az aluszékonyság megdicsőülésére. Mert ezeknek az egri elődöknek az élete egyéb tanulságot, mint ezt, nem mutatott. Elmultak sikertelenül és viszonylagos biztonságban, óvatos jelentéktelenségben és feledtető porladásban, rajtam kívül, aki most tapintatlanul bolygatom emlékeiket, más, még a kutya sem emlégeti a nevük.

Talán jobb lett volna, ha hazát árultak volna, népeket sanyargattak volna, ha eladósították volna nyalkig a várost, irtózatos törvényeket támogattak volna vagy alkottak volna, ha már népet emberré tenni, hazát naggyá emelni, várost életképessé tenni, emberséges törvényeket hozni ezen a vidéken nem lehetett. Talán jobb lett volna, ha fajtalankodnak, iszákosokká válnak, házakat gyújtogatnak, templomokat rabolnak, legalább valami kis hír övezné emlékükeket, talán még márványtábla is hirdetné nagyságukat vagy félelmetességüket. Talán jobb lett volna, ha szélhámosok kerültek volna ki soraikból, hamiskártyások, fékezhetetlenek és féktelenek, mindent egy lapra tenni merészelők, utonállók, egy város szellemi életét elnyomorítók, gazdasági alapjait meg-ingatók, bizonyos, hogy még ma is rettegve emlegetnék a nevüket, ami — ha nem egészen vak az ember és látni akar, láthatja, hogy — nem utolsó dolog ebben a világban. De gyávák voltak és óvatosak, nyilván pontosan fizették a kedvezményes adót, mértékletesen éltek és csendben haltak, a város népességének mély vizében és sarában elmerülve nyomtalanul. Mi bizonyíthatja jobban jelentéktelenségüket, mint az, hogy ha már kiválóságukkal nem is, de még silányságukkal és megkülönböztetett félelmetességükkel sem dicsekedhetem.

Igy gondolkodom, kifordulva a Rózsa uccából, végighaladva a Vörösmarty-uccán és befordulva a Hatvani-temető sarkán álló rozoga láncoskút mellett a Király-uccába. Bekötött szemmel végigjárnám ezt az utat. Jó ismerőseim a fák, melyek szegélyezik az utat, kissé ugyan az elmúlt évek alatt megemberesedtek ezek a fák, de furcsa ágaikat, görcsös törzsüket jól ismerem. Akárcsak a kis házakat is, amelyek egymás mellé lapulva állanak, még mindig változatos különféleségükben, szegénységüket és meghurcoltságukat inkább szemérmetesen letagadva, mint azzal

hivalkodva. Nem kell különösebben keresnem a házat, ahol nevelkedtem, a tizenkettes szám alatt. Sárgára fröcskölt ház ez, négy ablakkal az uccára, kis és nagykapuval, hosszú kőfallal és mészázó nepumoki szent Jánossal egy kis fülkében az ablakok között. Lépcső vezet fel az uccáról a kiskapuig, éppen nyitva a kapu, talán kiszaladt egy cseléd vagy nem szól a csengő, hogy nyitva hagyták így szokatlanul. Mert idegenek lakják most a házat, amióta nagyanyám falusi házukba költözött, bérbeadva ezt az állandóan repedező, gonosz földcsuszamlásokra oly szívesen reagáló épületet, amelyet évenként kell tataroztatni, javíttatni, nehogy falai egymástól végleg elváljanak. A falba épített szent hiába örökődik hiszen a ház állapotára, természeti erőkkel szemben ő is tehetetlen.

Nyitva van a kapu, betekintek hát az udvarra, anélkül, hogy megzavarnám az idegeneket. Bizony, szomorú rendetlenség van az udvaron, az egész kép, ami elémtáru, nem megnyugtató, de még nem is emlékeztető. Mert valamikor rend volt ezen az udvaron, de nemcsak az udvaron, a kertben is, a folyosókon és a tyúkok részére elkerített udvarban is. Egy ősvadon volt ez a kert, óriásira nőtt mogyoróbokraival, hatalmas, mindent beárnyékoló fáival, falra felfutó szőlőtőkékkel, a fák alatt harmatban uszó gyöngyvirágbokrokcskáival, egresbokraival és szerényen növekedő fűvével mindenkit, aki látta, egy ősvadonra emlékeztetett. Éjszakánként sejtelmesen hajlongtak a fák, a fák alatt békélten duruzsoltak a bogarak és csapkodta szárnyait egy-egy betévedt vagy fészketrakott madár. A magas tűzfal, mely határt szabott ennek az ősvadonnak, nyáron visszaverte a forróságot és a fényt, télen utját állta szélnek, hónak és esőnek. Kicsike ez a kert, de a szomszédos Kispapok kertjének és a Tisztikertnek a fáit a mélyben határt jelentő kőgarádon áthajolva a sűrűséget növelték, kereteit ezáltal inkább tágitották, mintsem szűkítették. Nyáron és tavasszal kékakácok lógtak tömött fűrtőkben a vashálós kertikapu felett, körüldongva darazsaktól és méhektől. Az udvar közepén pedig, egy kör alakú csoportban rózsák nyitak, nappal szerényen, esténként pedig felfokozott illattal, a kertből föléjük kihajló faágak alatt.

Nos hát, ez az a ház, amelyben nevelkedtem és amelyet ezen a világon a legjobban ismerek. Itt töltöttem el álmélkodó gyermekkoromat, már az első iskolai évek óta, itt növekedtem fel játékos és szigorú felügyelet, itt éltem át, ha a világ megismerésének nem is, de sejtésének első borzalmait. Ez a Király-uccai ház, örökös szentjével, vadon burjánzó bokraival, forróságot, szelet és esőt visszaverő kőfalaival, harangzugást és trombitajeleket szívesen befogadó készségével lett számomra az a hajlék, ahová még messzi földrészekén is vissza-visszatértem békülékeny és áradt pillanataimban, ha kapargattam összegubancoló gyökereimet. Nem mintha elválasztható és kihámozható lett volna valaha számomra a városka egységes bunkából, majdnem mondhatnám, hogy egyet jelentett számomra mindig ez a ház és ez a város, akár erőimet kutattam, akár gyengeségeimet. Akár éreztem az emberi létezés fontosságát, akár annak a nyomorultságát éreztem, akár boldog voltam, akár boldogtalan, akár hittem, akár tagadtam, mindig erre a városra és mindig erre a házra emlékeztem.

Pedig semmi különös nincs ebben a Király-uccai házban ehhez hasonló van még vagy két tucat a Király-uccában. Négy szoba a felső részben, hosszú folyosó, az alsó részben két szoba. Egy kert és egy udvar, határolóan magas tűzfal és két kőgarád. Nem különösebben előkelő és nem is leheli a szegénység irtózatát, már általam is jól ismert párját és gőzeit. Ami megkülönbözteti a többi házaktól, talán a türelmes szent szobrára a falon. Térségen áll ez a ház, ott ahol kiszélesedik az ucca, te-

ret adva környékbeli gyerekek csintalan vagy fegyelmezett játékaiknak. Inkább csintalanoknak természetesen, mert a környék bár sohasem volt rossz hírű, de közel van a városvégehez, néhány kőhajításnyira már szabadon futnak a dombok és kanyorog az út a vízmosásos hegyoldalak között. Nem is lakta különösebbképpen rossz hírű népesség ezt a környéket, leginkább uri népek lakták, régi és karbantartott házakban meghúzódó urinépek, közöttük elszórva parasztok és iparosok is. Közel van a Hatvani-temető, természetes tehát, hogy a temetőőr is ebben az uccában lakott. Minden temetés erre vonult el, kongó harangzugástól kísérvé, ha katona halt meg, úgy a temetőbemenet gyászindulóktól kísérvé, visszajövet pedig hetyke indulóktól.

Forgalmas ucca volt ez, nyilván ma is az, hisz az embereknek halni kell, ha már hogy éljenek méltón, az meg nem adatott. Nem csupán különösebb ünnepeken, de az év minden napján vonultak ezen az uccán kesergő látogatók a temető felé. Igaz, hogy errrefelé pincék is vannak, lenn a Szépasszonyvölgyben, gondos pincetulajdonosok is vonultak tehát erre még semmiházi és ingyenélő barátaikkal. Szerelmespárok is vonultak ezen az uccán, le a völgy felé, hogy elfoglalják bokrokkal körülvett rejtékhelyeiket. Furcsa, furcsa ucca volt ez, alakjára nézve, akár egy lefektetett A betű, vízben, sárban és lucskos agyagban bővekedő, fuvarosoktól ezerszer megátkozott, de mindig újra és újra felkeresett.

A térség közepén vasráccsal kerített kertecske közepén magas Szűzmária szobor állott, amit időnként, ősszel pedig naponként jámbor és hívő népek felkerestek. Uri népek alig, hisz ez természetes. Melyik urihölgy gázolta volna át fénylő cipőjével a sarat, hogy a tér közepéig érjen, melyik polgár térdelt volna le a latyakos földre, kezében gyertyával, együtt énekelve a szegény iparosokkal és parasztokkal. Az uri népek „szagos misére” jártak, illő időben, vasárnapokon fél tizenkettő felé finom, templomokba. Még ha temetés volt is, ha elhullott egy ur vagy tehetősebb polgár, a halotti kocsit konflisok vagy magánfogatok kísérték, az urak illendően és finnyásan emelgették csak lábukat a Hatvani-temető agyagos sarában. A parasztok, iparosok, fuvarosok és szőlőmunkások mentek csak gyalog és cipőjükkel térdig belégázolva a sárba. Olyan sár volt ezen a vidéken, hogy még a pap és a kántor is kocsin haladt a gyászmenet előtt, parap'ét tartva eső ellen fejük fölé, felhuzott reverendában és szomorú pillantással szemükben.

Mi, gyerekek, a többi gyerek között szájtátva bámultuk ezeket a vonulásokat. A temetési menetet kalaplevéve, a surranó szerelmespárokat incselkedő kiáltozással kísérvé, a pincék felé kódorgó vagy a pincékből visszatámolygó italosokat pedig megdobálva és ingerelve. Parasztgyerekekkel keveredtek ezen a téren az iskolás gyerekek, támadást intézve szomszédos uccák bandái ellen, hogy megvédjék uccájuk becsületét. Labdajátékok jártak abban az időben, labdajátékok és golyózás. Mert az ucca végén üzlet is volt, ahol különféle értékű golyókat árult a kereskedő, színes üveggolyócskákat éppen úgy, mint színesrefestett agyag-golyócskákat. Nem egyszer verekedéssé fajult a gyerekek között a játék, egy ucca gyerekei is összekaptak sokszor, botokkal egymásra támadva, hangos sivalkodással szidva egymás ártatlan szüleit. Hiába lakott a rendőrkapitány is az uccában, hiába nyílt ablaka a térségre, kora délutántól kezdve szaggató üvöltés töltötte meg a térséget. Hiába vonultak át az uccán jámbor kispapok, csendes duruzsolással haladva közeli kertjük felé, hogy ott kuglizással vagy teniszezéssel kissé felüdüljenek, vonulásukat dicstelen óbégatás kísérte, a gyerekek még csak abba se hagyták féktelen játékukat. Iparos, paraszt és polgárgyerekek nyuzták

itt közös megértéssel és engesztelhető türelemmel egymást, ugrálásuktól dobogott a föld és egy-egy tévesztett labdájuk nyomán csörrent az ablak és óbégatott vagy káromkodott a háztulajdonos.

A parasztok és polgárok már ily mértékben soha sem keveredtek, mint keveredtek a gyerekek. Legfeljebb, ha szomszédok voltak, álltak meg egy-egy szóra, olykor ingerült párbeszédre vagy torzsalkodásra, fenyegetve egymást isten büntetésével, vagy ha már ez nem sokat ért, rendőrbírósággal, feljelentésekkel és egzekuciókkal. Néha egy-egy öreg, nyugdíjas pap is átvonult az uccán, hangos kopogással meggyafabotja nyomán, éppen csak fogadta a torzsalkodó hívők köszöntéseit, már ment is tovább, a temető irányában vagy befordulva a láncoskut mellett a szőlődombok irányába. Csak a temetőőr volt az egyetlen, aki üzleti összeköttetést tartott fenn polgárral és paraszttal, iparossal és tisztviselővel, ezáltal bejáratosná válva parasztházakba éppugy, mint polgárotthonokba. Fürge ember volt ez a temetőőr, sok lánya volt és szárguldott, akár a szaggató szélvész a sirok között. Néha megállt bérelt házának kapujában, leginkább esténként, ha már csendesedett az ucca, csak állt, állt és nem fogadta senkinek a köszönését. Talán részeg volt ilyenkor a temetőőr és egyben sirgondozó, legjobb feleire rá sem nézett ilyenkor, ha valaki mégis megszólította, egy csunyát káromkodott. Mondják, verte a feleségét és verte a lányait ez a sirgondozó temetőőr ezeken a nyugalmas estéken, mintha a nyugalmas esték csak arra lettek volna valók, hogy minden rendes ember végigverje családját, torzsalkodjon ismerőseivel és utálattal forduljon el üzletfeleitől, akiknek érzelmes gondoskodásából éldegél.

Az uccában késő estig orditoztak a gyerekek, vonultak kispapok, rézszegek és balga szerelmesek is szemlesütve és minduntalan rendezgetve ruházatukat. A rendőrkapitány is végighaladt az uccán, kardjának markolatára helyezett kézzel, apró léptekkel. Jöttek hazafelé a szőlődombokról a parasztok, puttonnyal vállukon, gereblyével és kapával kezükben. Pecses léptekkel érkeztek a polgárok, kimért mozdulattal fogadva a köszönéseket. Cselédek vagy háziasszonyok szaladtak még a boltba, utolsó percben a zárás előtt, sóért, lisztért, vagy petróleumért. Az első időkhöz, amire visszaemlékezem, jött a lámpagyújtogató is, felmászott kis létráján és meggyújtotta a petróleum kanócot. Később, idők múlásával petróleumlámpások helyét villany foglalta el, ekkor meggyulladt a villany. A gyerekek még mindig orditoztak, már az az egynéhány, aki közelben lakott vagy pedig nem tudta abbahagyni játékait. Riadt szülők vagy szülők képviselőiben cselédek jelentek meg a térségen, hogy fenyegetésekkel bezavarják a gyerekeket. Hogy még nagyobb legyen a zaj és a zavar, még a harangok is megszólaltak, nyugalomra, békére és isten jelenlétére figyelmeztetve lázongót és hívót. Így ezután az ucca és vele együtt a város élete lassan csendesedett. A csendet csak kujtorgó részek, korcsmákból elszálló óbégatások, otthonokból kiszivárgó suttogások, kaszárnnyákból elröppenő sóhajtások verték fel, a város különben aludni tért, minden lassan elcsendesedett.

Ez a visszatérő harangszó jelezte a város kapcsolatait hittel és istennel. Szabályos időközökben, olykor azonban rapszódikusan és váratlanul megkondult egy harang, egy másik rá játékosan válaszolt, zengve isten dicsőségét, papok hatalmát és a világiak silányságának hírét megszire. Idő múlását is harangszó jelezte, mintegy figyelmeztetésül az emberi élet esetlegességeire és értéktelenségére, végső fokon, szinte kihangsúlyozva és jelezve a célt, ahová megbékélten csak tisztességes em-

ber érkezhettek el, a halálra.

A környezet, amit megismertem és ami sajátos törvényei szerint engem is hivatva lett volna saját képére átformálni, vallásos volt és hitben ha nem is erős, de türelmetlen és engesztelhetetlen. Szigorú parancs ereje érvényesült a Király-uccai házban, nyilván a többi polgári otthonokban is hasonlóképpen, szigorú parancs, amely mindenkit, aki élt, növekedett, táplálkozott és közös életben résztvett, ájtatosságra és a hit külsőséges dekorációjának betartására készítetett. A polgári családok tagjai schasem mulasztották el, hogy hangosan mormolva vagy lehajtott fővel, meghatott érzelmességgel el ne mondjanak étkezés előtt vagy után egy rövidke imát. Mi gyerekek is imával ébredtünk, lecsuszva ágyunkból térdelállva kértük a Mindenhatót, hogy napi utunkat kísérje figyelemmel és gondoskodással. Este, lefekvés előtt ismét ájtatosan imádkoztunk és napközben még se szeri, se száma nem volt a különböző alkalmakra érvényes imáknak. Így, láthatatlan hajszálereken át csepegett a hitre és a jámbor misztikumra való készség belénk, minden, ami e városban élt, tünt és hangzott, templomok, harangszó, temetők erjedő szagát kavargató szél, uccákon át vonuló temetési menet, sétáló kispapok csoportja vagy isten fellebbezhetetlen jelenlétére vagy a halálra emlékeztetett.

Csoda-e hát, ha béke és nyugalom, istenbe vetett hit és e világ silányságain való álmodozás töltötte ki, egyeseknél mélyen, elrendeltetészerűen és konokságra vagy irgalmasságra készítőn, másoknál csak felszínesen, álszenteskedést diktálón, az egész életet. Hisz nem egyszer megtörtént, hogy haragvó szavakkal, indulattal teli pillantással a szemekben utasítottunk, mi is, gyerekek, hogy ismételjük meg az étkezés előtti imát, ha abban valamiféle hiba akadtt. Hiba volt például, hogy hadarva siettünk el a szavakat, egymásba keverve mondatokat, meggyőződés és áhitat nélkül. El is nevettük sokszor az imát, nyilván bohókás dolgokra gondoltunk e pillanatokban, csínytevő pajtásokra, egy derűs jelenetre, ami iskolában vagy ház körül előadódott. Iskolában is büntetés követte a hitéletben előadódó mulasztásokat, volt rá eset, hogy hangos és méltatlanul kiáltásokat hallatott a katakéta ur, összecsapva két kezét, dobogtatva lábával türelmetlenül vagy megsuhogtatva a gyerekek feje fölött a botot. A Biblia példázatait, ha valaki nem tudta a gyerekek közül, bizony szégyelhetette magát. Rossz híre kelt, mint csínytevő, pudvásfejű gyereknek, sor végire állította a tanító, jelesebb diákok utálkozó pillantásaitól kísérve kulloghatott kötelező misékre, egy olyan elveszett lény hírével, akit már csak a jóisten végtelen kegyelme ment meg attól, hogy elevenen el ne vigye az ördög.

Általában, irgalmak éppugy, mint büntetések, isten nevének sűrű hangoztatása között gyakoroltattak. „Isten meg fog áldani.“ vagy „Megver az isten.“ ezek voltak a vissza-vissza térő szavak, egy-egy helyes vagy helytelen cselekedet nyomán. „Hogy nem féli az istent“, — hangzott ez is gyakran, csínytevő gyerekekre vagy botránys dolgokat művelő felnőttekre, pazarlókra, irgalmatlanokra vagy kegyetlenkedőkre. Isten nevében büntettek a szülők, tanítók, nevelők, isten becses nevét keverték átkozódásaikba csenevész vagy pufókakéjú barátok, istent hívta tanujául a csárd úzleteiben megzavart kofa, a rendőr, a konfliktusos, és egyáltalán mindenki, aki élt és egyéb érveiből vagy erejéből kifogyott. Általában, lehet mondani, az élet minden vonatkozásában, mint multhatatlan árnyék, jelen volt az isten. A harangok is az ő létét hirdették, temetések éppugy, mint esküvők, születések éppugy, mint találkozások, békülések és haragvások. Mi, gyerekek ebben az időben szere-

tettel és félelemmel gondoltunk az istenre, inkább félelemmel természetesen, mint rajongással, hisz nevének említését olykor büntetések kísérték. Korai felkelések, hosszú ácsorgások nagyobb ünnepeken szintén az ő dicsőítésére történtek, hatalmát szűkön kívül tanítók, hitoktatók serege erősítette képzeletünkben, gazdagságát püspöki paloták, kanonoki rezidenciák, pompás lobogók, ünnepi menetek, tömjénfüst, harangzugas, kivonuló és levegőbe tüzelő katonák igazolták.

Ezek a korai felkelések, hideg kápolnákból való misehallgatás, bizony lázongással töltötték meg sarjádózó szívünket. Ellensúlyozta ezt a lázadozást egy-egy kitüntetés, hogy ministrálhattunk, énekelhattunk, kivonulások alkalmából megelőzve a világi közönséget, megkülönböztetett helyre kerültünk. Ha egy-egy gyerek kitűnő előmenetelt tanusított a katekizmus elsajátításában, megpucolhatta a hitoktató ur hosszú száru pipáját, ami szinte kitüntetésszámba ment. Felmehetett a harangtoronyba, huzhatta a harangot, fujtathatta az orgonát és résztvehetett ezer és egy hasonló és csodás szórakozásokban. Mint a Király-uca lakói, már azok, akik magukat ily szerencséseknek tudhatták, bejuthattak még a kispapok kertjébe is, ha nem volt ellenük kifogás és nem volt ördögi híruk, ott állíthatták a bábukat a kuglizó kispapoknak vagy a guruló teniszlabdákat szedegethették. Mint jámbor kisfiú, magam is részesültem ezekben a megtiszteltetésekben. Pucoltam boldogan a hitoktató ur hosszú száru pipáját, huztam a harangot, fujtattam az orgonát és mivel a papok kertjének szomszédságában nevelkedtem, végre sikerült bejutnom nekem is ebbe a tündérvilágba, hogy ott labdát szedegethessek és bábukat állíthathassak. Voltak kispapok, akik még fénylő tizfiliéresekkel is jutalmazták lelkes szolgálatunkat.

Igy, büntetve, jutalmazva, szenvedve és boldogulva, de mindig isten létének tudatában éltünk és éltek kívülünk, gyerekeken kívül a polgárok és a parasztok is ebben a városban. Nemesak nagyobb ünnepeken, de hétköznapiakon is találkozunk, iskolábanemet felnőtt ismerősségekkel és ismeretlenekkel, akik éppen betértek egy-egy utbaeső templomba vagy távoztak kalapjukat igazgatva a templom szárnyas kapuján. Különösen nők voltak ezek a jámborságra hajlamosak, urinők éppugy, mint parasztasszonyok. Szegény cselédek is, piacra menet betértek egy-egy imára, nyilván hogy hajszolt napjukhoz erőt merítsenek és megpihenjenek. A parasztok vasárnap délután töltötték meg a templomot, korai órákban, szinte elkülönülve egyéb népektől, akik ezekben az időkben ebéd után még békésen szunnyadoztak. Tisztos polgárok későbbi látványokat látogattak, meghittebb templomokat vagy kápolnákat keresve fel, hogy ott orgonazugásban, kellemes énekhangban, fényben és illatokban gyönyörködhesse, istennek áldozzanak és jámborságuk, megbízhatóságuk, hívó voltuk és üdvözölni akarásuk mellett hitet tegyenek.

Minden és mindenki, aki élt és ami létezett ebben a városban, mintegy isten lehetségében növekedett vagy sorvadott, pusztult vagy erősödött, teljesen mindegy volt az, hogy a létezés formái lázasak voltak-e vagy kiszámítottak, józanok-e vagy rapszódikusak, a szórakozást szolgálták-e vagy a kötelességet. Azóta se láttam oly jámboran kuglizni, mint kugliztak a papok kertjében a kispapok, maguk a golyók is elmélázva gurultak a sárga homokkal behintett tekepályán és a bábuk is úgy zuhantak és dültek egymásra a közjük toppant golyó nyomán, mint amik megnyugszanak isten akaratában. Rigók, csizek, verebek és begyek ugráltak a kert lombosátora alatt, nyilván isten dicsőségére és a laikus világ semmibebevételére. Ez a világ volt a mi világunk, papok, serdülő kisgyerekek, lázongó kamaszok és bennszülött parasztok istennel telített

világa, ami ezen a világon túl létezett, az már nem volt istené, az ördögé volt az a világ, a pusztulásé és a pusztításé, a gonoszságé és a megkísértetésé. Ide csak ebben a korban éppen hogy csak bekukkanthattunk, létezéséről csak híresztelő fecsegésekből, pletykákból és vádaskodó rágalmazásokból következtethettünk.

Mert ez a világ is szomszédunkban terült el, a Király-uccai háztól éppen csak egy arasznyi kőfal választotta el, mint a kispapok szelid és álmodozó kertjét. Itt is pattogtak tavaszi estéken labdák és teniszrakettek, vidám kiáltások és egy-egy boldog kacagás, de egészen más mértékben és árnyalatban, mint a szelid papoknál. A másik kert a tisztikert volt, elrendezettségében kulturáltabb, világiasabb és gondozottabb, mint a papoké, a népség is, amely látogatta, más célból látogatta, más célból és az élet egy más törvényére való hivatkozással. Gazdag és színpompás virágágyak díszítették a tisztikertet, utai rendezettek voltak, pázsitját rendszeresen kaszálták a bakák és tavasztól ősziig, míg élet zajlott benne, színes terítőkkal letakart kerti asztalok álltak a látogatók rendelkezésére. Gyakran zene is szólt a tisztikertben, nem emlékszem már rá pontosan, hogy mely napokon, de ilyen illemes uri közönség gyűlt össze a hatalmas fák alatt, játszott a katonazenekar és szépen táncoltak a tisztek és meghívottak. Az egész környéken lehetett hallani a kertből kiáradó zenét. Tavaszi és nyári estéken a kicsapódó illatot is, mindenesetre csábító volt részünkre ez az idegen világ, amely isten álmodozó világától a hír szerint oly távol esett. Felkapaszkodtunk tehát a kert garádjára, hogy megtekinthessük ezt a gonosz hirnek örvendő, mégis oly csábító világot.

Igy keveredett bennünk ez a két világ, a papok, az isten, a szelid érzelmek és langyos gondolatok álmodozó és a profán mulatozások, ki-elégülésre vágyakozó érzelmek, tisztek, bakák, urinépek és cseléd lányok visongó világa. Furcsa keveredés volt ez, lehet mondani, hogy varázslatos keveredés, de mindenesetre olyan keveredés, amely termékenyítőnek, élesztgetőnek és zaklatónak volt mondható. Ez a világ sejtetően példázta, hogy ez a világ, melyben élünk, növekedünk és sarjadunk, amelyben majd, ha felnövekedtünk, munkálkodtunk és pusztultunk, nemcsak az isten láthatatlan erdejének bozótokkal és suttogó fákkal telített világa, de a fegyelem, a vidám mulatozások, profán szórakozások és az elkülönülések világa is. Nemcsak a szelid engedelmesség, de a parancs világa is, amelynek törvényei túl a kőfalon is kötelezően és kikerülhetetlenül az egész városban és túl a városon, az egész világban érvényesek.

L E L K I I S M E R E T

Irta: ERDŐHAZI HUGÓ

*Távol vagy tőlem gazdagság,
mint szelid felhői az égnek,
olyan vagyok, mint pernyés ucca,
hol éjszaka házsorok égtek.*

*Kopár falak közt szél szalad:
a lelkem lázad, nem alhatik,
ha leégtek mind a házak,
a hajléktalan vaj' hol lakik?*

*Es merre száll a füst... a füst,
mely könnyetfakaszt és fojtogat,
s hova viszik a rőt házsorok
a mindent hamvasztó lángokat?*

*A lángnál még látjuk egymást, —
ó gondolj arra, kinek nincsen,
a lélek éji nyugodalmát
sehol sem adják, soha ingyen.*

*Távol vagy tőlem gazdagság,
mint szelíd felhői az égnek, —
ha nem oltjátok a lángokat,
ember, állat: mind, mind elégnék!*

*Még jókor: rohanjatok fel
a csúcsra, adjatok jelet,
ahogy felhők összedörögnek,
fogjatok roppant erővel kezét...*

A SZÉKELY KISGAZDATÁRSADALOM PUSZTULÁSA

Irta: BÖZÖDI GYÖRGY

A kiegyezés után, (1867) mikor a feudálizmus politikai és gazdasági elnyomó ereje csökkent az országos jobbágyszabadítás következtében, a székely népet az új idők új eszközeivel forgatják ki vagyonából. Az arányosítás és tagosítás ürügye alatt a gazdagabb birtokos osztály a törvény segítségével teszi rá kezét a volt urbéresék, de különösen a szabad kisgazdatársadalom birtokára.

Az arányosításról, vagyis a közös területek felosztásáról intézkedő 1871. XXII. törvény az urbéri viszonyokból eredő birtokállapotokat rendezte „az egyéni magánjog figyelembe vételével.” A jobbágyszabadítás óta a volt urbéresék egyrésze nem kapta ki részét a székelység vagyonának közel felét kitevő közbirtokokból, amelyeknek használata emiatt a régi jobbágyszármazékok alapján történt még mindig. Az új törvény szerint 1848 után az elkülönítés alapján keletkezett urbéres közbirtokosságok közös erdeje általában feloszthatatlan, azaz arányosítás útján nem osztható szét a tagok közt magántulajdonná, az urbéres legelők pedig csak akkor oszthatók fel, ha a földesurétól való elkülönítést 1871-ig még nem hajtották végre, de ezek is csak abban az esetben, ha a felosztást a részeseknek legalább negyedrésze követeli. A törvény tehát intézkedik a negyvennyolc előtti székely urbéresokről, akiket a szabadságharcig nemlétezőknek tartott a jog, noha az adókat úgy szedték be tőlük, mint az ország többi jobbágyaival. Ez az intézkedés azonban nem érintette előnyösen a volt urbéreseket, akik legelőjük felosztását várták, annál is inkább, mert kétféle elbánásban részesítette őket az urbéri elkülönítés késedelme következtében. Az arányosítási törvény az urbéresekkel szemben előnyben részesítette a régi szabad székely közbirtokosságok tagjait, kiknek megengedte a havasok felosztását a közös birtokok többségének kérésére, a legelők felosztását pedig bármely részes kérésére és az erdőkből a száz holdon felüli részesnek kiszakítási jogot

adott. Ez az utóbbi intézkedés nyíltan a nagybirtokosság érdekében történt, akiknek hatalmas erdőrészei így szabadokká váltak, míg a székely kisbirtokosság és a volt urbéresek továbbra is közös birtoklásra kényszerültek azokon az erdőkön, amelyeknek tulnyomó részét kiszakították a nagybirtokosok számára és így jövedelmük alaposan lecsökkent.

A részesedési aránykulcs megállapítása még nagyobb veszteséget jelentett a nép számára. Ha a közös birtok utáni adót, vagy más terheket a közös birtokosok egyéni kivetés alapján fedezték, akkor ezeknek a teherviseléseknek arányában állapították meg most a részesedés hányadát, ahol pedig ilyen szokás nem volt, ott az egyesek egyéni tulajdonát képező belsőség és a külső birtokok területe arányában, a belsőséget háromszorosan számítva. A székely közföldek ősi törvénye szerint azonban a község minden lakóját egyenlő rész illette volna meg. A közföldeket (erdőt és legelőt) mindenki szabadon és egyenlően használta a multban, a maga szüksége szerint. Most a szegényebb népréteg közös földjét magántulajdonul kapták meg a gazdagabbak, mondhatni ingyen, azért a csekély pénzért, amit adóba fizettek. Ilyen olcsón senki sem szerzett földet a XIX. században, még afrikai gyarmatosítással sem. Ahol pedig a magánbirtok alapján „arányosítottak“, ott az új gazdagok és betelepültek jártak jól az ősi székely lakosság rovására, mert azokhoz a holdföldekhez, amiket pár koronáért vettek meg az itthoni nyomorúságban elszegényedett családoktól, most ingyen kaptak még egy annyi, vagy kétszerannyi bükk és fenyőerdőt. A nép pedig nem sejtette előre, hogy amikor végszükségben egy-egy hold földjét eladja, elveszíti vele erdőit és legelőit is a havason. A törvényhozó urak tudták, hogy miért van szükség az arányosító 1871. LV. törvényekre a „közjavakhoz való jogosultság mértékének meghatározására“.

Régebben, amikor nemcsak az erdő és legelő, hanem a szántóföld is közös volt a falvakban, nyilanként osztották szét a használható területeket sorshuzással, egyenlően a lakosok között. A társadalmi osztályok egymás fölötti elhatalmasodásával az egyenlő osztozkodás is megszűnt. A jobbágyrendszer törvényesítése után a társadalmi rang szerint osztják a földeket. Marosszéken 1570 táján „egy közlőfőnek is két annyit kellett az falu földében adni, mint egy parasztnak, az főembernek annál is többet.“ Csikban a nemes két részt, lófő és darabont egy részt, a paraszt fél részt kapott. Némely helyen a magánbirtok mellett a XIX. századig fennmaradt a közös föld és annak felosztási rendszere. Marosszéken a XVIII. század végén a jobbágyos nemes ember négy nyilat, a szabad székely jobbágy. 1562 után ha lófő telepedett a faluba és házat vásárolt magának, szántóföldet, szénafüvet és rétet a falutól kért, mely kétszer annyit osztott neki, mint a parasztnak. A nyilföldeket örökbe „adták“ a lófőeknek és primoroknak, míg a közszékelyeknek csak haszonbérbe. Ezeknek tehát már ekkor „arányosítottak“ egyszer. „Mikor a község megszorodott, ha szinte idegen nemzet szállott közükbe is, házhelyet kellett neki adni“ és újra felosztották a közföldet olyanformán, hogy az új embernek is annyi jusson, mint az ő társadalmi rendjén lévő többieknek. Ha a paraszt meghalt, öröksége visszaszállott a falura, hogy majd új jövevény kapja örökbe. Emellett az 1562-i lázadás után nemcsak a magánbirtokot vették el a közszékelységtől, hanem a községi közös földek-

ből is jelentékeny területeket szakítottak ki és adományoztak el a fejedelmek. Ez szintén arányosítás volt. A közös erdőket még a XVII. század végén is „mind szegénynek, mind gazdagnak szabad volt irtani“. Az irtványok magántulajdonná váltak, de csak a gazdagabbak szaporították ily módon is a magántulajdonukat. Aki a faluba „beszállt“, három forintot fizetett a falúnak pénzben, vagy áldomással és mehetett a közös erdőt használni. A falu megengedte „kinek meg akarta engedni“, hogy a falu erdejéből foglaljon, de tudni lehet, hogy kiknek „akarta“. A foglalás és irtás az arányosítás harmadik módja a multban, a birtokarány eltolódásának egyik eszköze. Így érthető, hogy a XVI. században a magánbirtok már nagyobb részét tette a művelhető területeknek s ez nagyrészt a lófők és főrendűek tulajdonában áll, a közsékelységnek nem igen van magánbirtoka. A harmadik rend a közösnek maradt nyilföldekre van utalva, melyeknek nagyrésze már magántulajdonná vált s a számbelileg is szaporodó szegény néposztálynak, mindinkább elaprózodott, mind kisebb nyilföld jut. A XVII. században a csiki jobbágyság már semmi részesedést nem kapnak a közös földekből, legelőkből és erdőkből.

Az 1848 körüli időkben a közvagyonok felosztásánál a részesedés kulcsa a régi házhelyek száma és nagysága, amit az 1846–47. évi XV. tc. is megerősített. A részesedés itt is egyenlően kellett volna történnék, valamennyi lakos között, de ki beszélhetett volna erről, amikor a vezető réteg érdeke mást kívánt és az egyenlőtlen felosztást évszázados gyakorlat „szentesítette“. Eszerint a közföldekből részt kaptak azok a nagybirtokosok is, akik nem laktak a faluban, ahol az osztozás történt, hanem csak belső telkük és birtokuk volt ott (mint még annyi más községben). A fejedelmek egykori telek és birtokadományozásainak áldása nem apadt ki, most több évszázad múlva hallatlan bőséggel kezd csörgedezni, a földesurnak, kinek 15-20 községben vannak kisebb-nagyobb birtokai, most 15-20 községben szakítanak ki a nép közbirtokából még egyszer annyi területet magántulajdonul, olyan községekben, ahol soha nem lakott, csak ott lévő birtokai jövedelmét élvezte. Bizonyára maguk az adományozó fejedelmek sem gondoltak arra, hogy az adománylevélben megnevezett birtokokon kívül még egyebet is adnak. A falvakban ma csak az unokái élnek azoknak az embereknek, kiknek korában ez az osztozás történt, mégis tudják és emlegetik ma is, hogy jogtalanul történt ez, a „nagygazdák“ javára. Mert nemcsak a földesurak, hanem a módosabb székely gazdák között is akadt, kinek több községben volt bennvalója, vagy pedig ugyanabban a községben több bennvalóval rendelkezett. Az arányjogokat 1848 után pénzzel is meg lehetett venni. Ez a felosztási mód mégis őrzött valamit az egyenlőség emlékéből, mert az egy telekkel bíró gazdák egyformán részesedtek a közvagyonból, birtokuk nagyságára való tekintet nélkül. Az 1871-i arányosítási törvény azonban a magánbirtok nagyságát is figyelembe veszi a részesedési hányad megállapításánál, tehát újra részesednek a közbirtokokból azok, akik évszázadokkal e'őbb már kivették részüik. Ezen is túlmenőleg a végrehajtás során részesítik a közvagyonokból azokat a birtokosokat is, akiknek nincs telkük a községben, hanem csak külső birtokuk. Az ilyen „bebíró“ 1871 előtt soha nem részesedett a közös birtokok hasznából, ettől kezdve azonban ezeknek is kezdenek osztani, habár a közös javakhoz törvényes jogosultságuk nem volt. Jellemző, hogy a helyi bíróságok legtöbb esetben a külbirtokosok részesedése mellett döntenek. Megkezdődnek az elkeseredett küzdelmek az arányosítás körül, amelyek négy évtizeden keresztül folynak a Székelyföldön. Csíkcsatószezen és Csíkcsentmihályon pl. jogosultnak tartották azt is, akinek csak külső birtoka volt

a községben, Zabolán, Kőrösön és máshol kizárták őket. Ez a bizonytalan és zavaros állapot 35 éven keresztül tartott, míg végre 1906-ban a Kuria úgy döntött, hogy a külsőségek birtokosainak csak akkor van joguk részesedésre, ha külsőségeik az illető községben fevő régi belső telekhez tartoznak és ez a belső telek is tulajdonában van külbirtokosoknak. Mégis a helyi bíróságok különböző álláspontot foglalnak el ezután is és határozataik felebbvitel hiányában legtöbbször jogerőre is emelkedtek. Így állapította meg a külbirtokosok illetményét a csikszeredai törvényszék Gyergyóremete, Csiksomortán, Csobotfalva, stb. községekben. Ez a bírói rendelkezés azt a helyzetet idézte elő, hogy némely közbirtokosságban 20-30 különböző községben lakó birtokos jutott a részesedők közé. Az összes jogosultak neveit felsorolták az arányosítási ítéletekben, a részesedési arányokkal együtt és ezzel végleges tulajdont szereztek a külbirtokosok is, a törvény téves magyarázata jóvoltából. Végre 1908-ban törvényre emelték a Kuria döntését, de a harminchét év alatt történt visszaéléseket nem lehetett megmásítani, sok kisember birtokából szereztek így némelyek nagy vagyionokat.

Mélyreható következményekkel járt, hogy az urbéresek helyzete tekintetében Erdély és Magyarország között nagy eltérés volt. Erdély az urbéri ügyek rendezése terén teljesen elmaradt s mivel még a Cziráky-féle 1819. évi összeírást sem léptették életbe, itt a jobbágytulajdon egyszerűen a birtoklás alapján alakult ki. Az 1848. évi tényleges helyzet alapján váltak tulajdonossá a volt urbéresek. A Székelyföld legtöbb helyén a nemesi közbirtokosságok az urbéresekkel vegyesen alkották a birtokközösségeket, ahol a földesur és urbéresekkel közös haszonélvezetet gyakoroltak. Az ilyen „urbéresekkel vegyes közbirtokosságok” arányosítása rendjén a volt földesur saját művelése alatt álló „majorsági” birtokát az urbéresei által használt belső és külső birtokokkal együtt vették alapul az ő részesedésének kiszámításánál és a földesurra bízták, hogy a közösségből így kiszakított részből adja ki urbéresi illetményét, vagy pedig kiegyezzen velük. Hogy aztán a földesur milyen igazságosan elegendte ki volt urbéreseit, gondolni lehet abból, hogy némely helyen még 1860 után is bért fizettek a volt jobbágyok földesuruknak a jobbágytelkek használatáért, melyeket a törvény az övéknek nevezett. De annak a résznek is, melyet kaptak, csak korlátozott tulajdonosai voltak, mert az arányosítási eljárást módosító 1880. évi törvény is kimondja, hogy nem képezhetik egyéni felosztás tárgyát az arányosítással kapcsolatosan elkülönített urbéri erdőilletmények. Csak a legelőkből kérheti a volt urbéres, hogy az urbéri elkülönítés folyamata miatt illetménye külön s amennyire a körülmények engedik, többi birtokával egyesítve hasíttassék ki. Ellenben a szántásra nem alkalmas legelőkből csak a volt földesurak és azok a részes felek kérhetik illetményük kiszakítását, kiknek egyéni illetménye a 100 kat. holdat meghaladja. A felosztás alkalmával aztán eltérően állapították meg sok esetben úgy az arányjogosultságot, mint az osztókulcsot, az egyéni illetményeket pedig saját tulajdonná szakították ki, a törvény ellenére. Az urbéri elkülönítések folytán keletkezett közbirtokosságokban a volt urbéresek és jogutódai a jobbágytelki állományok terjedelme szerint részesedtek.

A közbirtokok felosztása gyakoribb volt a Székelyföldön, mint más vidékeken. Ez elé akart korlátot emelni az 1871.-i arányosítási törvény, amely azonban a legelőkre nézve minden közbirtokosnak feltétlenül, a havasokra nézve a birtok arányában való többség kérésére, tekintet nélkül az egyéni illetmények nagyságára, megadta az elkülönítési jogot. Ennek alapján a legelőket és havasokat tömegesen osztották fel. Az erdők fel-

osztása meg volt nehezítve, de a közbirtokosságok találtak kibuvót. Az erdőterületet, melynek felosztását kérték, „havas“-nak nevezték meg s ezen az alapon a törvényszékek felosztás alá vették az erdőket. Így osztották fel Kibéd, Szováta, Etéd, Kisgalambfalva udvarhelymegyei, Mánás háromszéki, stb. községek erdőközbirtokosságát. Lehetetlen birtokviszonyok és telekkönyvi állapotok keletkeztek s a perek egész áradata zúdult a birtokosságra. Kibédén pl. a különben is csekély terjedelmű illetményeket annyi darabban szakították ki, ahány helyen az erdők feküdtek. Egyes parcellák ötven öl hosszúságúak és félöl szélesek. 1880-ban aztán úgy segítettek egyszerűen ezeken a bajokon, hogy a más művelésre nem alkalmas közös legelőkből és havasokból is csak annak szakították ki részét, akinek illetménye a 100 holdat meghaladta. A nép a felosztásból származó tényleges hátrányokat sem látta be, csak azt tartotta szem előtt, hogy a gazdagok kiszakíthatják a maguk részét és így ragaszkodtak ahhoz, hogy ők is kiszakíthassák a magukét, akármilyen kevés is. A még tilalom alá nem esett más nemű művelésre is alkalmas legelőket osztják most fel sietve, minek következtében némely közbirtokosság egész legelőjét elveszíti és súlyos áldozatok árán kénytelen később ismét összevásárolni közös legelő céljára a szétosztott területeket. (Csikotapolca). Az 1908. évi törvény végül úgy segített a népen a felosztásnál történt jogtalanságok kárpótlásául, hogy mindenféle legelő felosztását megtiltotta, természetesen a 100 holdnál nagyobb illetmények kivételével.

Az arányosítás a nyolcvanas évek végéig a törvény szellemében történt, a földesuri illetmények elkülönítése után a birtokközösséget úgy az urbéresék, mint a 100 holdon aluli illetményesek fenntartották. A kilencvenes évek elején azonban rájöttek, hogy miképpen lehet a törvényt kijátszani. A részesek telekkönyvi kiigazítási kereslettel több helyen átváltoztatják a közbirtokossági vagyont némely személy egyéni illetményévé, anélkül, hogy az urbéri eljárás szabályait alkalmazták volna. (Pl. Ditróban, Csikszentmártonon.) Máshelyen „újraarányosítás“ útján alakították át a közös használatu tulajdonokat egyéni szabad tulajdonokká az élelmesebb illetményesek, kik a többi illetményesek arányrészait is összevásárolták tömegesen. Természetesen ezt csak azok a nagyobb birtokosok tehették meg, akiknek pénzüik volt hozzá. Emellett minden községben akadtak ügynökök, akik fakeskedők, vállalkozók részére a 100 holdon aluli, közösségre kényszerített illetményesektől és az urbéresektől megvásárolták illetményeiket. Vagy pedig maguk a közbirtokosok állottak össze csoportokká és iratták át színleges vásárlási szerződéssel egy „csoportfőre“ ingatlan jutalékaikat és így teremtetek maguknak 100 holdon felüli illetményeket, melyeknek elkülönítését kérték s később megosztottak rajta. A nép érezte, hogy ha a gazdagok kikapják illetményüket, az a méltányos, hogy mindenki kikaphassa.

Az arányjogok csoportosítása és összevásárlása révén elkövetett „visszatélések“ miatt a Kuria 1902-ben megváltoztatja addigi álláspontját és nem engedi meg többé az újraarányosítást, hanem úgy dönt, hogy urbéri úton többé már azok a birtokosok sem követelhetik illetményeiknek természetben való elkülönítését, „akik azt kellő időben és helyen a törvény értelmében sikerrel kérhették volna“. Annál kevésbé kérhetnek újraarányosítás útján elkülönítést azok, akik annakidején a törvény szerint elkülönítésre jogosítottak nem voltak és csak a végrehajtási eljárás befejezése után szereztek a 100 holdon felüli illetménymennyiséget. A törvénykezés feudális szelleme nem tűrhette az egyéni tulajdon képződését. De ezt a végzést hiába hirdették ki, nem szűnt meg a külön-

szakítás kérelmezése és elrendelése, így Gyergyóalfaluban a bíróság akadálytalanul rendelte el 1906-ban és végre is hajtották az újraarányosítást, miután az ellene beadott tiltakozásokat — állítólag tetemes összeg árán — a beadók visszavonták.

Nem kell azonban azt gondolni, hogy a törvény ellenére véghezvitt újraarányosítások a nép javát szolgálták. A falusi kisbirtokosság kívánta illetményének elkülönítését, mert a kétféle mértékkel mérő törvény beaknyszerítette ebbe a magatartásba, de nem vette észre, hogy ezzel magának is kárt tesz, mert az arányosítást kihasználó „arányjogvásárlók“, akik támogatják elkülönítési törekvéseiben, ugyanakkor kiforgatják vagyonából. Elöl-hátul ellenséget talál, ez a székely nép hagyományos helyzete, akár szabadságáért, akár vagyonáért harcol. Ezért pártolták a helyi törvényhatóságok a törvényellenes újraarányosítást és elkülönítést. A század végén ugyanis nagy üzleteket kötnek és nagy vagyonokat szereznek a vállalkozók az arányjogokkal. A közbirtokossági tagoktól, kiknek egyéni illetményük száz holdon alul volt és akiket így csak a közös használat joga illetett meg, összevásárolják ezeket a közös használatra jogosító arányjogokat. Az adásvételi szerződést vásár tárgyává teszik, legtöbbször azoknak az egyéni tulajdont képező ingatlanoknak megjelölése nélkül, melyek után az arányrész a jogosultat megilleti. Ahol azonban az eljárás annyira haladt, hogy a mérnök az aránytáblázatot kidolgozta, ott ennek alapján már meghatározott eszmei hányadokat foglalnak az örök vásári szerződésbe. A megbízott ügynökök, vagy közvetlen kisebb vásárló vállalkozók százával gyűjtik össze az ilyen örökvasári szerződéseket és nyereséggel tovább adják, rendszerint nagyobb fakeskedő cégnek, vagy részvénytársaságnak. Egyszerű engedményi nyilatkozatot vezetnek rá a vásári szerződésre, melynél fogva a vásárló minden jogát átengedi az újabb jogszerzőnek. Sokszor öt-hat kézen mennek keresztül a szerződések, amíg összegyűlnek tömegesen egy kézben. Az egyes arányjogokat 10-30 koronáért vásárolták össze a kisgazdáktól, Udvarhelymegyében egy forintért is, de sűrűn fordultak elő vásárok, ahol egy liter pálinka, harisnya, pár krajcár volt a vételár. A szerződések olyan értékpapírként szerepelnek, amelynek árfolyama van. Ez az árfolyam a felső bíróságok egy-egy határozata folytán emelkedik, vagy csökken és a szerződések csoportosításával, a telekkönyvi hatóságok értesítése nélkül, tetszésszerűen illetményeket alakítanak 100 holdtól 5-6.000 holdig. Az ezer holdakat szinte ingyen vásárolták össze, a nép nagy tömege pedig föld nélkül maradt.

A közösségbe kényszerített kisbirtokosok nem voltak tulajdonosai arányrészeiknek a törvény szerint, hanem csak haszonélvezői (ezért harcoltak a közösség ellen), így az összevásárolt arányjogokkal is csak a használati jogot lehetett volna eladni, csak ez tehette volna vásár tárgyat és nem maga a föld. A törvény határozott megsértésével az alsó bíróságok „birtokváltozás“ cím alatt szabad egyéni tulajdonná alakították át az összevásárolt tulajdonhányadokat. A helyi bíróságoknak ez a törvénytelen eljárása veszedelmessé vált és mindenféle jogosulatlan törekvéseknek tág teret nyitott. A mérnök feladatává tették, hogy az egyéni tulajdonokat megállapítsa és „elhelyezze, ahogy tudja“, az arányosítási eljárás legéletbevágóbb kérdéseit a mérnök oldotta meg, — mint *Sebess Dénes* írja — mindig a közösségben maradtak rovására. Érdekes, hogy arányrészvásárlások, összesítések és kiszakítások a felsőbb bíróságok elé mégsem kerültek. Az érdekeltek vitás kérdéseit békésen intézték el, úgy hogy az elégedetlenkedőket lekenyerezték. Az arányosítási eljárás során a közérdek képviselője hiányzott az alsó hatóságoknál.

A „csoportképviselők“ a magánérdek befolyása alatt állottak. Így emelkedtek jogerőre olyan ítéletek, amelyek a község nyilvánvaló érdekeibe ütköztek, egyességek, amelyek alakilag és tartalmilag törvénytelenek voltak.

Nagy károsodást szenvedtek a kis parasztbirtokosok azért, hogy a részesedési jogosultság és az aránykulcs nem volt pontosan megállapítva. A közös használatra rendelt ingatlanokból olyanok is tetemes nagyságú részesedéshez jutottak, akiket nem illetett meg, vagy pedig beszámították az aránykulcsba a pusztá legelőt, havast, erdőségeket és ezek után nagy kiterjedésű erdőségeket adtak ki a kisbirtokosok megkárosításával. Némely község milliókra menő veszteséget szenvedett ennek az eljárásnak következtében. A régi joggyakorlat ellenére, mely a belső telkek alapján osztotta szét a földeket, most némely községben egy igen nagy erdőbirtokos megkapta a község erdőségeinek kilenctized részét s a szabad székely birtokosságnak egytized rész maradt. Megtörtént az is, hogy egy nagybirtokos arányosítási illetményeként egy személyben összpontosítottak nagyobb erdőbirtokokat és tulajdonképpen közbirtokossági erdő nem maradt fenn.

A múlt század végén a fa ára emelkedni kezdett, ami még fokozta a birtokközösségekből való szabadulás vágyát és egyéni birtokok létesítésére való törekvést. Ugy a hazai, mint a külföldi tőke igyekezett üzletkörübe vonni a kitűnő minőségű székelyföldi fenyőerdőségeket. A közbirtokosságok befolyásosabb vezető emberei útján hatolt be a nagytőke bomlasztó hatása a birtokközösségekbe, hogy nagy nyereséggel egyszerűen taroljon le óriási erdőségeket, amelyeknek hasznából több nemzedéknek kellett volna részesülnie. A század elején meggyorsul az erdők pusztítása. A vállalkozók nemcsak előlegeket adnak az arányrész összevásárlására, de előzetes szerződésekkel az erdők és havasok fáját is biztosítják maguknak, viselik az arányosítás mérnöki költségeit. Az erdők és havasok rendszertelen letarolásával talán még nagyobb veszteség érte a székely népet, mint az arányosítási visszaélésekkel. A kisbirtokosok legnagyobb része meggondolatlanul dobta oda vagyonát, csekély árért. A vállalkozók pedig azáltal, hogy a közösségre kötelezett, megkötött jutalékokat ezzel a megkötött jellegükkel terhelten olcsó áron vették meg, hihetetlen nyereségekhez jutottak. A székelyek annak örvendettek, hogy munkabérük van az erdők kitermelése révén.

A közigazgatási és erdészeti hatóságok tétlenül nézik a földbirtokspekulációk sorozatát, amely rövid idő alatt átalakította a Székelyföld társadalmi és gazdasági helyzetét. A megyék főispánjai felhívják jelentéseikbe a figyelmet az arányosítás káros folyamatára, de eredménytelenül. Csik vármegye főispánja azt írja 1901-ben, hogy mióta az erdőket állami kezelésbe vették (1898), az a hír terjedt el, hogy az erdők tényleg az állam tulajdonába mentek át, a tagosítás és arányosítás behozásával pedig a szegényebb osztályt az erdők használatából kizárják. Jellemző a népnek ez a hiedelme arra, hogy az arányosítás miképpen folyt le. Ennek hatása alatt jogosulatlanul megtámadták az erdőket. A gyors egymásutánban rögtönzött fűrészgyárak és fakiviteli vállalatok a fa árát hirtelen felemelték, minek következtében a közbirtokossági jogosultak soron kívül vágták az összes erdőket. „Ma már nagyobb kiterjedésű zárt erdőséget hiába keresünk. Az erdőkihágások fokozott megbüntelése viszont ismét egyik oka lett az elszegényedésnek. Az a helyzet Csikban, hogy a héthónapos télre nincs elég tűzifa, nincs épületfa, de nincs erdőség sem. Egy kat. hold lucfenyő erdőt, melynek értéke 300-700 koronáig becsülhető, pálinkáért, gyapjuért 1-2 koronáért adnak el. Általában any-

nyi forint az ár, ahány holdas a föld. Az arányrészeket a lakosság nagy tömege adta el, ezek rövidesen vagyontalan földönfutóvá lesznek." Udvarhely és Háromszékmegye főispánjai azt írják, hogy az erdők és legelők közössége megszűnik, az erdők és legelők egyesek tulajdonába jutnak és a lakosság zöme elszegényedik. Mindez az ország tudtával, az ország színe előtt.

A kisebb illetmények arányjogvásárlás útján történt egyesítése és a községből való kiszakítása révén a nép nagy többségét jelentő kisgazdák szenvedtek hátrányt. Minél kisebbé vált a községben maradt terület, annál kevésbé lehetett azt közös gazdálkodásra előnyösen használni. Volt olyan 4227 lakosból álló község, ahol a 12.972 holdat kitevő közbirtokból 5-10 egyén 9.000 holdat egyéni tulajdonná változtatott át és csak 3972 hold maradt az állandó közösségre kötelezett birtokosok használatában. Volt község, ahol a 13.592 hold közös ingatlanból néhány ember részére 10.000 holdat különitettek el, mint egyéni birtokot, a fennmaradó 3592 holdon pedig 6146 lakos „élvezte” a közös használatot. Más községben 3793 hold közbirtokból 2600 holdat alakítottak át magántulajdonná és 5105 lakos osztozkodott a fennmaradt rész hasznélvezetén. Érthető ezek után, hogy „a hatalmasok javára megindított arányosítási eljárások némely helyen forradalmi jellegű kitöréseket okoztak, máshol pedig katonaság és csendőrszurony támogatta a hatóságokat az ingatlanok birtokbaadásánál”.

A nép most meg akarja akadályozni az arányosítás folytatását. Több, mint 150 községből küldenek feliratot, kérvényt, panaszt a közigazgatási és erdészeti hatóságokhoz, minden kérvényen százakra menő aláírással. A társadalmi romlottság itt is megmutatkozott. A kérvényeken a közbirtokossági vezetők nevei állanak első helyen, akik formáságból tiltakoznak a vagyonszétosztások felbontása és elfecsérelése ellen, de ugyanakkor az ügyiratok közt fekvő szerződésekben, mint arányvásárlók és elkülönítésre igényt tartók szerepelnek. A közbirtokosság tömege, a kisemberek, meg sem tudják ítélni annak a folyamatnak lényegét, amely őket kiszajátította elidegeníthetetlennek tartott vagyonaikból.

Az arányosítás és a tulajdonközösségek megbontása, amit kezdetben a kisbirtokosok is kívántak, csak hátrányos változást hozott létre a földbirtok megosztásában. A parasztbirtokosok állandó jellegű közösségeit átváltoztatta egy-két ember magántulajdonát tevő nagybirtokká. Latifundiumokat teremtett ott, — mint Sebess Dénes írja — ahol azok nem voltak. Parasztxisztenciák nyomán épített fel nagy vagyonokat. Ezeknek a változásoknak hatása az első években még nem mutatkozott a maga teljességében, mert a fakitermelés során kapott munkabérek ideig-óráig pótolták a szegényebb lakosság számára az erdők elvesztett használatát, de az elvesztett tulajdont nem pótolhatták és a kopárrá vált erdők alól a székelység nemsokára a kivándorlásban keres menedéket. Az erdők és legelők közössége ha teher is volt, de állandó hasznélvezetet biztosított a részeseknek, ami nagyjelentőségű volt a községek társadalmi és kulturális életében. A kiarányosítások előtt a közös használat joga oda kötötte a legkisebb birtoku községi lakost is a község társadalmához. A kivándorolt, munkakereső, egyéni birtokában eladósodott kisbirtokos a közös hasznélvétel jogánál fogva elszakíthatatlan kapoccsal volt odakötve a földhöz és a „székely nemzethez”. A havarok és legelők az egész székelység közös birtokát tették, a községek csak kezelői, gazdái voltak a határukba eső részeknek. Minden egyes birtokos szabadon használhatta a közös erdőt és legelőt, tekintet nélkül arra, hogy mennyi szántója vagy kaszálója van. Mindenki hordott az erdőből annyi

fát, amennyit tetszett, legeltetett annyi marhát, amennyit tudott. Természetes, hogy a gazdag jobban kihasználhatta a közös birtokot, de a legszegényebb is hozhatott tűzifát, épületfát, készíthetett lécet, deszkát, faedényt. Ennek most vége lett, a fűdhöz kötő kapocs elszakadt.

Az arányosítási törvény gondoskodott arról, hogy a zsellér is bizonyos erdőterületet kapjon, ugyanígy az egykori székely és román jobbágy is, de megfeledezett arról a szabad székelyről, akinek semmi, vagy csak igen kevés vagyona volt.

A székely kisgazdatársadalom rohamos pusztulásának az arányosítás csak egyik okát tette, mellette ott volt ugyanakkor a tagosítás és a lelkiismeretlen bankpolitika. A tagosításra, a birtokok egyesítésére a legnagyobb szükség lett volna a Székelyföldön, ahol hihetetlenül apró parcellákra forgácsolódtak szét a föld, de ahogy a tagosítást végrehajtották, nagyobb kárral és veszedelemmel járt, mint maga a birtokelaprózódás. Már 1736-ban arról panaszkodnak, hogy a székelyek kevés és sovány földje az örökösödések következtében úgy el van aprozódva, hogy egy teleken 2-3 testvér és osztályos atyafi lakik külön-külön házikókban, éppen így szétforgácsolódtak a szántóföldek is apró részekre, úgyhogy a sűrű népesség nem előnyére, de hátrányára van a gazdálkodásnak. Az adófizetés szaporodását növeli, hogy a székely fiúk mihelyt megházasodnak, külön válnak szüleiktől, úgyhogy ahol ma egy adófizető van, pár év múlva két vagy három fiu házassága következtében 3-4 adófizető lesz — az „élő kincstár“ gyarapodására. A románoknál ellenben két vagy több házas fivér lakik egy házban, egy szolgálatot teljesít földesurának s egy adófizető számban megy. A székelyek közt kevés jobbágnak van örökölt telke és földje, a földesur magából hasít ki a jobbágnak egy-egy darabot s lakást is zálogba, vagy másként szerez neki. A szabad székelyek jelentékeny része, mivel tetszés szerint költözködzhetik, elvándorol az ország minden részébe, városába, sőt Magyarország szomszédos területeire is, Nagyvárad és Debrecen vidékéig. A szászok ellenben „folyvást gazdagodnak, életmódjuk fényűző, fiaikat külföldön neveltetik, ezelőtt ritkaság számban ment közöttük a nemes ember, most napról-napra több van.“ 1848-tól a század végéig a Székelyföld gazdasági állapota birtokelaprózódás tekintetében is megdöbbentő változásokon ment keresztül. A földbirtok szabad forgalma, az osztrák polgári törvénykönyv rendszerén alapuló korlátlan megoszthatósága következtében az egész Székelyföldön sűrűn állottak elő 100 négyszögölön aluli ingatlan részek, sőt 15-20 négyszögöles parcellák is. Ha egy gazda meghalt, örökösei annyi részre osztották egyes földjeit, ahányan voltak. 1902-ben a Székelyföldön 70 százaléknál több a két holdon aluli birtokok száma.

A veszedelmet sokan látták és sokan felhívták rá a figyelmet, szóban és írásban, szinte érthetetlen, hogy mégis így történt minden. 1902-ben Tusnádon a „székely kongresszus“ három napon keresztül tárgyalta a székely nép kérdéseit, de gyakorlati eredménye mondhatni, semmi sem lett. Nem is lehetett. Az országszerte feltűnést keltett székelyföldi elszegényedés és kivándorlás „tanulmányozására“ olyan emberek gyűltek össze, akik a néppel kevés közösséget éreztek. Akik valóban a nép hangját szólaltatták meg a lényeges kérdésekben, azokat elhallgattatták. Amint valaki elmésen megjegyezte, a hivatalos minőségben jelenlévők „negyedrésze arisztokrata, fele idegen, másik negyedrésze pesti ur és még egy negyedrésze zsidó“. A kongresszus helyéül Tusnádot választották, ahol üdülésnek is lehet venni a három napot. A székely falvakban az arányosítás és tagosítás körüli harcok dúltak. Papolcoközség közbirtokossága levelet intézett a kongresszushoz, mely tömören tárja fel az egész

székely kisbirtokosság helyzetét. „A folyamatban lévő arányosítás és tagosítás folytán — írják — Papolc község kisbirtokossága a pusztulás szélén áll. szeretett hazánkra nézve, mint adózó polgárok megszűntünk számot tenni s minden habozás nélkül kénytelenek vagyunk kijelenteni, hogy az ezutáni meg nem élhetés miatt ki kell vándorolnunk. Okozza pedig ezt az, hogy erdeink használatából, melyhez ősi jogok csatoltak, kizárattunk, legelőink baromtenyésztésre nincsenek, ami van silány, köves talajú, szarvasmarhatenyésztésünk tehát teljesen veszendőben van az égbekiáltóan igazságtalan erdőarányosítás és előre látható mezőtagosítás folytán. Mert a tagosítás révén a csekély számú tagosítást kívánó nagyobb birtokosok által szántóföldeinknek a sikon fekvő termékenyebb részei vétetnek el s mi vagy a kopár, sziklás, agyagos, vagy a mocsaras helyekre szorítottunk ki, hol semmi se terem. Ilyen viszonyok között itt maradni vérrrel szerzett drága hazánkban képtelenek leszünk.“

A papolciak mentő gondolata is a kivándorlás, mint őseiknek pár száz évvel ezelőtt, pedig most már a huszadik században vagyunk. A régi hagyomány nem veszített erejéből, mert a régi életkörülmények nem változtak. A kongresszus végighallgatta a levelet, aztán megállapította, hogy formahiba van benne és az irattárba tette. Az egyik felszólaló kifejti, hogy az arányosítási törvény a székely közbirtokokra nem is vonatkozhatik, mert a közös birtok nem a magánbirtok járandósága, hanem a személyiséké. Hogy miképpen lett a közös birtokokból közbirtokossági birtok, annak történetét a virilis intézményben lehet megtalálni. „Mig ez nem volt s az 1871-i arányosítási törvény meg nem hozott, közbirtokossági vagyonnak hírét sem hallottuk.“ Ha a széke'y közös birtok a magánbirtok járandósága lett volna, akkor mindazok, akik magánbirtokukat eladták, a közös birtokot többé soha sem használhatták volna. De ahol az arányosítás nincs még végrehajtva, a közbirtokot minden székely úgy használja ma is egyes vidékeken, mint akkor használta, amikor minden birtoka megvolt. „Égbekiáltó igazságtalanság, hogy a minden széke'yt egyforma nemesi jogon illető közbirtokot felosztják oly emberek között, akiknek erre joguk nincs, mert 1848 előtt itt birtokuk nem volt. Az igazságügyi miniszter úgy nyilatkozott, hogy azért nem tehet pillanatnyilag semmit, mert kötve van a keze annyiban, amennyiben ezen 31 év óta (1871) fennálló törvény segítségével jogügyletek kötöttek, amelyeket ő hirtelenséggel nem érinthet. Volt-e bizonyos embereknek joguk a közbirtokokhoz, akiknek ma nagy birtokuk van? Soha! A székely nép most arra ébred, hogy kimagyarázták szépen a birtokából s azt elveszik olyanok, akiknek semmi érdemük e föld megtartásában. A gyergyóvidéki birtokosok nem is álmodtak arról, hogy 20-30 forinton eladott szántóföldjeik révén megfosztattak a közös birtokukhoz való joguktól is.“

Ez a hang kirívó volt a kongresszus nyugodt hangulatából, ellene is állottak egyöntetűen a többi résztvevők. A kongresszus kijelentette, hogy a felszólaló „félreértette az egész kérdést“ és ismert rögeszméjét adta elő. Amikor pedig egy másik résztvevő azt tette szóvá, hogy Csik felső részében társulatok vannak, amelyek a népet félrevezetik, hogy arányjogokat vásárolhassanak és ezeknek még a közigazgatás is kezére játszott, az elnök kijelenti, hogy hatóságok és testületek megsértése esetén megvonja a szót. A föld nélkül maradtok kérdését egy arisztokrata azzal intézi el, hogy „amiért birtokot nem szerezhett, azért a székely nem tért a szocializmusra soha.“ Nem tért, mert ősi gazdasági rendszere a jogcsorbitások előtt jobb volt az új szocializmusnál, ahhoz akart ragaszkodni. Másik felszólaló emlékeztet, hogy régen mindenkinek, szegény-

nek, gazdagnak egyformán kiszakították a részét a felosztás alá kerülő közvagyonokból. Most sokan azzal érvelnek, hogy csak a 100 holdon feüliek üzhetnek okszerű erdőgazdálkodást. Gyergyóalfaluban a nagybirtokosok 1900-ban négyezer holdnál többet kaptak ki és ma, két év múlva már csak egyetlen birtokosnak áll 300 holdnyi erdeje. Mégsem szólna az ellen, hogy a kisbirtokosok közösségben maradjanak, ha olyan rengeteg költség nem terhelné a közösséget, — éppen annyi, mint a nagybirtokosok több ezer holdjának kiszakítása előtt, amit viszont akkor a nagybirtokosokkal közösen hordoztak.† Gyergyóalfaluban a múltévi vágterületből csak öt holdra esett egy fa, a kisebb illetménnyel bírók nem kaptak semmit. Lehetetlen ezekkel megértetni, miért ne adják el illetményüket, amikor abból hasznót nem látnak. Ha valaki kikapja illetményét, méltányos, hogy mindenki kikaphassa. Egyedül ezzel lehetne a jogok eladását is megakadályozni, mert a birtokos, ha a fát eladja is, a földtől nem könnyen válik meg. Mondani sem kell, elvetette ezt az indítványt a kongresszus. És az összegyűlt előkeiőségek tárgyaltak tovább arról, hogy miképpen lehetne a székely kivándorlást megakadályozni s ugyanakkor kitelepíteni a Székelyföldről az elszegényedett családok százait, valamint miképpen lehetne az itthonmaradottakat leszoktatni arról a rossz szokásukról, hogy bánatukban pálinkát isznak, nem járnak templomba és a birtokuk utolsó maradványára is adósságot vesznek fel a bankból.

A bajok lényegét senki sem érinti. Aki tisztán lát, figyelmeztetése üres szó marad, a kiarányosítás és kitagosítás pedig folyik tovább és pusztítja a népet. A papság testületileg is szót emel többször a székelység „eme pusztító két járványa” ellen. *Simon Péter* 1903-ban azt írja a József főherceg előszavával díszített könyvében: „Egyes községeknek a népe kétségbeesésében úgy gondolkozik, hogy hagyja meg neki az állam az ő beltelkeit, külső birtokait pedig: erdőit, havasi kaszálóit, vegye át magának és arányosítsa úgy, ahogy neki tetszik. Csak kimélje meg a költségtől! Aztán mennyit csalják, — ha szabad így mondanom — ezt a szegény népet! Sok községben egyszer már megcsinálta a mérnök az arányosítást. Töméredek költségbe került. Erre a felsőbb hatóság azt mondja: ez a munka nem jó. Másodszori arányosításhoz fog a mérnök, még mielőtt megalkuszik a községgel. A törvényszék is, a tábla is megítéli neki a község bőrére holdanként a 2 koronát. A mérnök most már mindjárt előleget is kér, 5-80000 koronát. Ezt elő kell teremteni a föld fenekéből is, pedig máig, holott már júliusban vagyunk, a lakosság negyötöd része ez évi adójából még nem fizetett egy fillért sem. Így nem egy közsének kell a tagosítást és arányosítást többször is megfizetnie. Senki, de senki a népet nem pártolja! Egy-egy erős elnyomja a gyöngék ezreit: a tagosító mérnököket lekenyerezik a gazdagok, ezek ahol akarják, ott kapják ki tagjukat. A székely köznép arra a meggyőződésre kezd ébredni, hogy az egész tagosítást és arányosítást az ő vesztére azért találták ki, hogy az ő kárán még egyszer talpra állítsák az eladósodott „urakat” és nagyobb birtokosokat. Nem lehet tehát csodálkozni, hogy a viszony az „urak” és a székely köznép között nagyon hideg lett.”

A SZEGÉNY ÖZVEGY GYERMEKE

Irta: KÖVES MIKLÓS

A szegény özvegy, özvegy Dancs Árpádné, a világháború előtt élt városunkban, városunk egy rossz hírű uccájában. Mint tekintélyes, de hirtelen elhalt kereskedő elszegényedett özvegye, akit nyomora a város legrosszabb hírű uccájába kényszerített, a jóakarók és a kegyes városi tanács támogatásán élt haláláig.

A szegény özvegy gyermeke, Dancs Géza, vékonydongájú, mindig sápadt és szipákoló fiú volt, két éven át padtársam az iskolában. Arcán és homlokán pattanásai is voltak, ami ugyyszólván aláfestése volt amugy is sajnálatraméltó személyének, soványságának, árvaságának. Mint a szegény özvegy gyereket, mint a hirhedt Fűrész-ucca lakóját és mint sápadt s szomorú fiút, mindnyájan megfelelő tisztelettel (és bizonyos irigységgel) sajnáltunk.

Volt iskolatársainkat, ha aztán ritkán látjuk, örökre olyanoknak gondoljuk, amilyenek az iskolában voltak: pelyhesarcuaknak és vékonymelűeknek, vakációért és lányokért epedőknek, tanárok előtt meghunyászkodóknak, tanárok megett ravaszkodóknak, önzőknek és hancegőknek... Dancs Gézát válásunk után vagy tíz évvel láttam viszont először, már gömbölyödőn és kopaszodón, kávéházi asztalnál terpeszkedőn, de ezt a képet hamar elfelejtettem és tovább is olyannak láttam, amilyennek megismertem. A szegény özvegy gyermeke maradt ő, a „Dancs“, a boldogtalan képű, nagyfülű gyerek a második pad széléről, aki akár szipákol, akár az orrát vágja, úgyszólván színtelen az orrával van elfoglalva, akinek mindenki sajnáló tisztelettel kitér az útjából, akinek minden jóérzésű fiú rendelkezésre áll és akit ugyanakkor nagyjában mindenki irigyel. A tanárok is, bár nem nagyon kedvelik, sok mindent elnéznek neki, a városi tanács is mindig feltétel nélkül elengedi neki a tandíjat, de Halmágyi ur is, a vén, zord könyvkereskedő, még ő is, ez a pénzgyűjtő vakondok, ad neki ingyen egy-egy vonalzót, tollszárt, füzetet... Otthon, anyjánál (ahol közülünk senki meg nem fordul) Géza állítólag folyton tanul. De ez nem látszik meg rajta, az iskolában mindent csak félig vagy félig se tud és ha tudománya kifogy, vagy kisütik, hogy a dolog fordítva áll, nem lepődik meg, ellenkezés és próbálkozás nélkül megadja magát, fejét lehorgasztja, szeme vörös lesz, orra nedvtől duzzad és feszül mindaddig, amíg beírják neki az elégséges vagy majdnem elégséges osztályzatot. Ezt pedig többnyire megkapja, hiszen „amugy is elég istenverte árva“ és ki tudja, ott hon nem kell-e szegény özvegy anyjáról is gondoskodnia, ki tudja, van-e hol leckét is tanulnia, abban az elátkozott uccában, kofák, kocsisok és uccai lányok között...

A kép rögződik és alig változik... De változnak a néző érzései. Akit az iskolában valamiért irigyen tiszteltünk, azt később talán ugyanazért lemosolyogjuk, akiben akkor rajongva gyönyörködtünk, azt visszagondolva, talán elítéljük, Dancs Gézát én akkor egy kis megvetéssel sajnáltam. Mert amellet, hogy szerencsétlennek láttam, gerinctelennek is tartottam; mert próba és ellentállás nélkül megadta magát az ellenfélnek, tanároknak, kötekedőknek, csufolkodóknak; mert mégis mindig szárazon meguszta és mint a szegény özvegy gyermeke, mindig biztonságban tudhatta magát. Most, persze, nem vetem már meg, sőt, néha, nehéz napokban, sikertelen harcok idején, még szinte tisztelő bámulattal gondolok vissza rá, mint olyanra, aki ugyyszólván kezdettől fogva értett hozzá,

„hogyan a dolgot a „könnyebbik végénél fogja meg“, nem bízta rá magát se a tehetségére, se a szerencséjére, hanem egy jó fogással „kitolt“ a nehézségekkel, az ellenségekkel, az étellel...

Ugyanis feltehető, hogy a szegény özvegy gyermeke, aki az elején valószínűleg rettegve és izzadozva mondta be a nevét a kérdező tanárnak és keservesen megszenvedett az osztályzatért, később már tudatosan mimolta a rettegést, a boldogtalanságot. Az idő múltán, úgy gondolom, arcát-nyakát is maga nyújtotta hosszúra, sáppadságát is szabályozta, szeme, szája is szükség szerint nedvesedett, orra is szükség szerint duzzadt... Nem akadt olyan gonosz ember, aki feltételezte és állította volna a szerencsétlen fiúról, a tönkrement uriaszony egyetlen árvájáról, hogy hamiskodik. Hogy például nem tanul. Egy ponton ugyanis valódi volt, megtámadhatatlan és bevehetetlen: valóban egyetlen gyermeke volt özvegy Dancs Árpádnak, a tekintélyes kereskedő adakozásból élő özvegyének.

Dancs Gézát soha meg nem buktatták és ha valamely tárgyból véletlenül elégtelenje támadt, azt a tanári együttes elégségesre korrigálta. Ha új tanár jött, az első tanulók után mindjárt őt mutatták be neki:

„A Dancs... Tudja, kolléga ur...”

„Ahum.... Ül le fiacskám.”

A pedellusok, akik velünk csak szedte-vedte hangon tárgyaltak, Dancsot megkimélték:

„Maga az Dancs? Jóvanjó...”

Tandijmentessége minden kétségen felül állott. Jutalmazásoknál nem feledkeztek meg róla, találtak rá mindig hivatalos formát, hogy illetéktelenül is kapjon valamit. Később, amint a szegény özvegy helyzete még rosszabbra fordult, ösztöndíjat is nyert és mert az alapítvány szabályzata szerint az ösztöndíjasnak legalább öt „jelest“ vagy „jót“ kellett felmutatnia, a tanári kar a szegény özvegy fiától nem tagadta meg az öt „jó“ osztályzatot. Később korrepetitornak is ajánlották alsóbb osztályú gyermekek mellé és közbenjártak tanítványai tanárainál, hogy az özvegy gyermeke kedvéért az ő tanítványának is jóakarátú bírálói legyenek.

Érettségi után — vagy talán már előtte egy-két évvel — Dancs szerepet cserélt, mondhatni átvette az anyja helyét; kezdte eltartani az anyját. Ha eddig minden az anyjáért történt, a jónevű kereskedő özvegyéért, akinek semmiből kell felnevelnie árváját, azután maga az árva lépett előtérbe, a „szegénysorsú fiú, akinek saját keresetéből kell magát fenntartania és szegény özvegy anyjáról is gondoskodnia“. Ezzel a szereppel lépett aztán az önálló életbe, a könyvelői pályára. Főnökei, akiknek az iskolaigazgató melegen ajánlotta, nem voltak vele szemben követelők, elnézték hibáit, előnyben részesítették a fizetésjavításnál, kivételt tettek vele a levonásoknál. Kivételesen egészségére is tekintettel voltak: otthon maradhatott, ha a torka megdagadt és este kilenckor-tizkor már hazamehetett, ha a többiek éjjeli munkára benmaradtak. A jó feljebbvalók nem vették volna lelkükre, hogy egy szegény uri özvegy egyetlen támasza általuk betegségtől vagy valami balesettől vesszen el.

Kezdett rokonszenvessé is válni a támogatók szemében, amennyiben nem lépte túl, mint más szegénysorsú egyén, a szerepkörét, hanem helyzetével összhangban maradt, csendesén és szerényen fogadott mindent és anélkül, hogy kellemetlenül alázkodott volna, mindig szolgálatkészen megadta magát. Alázatos csak a nőkkel szemben volt, ami már helyesnek is látszott és például igen jó néven vették tőle, hogy szabad idejében egyik igazgatója feleségének is szolgálatkészen lábai előtt hevert. Nem volt elgondolható, (amit azóta már sokan állítottak), hogy onnan

lábától, lassan-lassan majd felhuzódik az igazgatóné öregedő szívéhez is... Nem, nem lehetett ilyet feltételezni egy árváról, akit anyja oly keservesen nevelt, aki anyját ugyyszólván gyerekkora óta eltartotta...

Ekkortájt nagy csapás érte, amely szinte kizökkentette élete folyamatát a medréből:

Meghalt az anyja.

A szerencsétlen fiú napokig, szinte hetekig nem birt magához térni kétségbeeséséből. Ugy érezte, mint mondani szokták, hogy élete most már értelmét veszítette. És valóban: a szegény özvegy gyermeke — a szegény özvegy nélkül — tényleg elég furcsán hangzott, nehezen volt elképzelhető.

A gyászoló fiú szorongása és szorongatottsága annyival is nagyobb volt, hogy akkor éppen általános alkalmazott leépítés volt a városban, Dancsnál is minden második embert elbocsátották és a családtalan maradt családfenntartót nagy veszély fenyegette. De az már ugy látszik az élet rendezése, hogy, mint a kihullt gyermekfog helyébe új fog nő, amely azután egész életre megmarad, az első, elmúlt boldogtalanság helyébe is új szerencsétlenségnek kell teremnie, amely aztán haláláig kíséri az embert... Dancsnál a nagy megrázkódtatásnak és lelki összeomlásnak végre is az lett a megoldása, hogy súlyos szivbajt kapott...

A szivbajos Dancsnak, aki „szegény öreganyja elvesztése folytán gyógyíthatatlan szervi szivbajt kapott“, már nem kellett az elbocsátástól annyira félnie, s amikor, bár utolsóul, mégis ki kellett őt is tenni, főnökei maguk közvetítették új állásba. Ezt mindenki csak helyeselte, még Dancs versenytársai is. Ép, egészséges embert is, — ismerte el mindenki — megrendít az állástalanság, de a súlyosan szivbajos ember, aki árván nevelkedett, már mint kisgyerek beteg anyját tartotta el és oly súlyos megrázkódtatáson ment át, stb., — természetes, hogy egy hónapig se bírná ki.

Új főnökei talán már keveset tudtak az egykori özvegyről, az özvegy fiáról, de jól tudtak a szivbajos Dancsról. És hamarosan tudták már a kollégák és családjaik, az ismerősök és azok ismerősei, szomszédok és azok szomszédai... sarki vendéglős, az uccai árusok, a jótékony hölgyek a hatóságok — a város. Az irodán természetesen elnézték neki, hogy folyton hibázott, pontatlankodott és kapkodott. A háziura engedékeny volt a házbérfizetésnél, a boltosok kedvében jártak a bevásárlásnál. Ha valaki mégis fenyegető lépést tett, Dancs sápadtan, üvegesedő szemekkel mosolygott csak valamit a kínzó betegségről, álmatlan éjszakákról két nap óta tartó fejfájásról — és a támadó megértve állt el:

— Persze... Szegény ember... No jó...

Főnökei feleségei és lányai, akiknek szoknyái uszályát most is szolgálatkészzen kerülgette, a szegény magáramaradt fiút gondjaikban tartották, a vendéglős olcsóbban adta a kosztot, a sarki ujságosnál minden lapot ingyen kiváshatott. Még az uccájabeli rossz lányok is kivételt tettek vele:

— Hogy ezt.. Ez a szivbajos Dancs...

Akkortájt kezdett kopaszodni és hájasodni. Mint aki nagyjában rátalált élete útjára, kezdett a végleges megoldásokon gondolkodni. Elgondolt egy kertes házat egy jobb uccában, megfelelő takarékkönyvvecskét, feleséget... Feleségnek (mint ahogy az egy közsajnálzatban részesülő szivbajoshoz illik) egy szerény, nem éppen fiatal és nem is éppen szép kolléganőt nézett ki magának. Végleges foglalkozásképpen valami kisebb üzletet gondolt el, valami ügynökséget, amely majd számíthat a jóakartók, ismerősök, szomszédok, volt főnökök és kollégák, stb. stb. állandó

pártfogására. A távolban bizonyára felrémllett előtte a végső álom is, a nyílt bérház, a nagyvállalati részvénytábla.

A dolgok normális lefolyása mellett Dancs minden számításának be is kellett volna válnia, a szegény özvegy gyermekének egy nagyarányú és szenzációs karriér-regény hőisévé kellett volna lennie. De ugylátszik, a dolgoknak nincs már rendes lefolyásuk. A legéletrevalóbb számításokat is keresztülhúzzák a rendellenes ténybeli viszonyok... Hősiünk életútját valósággal megtörte és sorsát megpecsételte az, hogy olyan korban élt, amikor semminek se válik be várható megoldása. A félmegoldásoknak ebben a korban, amikor a válságok kinyúlnak és halasztódnak; amikor a jellemek és életpályák éppugy kisiklanak, mint minden... Ez a kor, amely Dancs Gézát, az élet szimulánsát megteremtette, nem gondoskodott számára egyenértékű megoldásról is... Így történt, hogy mielőtt hozzáfogott volna, éppen amikor már nősülésére az első lépéseket kezdte megtenni, váratlanul állás nélkül maradt és hiába igyekezett köröskörül mindenki őt, (legalább őt) menteni: az egész vállalat összeomlott. És amint egyik vállalat a másik után omlott össze, ő is az egyik állástalanságból a másikba zuhant. Ehhez járult még egy különös véletlen, amely Dancsot, mint embert és mint szivbajost igen nehéz helyzetbe hozta. Megtörtént ugyanis, hogy abban az időben, éppen azokban a hetekben, még egy szivbajos ember keltett feltűnést városunkban. A vetélytárs, ha nem is volt annyira elhagyatott, mint ő, özvegy volt és volt öt árva gyereke, és nem hónapok, de évek óta nem volt semmilyen állása. Nem anyja, hanem felesége elvesztése során kapta gyógyíthatatlan szervi szivbaját, de hogy mégis megmaradjon a hasonlatosság, ő is, mint Dancs, kopasz és kövér volt. A kávéházban ülve ő is félénken nézett körül és öregesen bólogatott...

Az emberek látszólag nem változtak meg Dancs szemében, és mégis...

A társadalmi szimpátiákkal alighanem úgy vagyunk, mint a divatos ruhákkal: nem túrik a duplázást. Amiből kettő van, annak nincs meg már az érvénye. Amiből kettőt csináltak, abból százat is csinálhattak...

A szivbajos Dancs szemében az érdeklődés tehát rohamosan csökkenteni kezdett. Megint kellett valaminek jönnie, ami megrázza az embereket, ami őt is új világításba helyezi. De mi jöjjön még? Az öngyilkosság... Ez megrázza az embereket.

Egy ideig hát öngyilkos akart lenni, csak öngyilkos. „Már nem volt hátra“, — „egész élete el volt rontva“, más befejezés nem lehetett. És ha közben a szomszédok és kollégák meg nem tudják és idegenek is, jótekingó emberek, befolyásos urak, helyi ujságok, hatóságok — Dancs végzett is volna magával. Ebben senki sem kételkedett, hiszen aki már annyit próbált, apátlanul nőtt fel és anyját is elvesztette, már gyerek korában maga tartotta el magát és szerencsétlen özvegy anyját, és olyan rettenetes betegségben szenved és állástalan, logikus hát és természetes, hogy elege van, hogy végez magával...

Nem tudom már, mennyire jutott, mint öngyilkosjelölt és mi következett még ezután. Ebben az időben a szegény, segítségre érdemes egyének, állástalanok, betegek, póruljártak és boldogtalanok száma nagyon megnőtt városunkban, és ezeknek tömegében már, mint a víz a vízben tűnt el előlem Dancs. Félfüllel hallottam később, már itt, a fővárosban, hogy ... epilepsziába esett. Aztán, még később, hogy ő is a fővárosba érkezett...

Aki vidékről a fővárosba jön, előbb, mint a vízbeugrott ember, elmerül, láthatatlanná lesz, hogy aztán, bizonyos idő múlva felbukkanjon

— vagy örökre eltűnjék. De Dancsnak az első perctől kezdve felszinen kellett maradnia, tekintve részben régi szivbaját is, amely egy hét alatt végzett volna vele, tekintve újabb epilepsziás hajlamát is, de főleg azt, hogy nem volt lakása. Nem volt még lakása se...

Talán furcsán hangzik, de kétségtelen, hogy Dancs Géza éppen lakástalanságának, örökös hajléktalanságának köszönhetette, hogy nem tűnt el, nem fulladt meg a főváros kő- és portengerében. Kőből, vasból és porból voltak a fővárosok, az utaik, a falaik, az embereik. Kőkemény burkolatba merevednek a szívek, siketednek a fülek. A jó földiek is, ha már egy ideig itt éltek, átvedlenek, mintegy cement- és betonbört vesznek magukra. Az elváltozott emberek Dancs szerencsétlen gyermekkorára már nem emlékeztek, erőnek erejével kellett őket ráemlékeztetni. Ezek között a szivbaja se sokat számított. Megpróbálta vele, állást váltalt, valami házi állást egy gazdag ismerősnél, de az hamar kitette, azon a címen, hogy semmire se jó. Öngyilkosságot természetes, hogy szintén nem mert volna itt megpróbálni — hagyták volna belepusztulni. Az egyedüli lehetőség volt a hajléktalanság. Az öngyilkosnál, a halottnál is jobban meghatja az embereket a hajléktalan ember, ki nem hull szótlannul egy pad alá, mint a szív vagy tüdőbeteg, nem tűnik el örökre víz, vagy föld alatt, mint az öngyilkos vagy éhenhaltak, de él, mozog, jelen van, este a parkok utain lődörög, a kapuk előtt leskelődik, éjjel a néptelen, alvó utcán kopog fel-le és kitudja, min töri a fejét... Ennek köszönhetette tehát Dancs, hogy mint teljesen és örökösen hajléktalan ember, sokáig támogatásba részesült.

Hajléktalansága után következett később közismert ruhátalansága, cipőtlenisége, mosdatlansága... Ezekkel is boldogult és talán még boldogult. Az ismerősök, földiek, volt kollégák, már szegényből se nézhetik... És nem is csak az ismerősök, a volt földiek...

Ebben az utolsó fázisában, be kell vallanom, a mi Dancsunk már elveszti érdekességét. Alig különbözik a mindnyájunk által ismert koldustól. Csalódnunk kell benne. A szegény özvegy kiváló gyermekétől nagy dolgokat várhattunk. Elvárhattuk, hogy egy napon nyomoruságos mezét ledobva, mint győzelmes törtető lép ki a porondra, hogy rongyaiból és mocskából élénk lép a titkos blokkháztulajdonos, a szalonok hőse. De, hogy nem így történt, annak, mint mondtuk, ő nem oka, csak ez a mi időnk, amely mindent egy nevezőre hoz és mindenkit, aki a mélyben mozog, egyformává szűrkit...

PETR BEZRUCS VERSEIBŐL

Fordította: BERKÓ SÁNDOR

MARYCSKA MAGDÓNOVA

*Az öreg Magdón hazafelé tartva
Ostrauból, pár percre beszállt a kocsmába,
szétzúzott fejjel az árokba hullt.
Zokogott Marycska Magdónova.*

*Szénnel telt szekere feldőlt a sárban,
özvegyét holtan húzták ki alóla.
Az öreg barakban öt árva siratta,
legidősb' Marycska Magdónova.*

*Ki vesz a kicsiknek ruhácskát, kenyeret?
Leszel az atyjuk és leszel az anyjuk?
Azt hiszed, az urak épp oly jószívűek,
akár te, Marycska Magdónova?*

*Erdők végtelenje a Géro örgrófé.
Amíg bányáiban vért csorgat a robot:
szedhetnek az árvák fát a kötényükbe,
mit gondolsz, Marycska Magdónova?*

*Dermesztő a hideg s nincsen mit enni...
Hatalmas lombokkal díszeleg az erdő...
Hochfelder kerülő látta, hogy fát szedtél,
szóljon-e, Marycska Magdónova?*

*Választottál-e már magadnak férjet?
Szurony van a vállán, a sapkáján tollak,
durva a homloka — elmegy-e hát vele
Frydekbe, Marycska Magdónova?*

*Ej, minő menyasszony? fejed lehorgaszta,
könnyeid durván-szótt köténykébe folynak,
keserű és forró csöppek az orcádon,
mi bajod, Marycska Magdónova?*

*Frydeki urak és szűrös nyelvű hölgyek
nevetnek gúnyosan szelíd szemeidbe.
Ablakából mustrál a zsidó Hochelder,
mit érzel, Marycska Magdónova?*

*A fagyos kunyhóban négy madárka gubbaszt,
ki viseli gondjuk? a nyomorultakkal
nem törődik az úr. Mi nyilalt szivedbe
az uton, Marycska Magdónova?*

*Marycska, két oldalt éles sziklafalak
meredeznek, köztük fut Frydek felé a
susogva zenélő Ostravice.
Hallod-e, mit dalol, erdei lány?*

*Egy ugrás balra és mindennek vége.
Fekete hajad a sziklán fennakadt,
csöpp fehér kezeid vörösek a vértől,
Eg veled, Marycska Magdónova!*

*A temető szélén süppedő sírhantok,
se kereszt, se virág nem díszíti őket.
Oda jut, ki maga dobja el életét.
Ott fekszik Marycska Magdónova.*

LEPKE

A nyári szél a karcsú fákon át
 a kis pacsirtát könnyedén emelte;
 szívembe jajdult néhány röpke emlék,
 kezemre tarka lepke szállt pihegve.
 Szerelmet avagy boldogságot hoztál?
 Szállj, szállj tova, mosolygós rebbenésed
 fiúcskák, lánykák, csöpp kezét simítsa...
 mit is, mit is tehetnék én tevéled?

TÚZIFA

Bohumin alatt, hol őseim szavai csengnek
 és Hrusov között, hol pirosuló gyár pipál füstöt a magasba,
 úri gyár, ahol oly nehezen, fáradtan szakad a sóhaj a tüdőnkéből,
 fekszel én falucskám, fatemplomoddal.
 Mohával díszített rozoga kunyhócskák
 és négy topolyfa közt Krisztus a kereszten.
 Így nyomták fejembe
 a töviskoronát Bohumin mellett,
 kezemet Ostrauban szögezték fel, Tesinben szívembe döftek,
 Lipináról maró ecettel itattak,
 a Lysán mellett meg lábamat szögezték át.
 Egyszer, ó egyszer eljössz majd értem,
 te sötét és fénytelen szemű leány,
 ki mákot cipelsz kicsiny kezeidben.
 Tovább is pattog a korbács és tovább is tipornak minket,
 Bohumin alatt és Hrusovban, Lutynyén, Baskán,
 ó de én nem hallom többé, mi közöm már hozzá —
 mi közöm hozzá.

LEONIDAS

Thermopilénél, a közelgő halálnak
 szemébe meredten,
 a félkörben előre nyomuló barbárok sorfalát
 kémlelve szemével,
 állt az elárult Leonidas.
 Tesinnek falai előtt, az Olza partján,
 állok én.
 Mellem felé száz kard, száz buzogány csapdos,
 ezer szem les reám, fáklyaként lobogva,
 vér fut homlokomból, vér szökel szívemből,
 vörös vértengerben bukdácsolok térdig,
 vörös Niagara zuhog a kezemre —
 itt állok, pipacsok tarka mezejében:
 vörös füst gomolyog a földről föl, föl az égig,
 vagy az ég leomló vérvörös függönyét lengeti lassan a szellő?
 Vörös itt minden. A sisakot szememre húztam,
 vörösek a dárdák, vörösek a kardok,

szép díszes nyeregben öt lovas közeleg felém —
ismerlek titeket, grófok és hercegek, ismerlek jól,
nézzétek Xerxést, a bíborruhás Xerxést! —
Mit súg négy társának, im mit emelnek a földről?
Mi zeng, mi csörög, mi cseng a fülemben?
Pusztítson el Isten, át akarsz kelni a Boszporuson ismét!?
Lábamon valaki orozva átvágta feszülő inaim
— a punok példáját elfelejtette a lengyel —
még érzem a vöröslő angyalszárny simító lehet, a kezemből kihull
itt állok Tesinnek falai előtt,
átdöfött mellet, a Lysának támasztva hátam,
ahogy a törvények parancsolták.

OPAVA

Jól tudod, hogyan történik,
midőn a vérszomjas földgolyó kitátja eltikkadt ajkát,
midőn a zászlókat magasra emelve
fölfele nyomulnak
az első sorok s a legelől rohanók homlokkal előre
zuhannak holtan a földre és testükön keresztül
jut győzelemre a barát.

Úgy tűnik nekem,
hogy egyszer majd mi is az árokba fekszünk,
fehérlő csőrével fekete madár száll keringve felettünk,
csillogva hőmpölyög valami felénk az északi messzi ködökből,
de nem barát.

Látom a lobogó zászlókat a fehér városok tornyait!

A CLUJI IPARI MUNKÁSSÁG (II.)

Irta: JORDÁKY LAJOS

Legutolsó számunkban felvázolt képünk — még kísérletünkben sem lehetne megközelítően sem teljes, ha röviden nem érintenők a vizsgálat alá került 311 munkás lakásviszonyait, élelmezési helyzetét s a művelődési állapotára vonatkozó adalékokat.

Első kérdésünk: milyen és hány szobás lakásokban laknak a munkások, mit fizetnek lakásért, van-e közöttük, aki a saját házában lakik; általában milyenek a lakásviszonyaik?

Családi állapotuk szerint nagyobb részük — 187 — nős, míg a többi — 122 — nőtlen. Az aránylag jól kereső, vasutnál alkalmazott, fiatalabb korosztályokhoz tartozók jobbra nőtlenek, ellenben feltűnően sok a családos a cipészek, bádigosok és borbélyok között. Ezek helyzete természetesen nehezebb. Ha visszaemlékezünk: a cipészek átlagos keresete havi 1000-1200 lej s a legtöbb ebből 3-4, néha még több tagu családot tart el.

A munkások nagy része egy szobás lakásban lakik. Éspedig: 241 bérelt lakásban s csak 68 a saját házában. Ez utóbbiak között szerepelnek azok a fiatalabb munkások is, akik a szülői (saját) házában laknak. A családos munkások közül saját háza van 47-nek, 140 pedig bérelt lakásban lakik, ugyanígy a nőtlenek közül 101. Hogy azonban a „saját ház“ képzet félrevezető ne legyen, írjuk ide, hogy a munkás háztulajdonosok 90%-a egy szobában lakik. Civilizatórikus helyzete tehát semmivel sem jobb, mint a többi nem „háztulajdonos“ munkásé. Lakásvizsgálataikat a legszemléletesebbé teszi, ha táblázatban közöljük, hogy hány személy lakik egy, két vagy három szobában.

	S z e m é l y									Összesen
	1	2	3	4	5	6	7	8	9-10	
Egy helységben	20	89	49	33	14	6	—	3	1	215
Két „	—	14	27	19	15	5	3	—	2	85
Három „	—	3	—	1	—	—	1	—	—	5
Egy ágyban	4	—	—	—	—	—	—	—	—	4

Amint látható 70% egy szobás, 27.5% két szobás s csak 1.30% lakik 3 vagy több szobás lakásban. Az egy-két szobában lakó munkások egy részének — ha nem családos emberek — a lakásvizsgálatai tűrhetőek. Egy-két ember egy helységben élélhet, ha a lakás egészséges, jól szellőztethető, padlózott és száraz. Viszont ezekben a feltételekben bizony sok a kívánnivaló. A lakások nagy része egészségtelen, földes és nedves; kis lyukak, kicsi ablakokkal, rozoga fedéllel, igen sok helyen az eső is becsorog. S ilyen lakásokban nemcsak 1-2, 3-4, de — mint láttuk — 14 ötagu, 6 hat-tagu, 3 nyolc-tagu és 1 kilenc-tagu család húzódik meg. Ilyen körülmények között még szerencsésnek mondható, hogy mindössze 15 család lakik szuterénben. A magyarázata ennek, hogy a kolozsvári munkásság jó része a város külső peremén lakik, ahol még elvértve sincs emeletes ház, melynek szuterén lakásai lennének.

A munkások általánosságban keresetük $\frac{1}{4}$ - $\frac{1}{3}$ részét fordítják házbérrre. Az egyszobás külvárosi lakások jó részének havi bére 400-500, konyhával 600-800-lej. Akadnak ugyan 200-300 lejes szobák is, ezek azonban olyanok is. Rendesebb és egészségesebb, padlózott, két helységből álló lakrészért 900-1100 lejt fizetnek. Ilyen lakást csak a jobban kereső vasipari, nyomdai és vasuti munkások engedhetnek meg maguknak. A megkérdezettek között volt nyolc, fürdőszobásos lakásban lakó munkáscsalád. Mind a nyolc család a saját házában lakott, csatornázott uccában s így kevés fáradtsággal és kevés költséggel építhettek maguknak egy-egy kis fürdőhelyiséget.

Az élelmezés kérdése sem megnyugtatóbb. Az átvizsgált adatok szerint a legtöbb munkáscsaládban havonta 200-300 lej esik egy személy táplálkozására: vagyis ennyi értékű élelmiszert fogyaszt reggelre, ebédre és vacsorára. Sajnos egyelőre nem áll módunkban feltüntetni a munkáscsaládok fejenkénti kenyér, hús, cukor és kávé fogyasztását; erre vonatkozólag csak a következő-

tés lehetőségével szolgálhatunk. Így pl. a 309 munkás közül 52 hetenként több mint ötször eszik hus ételt, 25 négyszer, 64 háromszor, 73 kétszer és 68 egyszer. Akadt 19 munkás, aki hetenként egyszer sem eszik husneműt; ezek közül egy mert vegetáriánus, a többi, mert a keresetéből nem jut. Ritkán, havonta-kéthavonta egyszer heten esznek husételt, míg egy munkás asztalára évente négyszer-ötször kerül. Pontosabb képet a következő táblázat közöl:

M e n n y i t k ö l t t á p l á l k o z á s r a													
S z e m é l y							S z e m é l y						
Havonta	1	2	3	4	5	6-7	Havonta	1	2	3	4	5	6-7
150 lejt	1						1.200 lejt	1	12	11	9	1	1
200 „	3						1.300 „	1	3	1	2		
250 „	2						1.400 „		2	1		3	
400 „	2	1		2		1	1.500 „		9	8	5	3	2
500 „	4	4	2	1	1		1.600 „		4	2		1	
600 „	12	3	3	2			1.700 „		1	1	1	2	
650 „	5	4					1.800 „		2	1		1	
700 „	5	5	5	2	2	1	2.000 „	1	5		5	5	
750 „	3	2					2.200 „			1			
800 „	6	21	2		2	1	2.400 „				1		
900 „	1	3	3				2.500 „				3		
1.000 „	11	16	9	4	3		3.000 „	1			1	1	
1.100 „	1	1					4.000 „			1			

A felhozott lakás és élelmezési viszonyokból következtetni lehet az egészségügyi állapotokra. A kutató lépten-nyomon tüdő-, gyomor-, szív-, mell-, vese-, reuma-, asztma betegségekkel telt családokba ütközik. A gyerekek rosszul tápláltak, viaszszárgák és sápadtak. Nem jut nekik még az olosó tejből és tojásból sem, a kávé elérhetetlen s a kenyér sem nagyon gyakori. A munkás-
anyák szenvedésteli arca s a munkáslányok csenevészsége közmon-
dásos, a férfiak betegesek és köhécselők. Legalábbis a többségük.
Teljesen egészségesnek alig vallotta valaki magát. Mindegyik vala-
milyen súlyos betegségben szenved. A gyermekekkel kapcsolatban
egy ide vonatkozó téves közhiedelemre kell utalnunk. Sokan azt
állítják s ez a véleménye a *Hitel* című folyóiratban *Sinka József*-
nek is, hogy az ucca árt a munkásgyermeknek, itt „ismerkedik
meg leghamarabb a pornográf- és ponyva-irodalom termékeivel
és itt szívja magába a proletárfijúság osztályöntudatát“. Először
is: a pornográf irodalom nem a munkáság, hanem a lesüllyedt
polgárság irodalma és természetellenes kiélési lehetősége; az osz-
tályöntudatot pedig nem az ucca porából szedi, hanem szülői nél-
külözése, majd a műhely és további helyzete termeli ki. Mi bizony
egészségi szempontból — sajnos — hasznosnak tartjuk az uccát,
mert az ucca viszonylag a szabad és a tiszta levegő a dohos, fül-
ledt levegőjű lakás után s játékot és mozgást jelent a fejletlen
testnek. Akinek nincs egészséges gyerekszobája s a lakása mel-
lett tágas kert s a parkokba sem hancurozhat, mert szabad mozgá-
sának ott számos a korlátja s a botanikus kertbe sem mehet, mert
ott fizetni kell, azoknak mindezeket az ucca pótolja szükségsze-
rűen...

A munkások művelődési helyzetét általában az előbbiek határozzák meg. Alig kielégítő iskolavégzettségükről már beszámoltunk. Amint a múltjuk nem igen törődhetett művelődésükkel, úgy a jelenük sem különb. Kerestéből a munkás bizony egyetlen banit sem tud további kiművelésére fordítani. A munka után örül, ha pihenhet, hisz kell az erő a következő napi munkára.

A megkérdezettek művelődési viszonyaiba 3 kérdésen keresztül próbáltunk betekinteni. Éspedig: mit csinál munka után és szabadidejében, hogyan szórakozik és mit olvas?

Munka után és ünnepnapokon a 309 munkásból 180 otthon ül, pihen vagy alszik, 35 a ház körül dolgozik, mintegy 60 sétál vagy kirándul a közeli erdőbe, mezőre, nyáron a Szamos mellé, a többiek feljárnak a szakszervezetbe vagy más zenei (2), vallásos (1) egyesületbe, sportegyletbe. Templomba rendszeresen 36 jár, sporttelepre 12. Nemzetiség szerint a román templomjárók száma 23, a magyaroké 12, a zsidók közül pedig 1. A templomot a falukról bekerült munkások látogatják, városi az általunk vizsgáltak közt nem volt.

Rádiója 17 munkásnak volt (8 román, 8 magyar, 1 zsidó). Ezek szabad idejüket a rádió mellett töltik.

Moziba, színházba egyharmad részük jár. De ezek sem rendszeresen. Mintegy 200 sohase. A többiek havonta egyszer-kétszer, mindössze 25 — nagyrészt fiatal, nőtlen — munkást találtunk, aki havonta háromszor-négyszer ment moziba vagy színházba.

Könyvet általában kevesen olvasnak. Könnyű regényeket, kalandor, szerelmes könyveket 44, komoly szépirodalmi műveket 24, tudományos könyveket 8, szakmai szakkönyveket 8, (ezek közül a legtöbb vasipari munkás) vallásos könyveket 5 s akadt egy vasuti munkás, akinek a legkedvesebb szórakozása a versolvasás. 72 munkás nem olvas semmit, se lapot, se könyvet. Az újságolvasók megoszlása: román lapot olvas: Patria 16, România Nouă 14, Dimineața 13, Universul 10, Porunca Vremii 7, Curentul 5, Națiunea Română 3, Lumea Nouă, Lumea Românească és Buna Vestire 2-2, Timpul, Vremea, Tempo, Credința és Capitala 1-1, nyolcan pedig különböző román lapokat olvasnak. A magyar nyelvű lapok közül a Jóestét olvasója 77. A többiek olvasótáborá: Estilap 13, Brassói Lapok 10, Ellenzék 7, Keleti Újság 4, Magyar Újság és Előre 2-2, Népujság és Új Kelet 1-1. Sportlapokat ketten vásárolnak, míg egy a szász Tageblatt-ot olvassa. Természetesen nem azt jelenti ez, hogy csak ennyien olvasnak újságot, amennyit felsoroltunk, mert vannak sokan, akik 2-3 féle lapot is olvasnak.

A kép, amit adtunk vázlatos. De minden alapos s a teljes érvényű kép kirajzolását igénylő munka vázlatosan kezdődik s mi most ehhez a későbbi, teljes szélességében meginduló munkához próbáltunk a magunk adalékaival hozzájárulni.

ÖRVÉNYLŐ PÁRIS, NÉPEK CSILLAGA

Irta: MÉLIUSZ JÓZSEF

MEGÉRKEZÉS. HIDEG AZ ÉG

*Ó izgatott napok, órák, percek, szívem most elcsituljatok!
Ez itt már Páris.*

*A szelid Champagne kies tisztásai,
réti zöldje
immár az emlék nagy vizein úszik,
miként az álmok vizei bomolnak szét az ősi köd fölött.*

*A Gare de l'Est zsongó dallama ellepi érzéseim.
Idegeim hálóját merítem a tompa nyári fénybe,
keblem repes,
öröm sugározza be úttól fáradt homlokom.
De inaimból illan a bágyadtság
s e bongó gépzengésben felegyenesedve
érzem
magam is hanggá változom.*

*Röppenve úszom át a téren,
ötezerszer perdülök percenként önmagam körül,
— az öröm és beteljesülés érzése ez,
a szilárd talaj varázsa,
szilaj viszhangod
szól belőlem csengve, hosszan
ó, Páris.*

*Hideg az ég.
Liheg a város.
Páris.
Fut, tolong a nép.*

*Lassú cérnaszállakon nyúlik Párisra az eső.
Gépi, lüktető pergés a kábult ucca üteme,
mehamikus acélszív,
éltető vére a kerengő tömeg.*

*Üzemek bűgása szivároog át e zsongító óra percein,
vatták jéghegyein átszüremelő narkózis ez!*

*Páris tolong,
munkahelyére rohan a nép,
napjaink ördögi keblén megbujni lázasan.*

Munkálni, tenni, cselekedni,
művelni vasat, lisztet, betont, nitrogént,
— ez a te sorsod párisi nép.
Kik sebzett homlokkal itt löktek uccai kőből torlaszokat
a bulvárok partjai közé,
a nép,
most mind lohol, serény, robotol
s a kávébarna házak fölött angyal repül el,
véres virág a jobbkezében.
Páris fölött ő szárnyal, a reggel és a munka angyala.

Liheg a város.
Hideg az ég.
Ez a rideg zenéjű óra, Páris népe a Tiéd!

Mágikus gőzkörben dermedek.
Gare de l'Est bocsáss!
Ismeretlen démon repits lila angyaloddal Páris fölé.
Röpülünk, szállunk,
taszit és vonz a forgatag,
tovább, mind tovább, befelé!
Fuldoklót így kap el a kerékbe izzó iszonyat —
ó, Páris segits!

LÁTOMÁS. AZ ANGYAL NYOMÁBAN

Marat arcát látom felbukni a reszketeg homályból,
s fényben a sansculotteok ezreit.
Babeuf feje körül vérszin glória...
Dobolva rohannak az arzenál felé.
S a felbolydult hajnali nép
korhadtt évszázadok tornyait dönti halomra!

Kik itt most békésen tapodnak a reggeli árban,
föld alatt és uccák áramában
százötven évet ifjodva megjelennek:

vállukon fegyver.
Liberté!
Liberté!
Fel! Sikolt a borzolt tömkeleg.
Roham!
Roham!
Láng lobban, vér.
Az égretörő harsány napsugár kigyújtja majd az úri kerteket,
Szél rázza a zsenge fákat,
... emlékek susognak, zöld levelekkel át a légen —

miértünk ront rohamra néped,
dobol dobosod,
száguld e nyár,
ó, Páris!

Újra szakadnak eresztékei egy ősi világnak.
Európa szent látomásai betöltik az időt.

Kerekek csattogása zeng fel a térbe.
Négyésfélmillió láb dobogása dinamók zugó zizegésévé dagad
s a vihar kábelidegeken felfut szived felé,
álmok városa, Páris.

Repeső lelkem szikrád éri —
had' pihenjek meg forró öledre leborulva,
ó, Páris
vágányok, vándorok, bujdosók pártfogója,
elhűdözött magyarok hona.

A lila angyal tovább repül
— véres virág a jobbkezedben —.
De a rikkancsok felriasztanak:
Páris, látlak!
Látlak!
Te vagy a ma!
Te a Valóság vagy:
fiatal férfi és fiatal lány,
belekarolva angyalodba
elől —
rohanva

HALÁSZOK. VÉN, ZÖLD, RÉGI VIZ

Mossad a partokat, Szajna, vén barát
vigasztald a halászokat e hűvös ég alatt,
horgaikra tréfásan malacot akassz
s ki dolgozni szeretne, annak munkát fakassz!

Mossad a partokat, Szajna, vén csavargó,
mossad a mélyben a hullák fehér lábait,
a csillagokon piszkolódtak be s a holdon, —
munkát, míg éltek, Párisban nem találtak...

Nemsokára esteledik: megnyílnak a gyárak vaskapui,
de addig, hogy a méla bú ne sorvassza halászaid
borrá változz, ó-borrá, vigasztalóvá, égivé,
hadd legyen ma éjjel sok halász ölelni-szomjas lányoké.

*De hajnalra ismét változz át vén viz zölddé, régivé,
hullát görgető hideggé, ne feledje a sok halász:
munkásnak nyílik gyárkapú, munkanélkülinek a temető.
„Páris a népé!” — halászok fülébe harsonázd!*

*Dudold dalod Szajna füzes partjaidnak,
vigasztald a halászokat e hűvös ég alatt,
horgaikra tréfásan malacot akassz
s ki dolgozni szeretne, annak munkát fakassz!*

EMLEKEZTETŐ. A HALÁSZ ÉS A SZAJNA

*Halász,
ki fölött éj és baj tanyáz,
feledj el minden bánatot.*

*Szajna,
ajándékozd néki halaidat,
legyen jókedve forró áradat,
percegjen tüzhelyén a zsír,
sercegjen benne harcsa, ponty,
faljon belőle, aki bír.*

*Halász,
ki fölött gond és vész tanyáz,
sorsod forralja haragod,
semmit se felejts, lakomázz!*

ÖRSÉGEN. ALMOK SZALLODÁJA

*Szunnyadj erős karjaim között szerelmem, feleségem,
Páris susogja feléd, drága lény, altató dalát,
aludj s gyermeki ajkadon
csobogjanak fel a krassói hegyek csörgedő patakjai,
sötétkék pilláid mögött borzolódjék a barna Retyezát
s kedves kutyád bukdácsoljon át sejtelmes álmodon.*

*Az én két karom erősebb, mint az álom
s a világ erősebb, mint a két karom.
Kebled két kerek halmát nézegetem,
futván világtól, baljós, rossz napoktól —
örökké rajtuk pihenek meg én.*

*Kint Páris selymes kagyló mélye bűg,
mint lángoló gyöngyházkés a hold felé repül
s Te pihensz elszenderülve, boldogan.*

Gyermekkorunk ösvényein kalandozunk,
bontjuk a tó alatt a fénylő szalagot,
rejtelmes otthonunk: önön magunk'.
Ugyhiszem ez az álom... Álmodunk.

Egyenletesen lélegzel, szabályosan, mint a gép.
Lehelleted — tudod Te jól álmodban is — az életem:
erdei ózon, őszi, édes levegő,
Párisban, Szívem Te vagy az egyetlen bódító virág.

Őz ünnök és szarvasok, fülemülék vadkanok,
lepkék, virágok, hegyek közt megbujt csilló tó,
erdőkre tört nemere, irtóztató, forró, — hódító,
ez vagy Te karjaim közt, drága álmodó,
a vágy az őstermészet s az enyhe tisztaság után.

Szeretlek.
Kint Páris lángol és didereg
s Te itt gügyögsz álmodban karjaim között.
Nehogy megrezzenj,
karjaimmal féltve egész Páris átölel.

Ajkad szögletéből az édes nyál,
— mintha csecsemő volnál és én anyád, —
szívemre csordul.
Lent a Szajna holtakat sodor...
Néma fodrait rejtelmes éj simítja...
A homályban messze valahol sikoltanak.
A Place Blancheon leszurtak egy uccalányt.
Vagy talán csak a pásztor füttye ez a Pojánából?
Te ne félj a haláltól,
szunnyadj erős karjaimban, Szerelmem:
Párisal itt én öröködöm Fölötted.

Távol, túl a bulvárokon Páris népe is szenderül.
Egy mozdony az éj leplét keresztülhasítva felsívit:
„Tul mélyen ne aludj sansculotte, valahol fegyvert töltenek!”
De Te csak pihenj édesen szuszogva karjaim között,
az őrég éber és vigyáz —

Páris és én a fegyverekre gondolunk...

EGY PILLANAT. BOULEVARD DE CLICHY

Ó, te tiszta patak a hegyek között,
álom vagy csupán,
miként a vöröshasi pisztráng aranyló napsugárban:
nem létezel.

Csupán a tenger létezik,
a vad, a felkorbácsolt, szennyes,
mélyén polipokkal és hideg vilanyszemű halakkal,
Te tenger,
Te vagy a lélek s az érzékek buboréka.
Úszom,
úszom.
Nem mozdítom fekete karjaimat.
Ragad az áradat.
És én csak sejdítem, hogy egy négerlány ajkán lebegnek

a Place Blanche és a Place Pigalle között.
Szállok,
mint ama vöröshasu pisztráng
az álom forttyogó aranynapja fölött...

VAGY. DICSÉRTÉSS QUATORZ JULIET!

Fajok hajója, Páris
szabadság szelétől dagadva lebegnek vitorláid Európa fölött.

Immár ismerjük egymást,
tudom Te vagy az ujkori Noé-hajója,
hol megbújhat minden üldözött.

A magyart is ismered jól,
hiszen megvéded e törzs hontalanjait
s egy század óta dajkálod bitóra ítelt vágyaink.

Hontalanok hajója,
lenge Páris,
vajjon emlékszel-e?
A Saint-Michelre felkocsizott Ady Endre úr,
kezeben kéz,
— Léda arany keze —
s később egy fiatal magyar.
Étlen itt loholt,
szegények költője volt:
József Attila.
Felőle elmúlt már minden csoda
s a többivel
a fény elől a föld alá bukott —
onnan dobban föl kerengő pora.

De itten más kerengés pora száll:
gépgyárok, uccák, zugó üzemek;
ezer Bastille —
ez számotokra Páris, a világ.

Világíts, Quatorz Juliet,
dicsértess Quatorz Juliet,
s áldjátok e napot ti is:
Angyalföld, Rév, száz magyar kültelek.

Fajok hajója, Páris
szabadság szele dagassza vitorláid Európa felett,
míg e föld a népek egy-hazája lesz!

CSILLAGOK (V. JÁNOSNAK)

Allunk a hegy tetején,
hol egykor ágyuk dörögtek
s vérükbe hanyatlottak le a haldoklók.

(Ez ezernyolcszázhetvenegyben volt.)

Te Páris, lent a kék sötétben,
csillagos mélyben uszol,
mint egy kifordított mennyfolt a Duna-táj fölött.

Minden csillagod egy hős halottnak csillaga.

Ugy érzem mi is itt éltünk örökké,
és egy csillag vagyunk Tivéletek,
itt fogunk meghalni köztetek:

nekünk is Páris az örökös hazánk.

BÜCSÜ. HIDEG SZEMEK

Isten veled nagy álmok városa,
szabadság-fáklya,
Európa-vágy,
Te örök,
Páris!

Isten veled —
talán utólszor látja zöld szemem
szerelmes, véres, füsttől barna házaid.

Érzem,
mint vizsla, mikor az éjben szimatol,
a füstön át is érzem,
röpi, száll, gomolyog Feléd
a Vész.

Fülem a földre szorítom:
hallo, hallo,

a Vész már egész közel dobog
Szemem az éjszakába furom:
látom,
árnyait már kibontotta a Vész.

Jaj, Páris!
Jaj, Otthonom!
Rengő Világ!
Európa kitör!

Felperzselt városok, hullák szagát hozza a szél,
háború dörgő robaját repíti,

vérben úszik, dülva, szétbomolva Európa
s fölötte a Te örvénylő zsarátnokod izzik, ó Páris!

Páris,
apokaliptikus éjszaka hull a kontinens fölé,
hiába futunk Tőled,
hiába menekülünk Hozzád,
egy a vég,
a borzalmas,
amelyben együtt pusztulunk.
Isten veled Páris,
barátok, száműzött magyarok, Etoil, Saint Denis
Isten veletek.

Gyalázkodás és ima e percben nem segít
Isten veletek — mondom
és tudom — nem Ő van,
csak a Rém,
ki halált aratni oson Feléd a Rajna felől.

De Te immár eltűnő, tündökletes város,
Szabadság fárosza
csak biztasd magad,
amiként mi is biztatjuk önmagunk:

„Voltál már katona,
fegyvered meg tudod tölteni,
hideg szemekkel célozni is tudsz!”

Isten veled, Páris.

Páris,
Páris.
A Békéért mi meghalunk!
Isten veled, Te népek csillaga.

KULTURKRÓNKA

IGNÁT ÉS ANISZIN

Az esküvő napján Zakar kivette a harangozó gyerek kezéből a harangkötelet, mert ma ő fog harangozni. Az egész falu ott tolongott a deszkatemplom körül. A haranglábon fel-le hánykolódtak a harangok, hangjuk betöltötte a völgyet, felszállt a Popágyához, minden favághoz és pásztorhoz, akik már tudták, hogy most a szép Aniszin megy a templomba és Ignát felesége lesz.

Az egész falu beállt a menetbe: öregek és fiatalok, mert ilyen szép lány még nem ment erre férjhez. A kis templom egészen megtelt. Hilarion atya mosolyogva kötötte össze kezüket és még meg is füstölte a párt illatos tömjénnel. Új család születik a Verchovinán, meg kell áldani.

— Megáldlak titeket és a Hospodin is áldja meg a ti szerelmeiteket, gyerekeiteket, örömeiteket és szenvedéseiteket. S Bogom!

A lányok mindjobban előretolakodtak, mindegyik Aniszin bíbor arcát szeretne volna megcsókolni, mert akkor még ebben az évben férjhez mennek. Az öreg Olena néni Aniszin ruháján látott valamit. Lehajolt és valamit igazgatott a ráncon. Zakar abbahagyta a harangozást, mert ő is a menetet akarta nézni. Ignátnak a nagy boldogságban eszébe jutott, hogy senkinek sem fizetett: se Hilarion atyának, se a násznépnek, se az egyházfinak. Egy fillérje sem volt: mind, mind ráment a házra.

És most mi lesz?

Lábunk alatt mélyen süppedt a fű. Aniszin oldalról Ignátra nézett és foga még jobban fénylett arca fényességétől. Karjával erősen megszorította Ignát erős kezét.

— Ignát... úgy örülök — csak ennyit tudott mondani, amint az erős legény karján vezette ezt a porcellánfehér szépséget. „De ezután mi lesz, ha egy fillér kell“. Csak ez járt Ignát fejében. „De nem is gondolkozom rajta, mindenki várjon. Ezzel rontom el nagy örömömet.“

Az új házba vezette Aniszint. Ondrej bement, felnézett a gerendákra, körülnézte az ágyakat, asztalt, amelyet Ignát anyja vászonterítővel takart le. Egyébként üres volt az asztal.

— Hát megkaptad Aniszint a törvényszerint — mondta Ondrej, — te is adj meg neki mindent. Érted?

— Értem — mondta Ignát.

— Nem most. Majd holnap. Holnaptól kezdve — felelte Ondrej.

Aniszin anyja pékkenyeret adott lányával: kenyeret vigyen a lány a házhoz. Aniszin kendőjébe dugta és a sarokba tette.

A poloninán két csillag jött fel. Rebegő fényük belátszott Ignát házába. A Kamjonkán kigyulladt az első pásztortűz, majd az erdők sugni kezdtek. Este volt, Aniszin nászestéje.

A szénával bélelt ágyon feküdtek, ott volt a nászeste. Aniszin odaszólt Ignátnak:

— Nyisd ki az ablakot, mert megfulladok a hőségtől. Melegem van.

Most aludt először legénnyel: minden forróság arcába, teste pórusaiba zsufolódott. Szíve zuhogva verdesett. Ignát felkelt, kinyitotta az ablakot. Széna szaga ömlött be. Mikor pedig a szél erősebben fújt, a fenyvesek gyantás levegőjét hintette szét a szobában.

Fehér vászonlepedőn feküdt Aniszin, ez a törvény. Ezt magával hozta,

mert ez lesz a tanú. Becsülete, tisztasága, hozománya, kincse és lánysága tanúja.

Ondrej és Ignát apja a sötétben beszélgettek. Most már rokonok lettek, együtt járhatnak irtani, közösebb lesz a szenvedésük és örömük. Mert előtük volt Ignát háza, amelyben Ondrej lánya, Aniszin aludt. Mikor bent Ignát elfujta a gyertyát, Ondrej kezét fogott Ignát apjával.

— S Bogom.

— S Bogom.

A sötétség mindent betakart a Tereblja völgyében. Az öreg erdők súgása erősebb lett.

Reggel Aniszin összetörten ébredt fel. Ignát állt fölötte és a lepedőre mutatott. Aniszin megértette. Felöltözött, haját friss vízzel simára fésülte, szoknyáját erősen megkötötte és előre ment. Ignát utána.

Kiléptek a házból. Az ucca két oldalán az egész falu felsorakozott. Így van ez itt minden esküvő után, mert ez a törvény. A menyasszonyt nézik, akinek másnap ki kell jönnie és a falu szeme előtt kell elvonulnia.

Aniszin is kilépett az uccára, utána Ignát, aki csendesen fogadta a favágók köszöntéseit.

Oleksza, Zakar meg a többi legény Ickovics kocsmájában ültek, ott énekeltek. Majd az ablakból meglátják Aniszint Ignáttal.

Aniszin lehajtott fejjel lépkedett. Nem köszönt se jobbra, se balra. A köves utat nézte, amelyen kislány korában teheneket, kecskéket hajtott a poloninákra. Ezen a fehér országuton járt a Kamjonká sötét erdeibe, ott ismerkedett meg az erdőknél és pogány oltármaradványoknál titkosabb szerelemmel. Most lassan lépked rajt. Vállán, félig a hátán kiterítve a vászonlepedő. Még látszik rajta az éjjeli gyűrődés.

És látszik rajta a véres folt, Aniszin tisztaságának és lányságának tanúja. Így mondja ezt az ősi törvény, hogy a lány, aki férjhezmegy, másnap reggel a falu előtt mutassa meg lányságának bizonyítékát. Ha nem jön ki és nem halad el az emberek, asszonyok, lányok előtt azzal a véresfoltú lepedővel, rosszabb a sorsa a kutyánál. Megvetik, piszkosnak tartják. Egy éjszakára tartogatnak mindent a Csorna Rika tájékán a lányok. Ez az ősi odaajándékozás nem változott, mert, ime, Aniszin is lehajtott fővel lépked, pedig mennyit beszéltek róla. Nem is csalhatott volna Aniszin, mert az is törvény, hogy bejelenti idejét, lányságának betegségét.

Most itt van. Itt lépked. Az emberek köszöntik, az asszonyok szemüket törölgetik. Ignát örül és fogadja a köszöntgetéseket. Abrahamovics is kiált és mosolyogva hajolt meg Aniszin előtt. És irigyelte Ignátot.

— Már elég — mondta Ignát. — Itt az utolsó ház, tovább nem megyünk. Aniszin levette a lepedőt, megkönnyebbülten hajtotta össze és tiszta felével hóna alá vette. Jókedvűen lépkedett Ignát oldalán. Megint bementek az új házba. Aniszin megállt, hogy mit is kezdjen leelőször.

— Kenyeret kell szegnem — gondolta — ez az első. Ha az megtörténik, akkor mindig lesz a háznál kenyér.

Ignátnak is eszébe jutott Ondrej szava: „mindent neked adott Aniszin, neked is mindent meg kell adnod“.

Nyugtalanul nézett a sarokba. Ott volt a tarisznya. Tegnap látta, hogy Aniszin anyja eltört egy darabot a pékkenyérből, mára semmi sem maradt. Ignát odament a tarisznyához, megtapogatta, hogy benne van-e a kenyér. Benne volt.

— Éhes vagyok — mondta csendesen Aniszin. Valamit ennék, mert kifáradtam. Tegnap dél óta kifáradtam. Együnk valamit.

Ignát meredten nézte feleségét, nyugtalanul keresgélt a házban.

Egyik sarokban, a másik sarokban is széthányta a rongyokat, csak a tarisnyához nem ment. Aniszin rászólt.

A tarisnyát keresed? Ott van a sarokban.

— Azt.

Ignát reszkető kézzel vette fel. Kivette a kenyeret. Könyökig nyult bele, míg kihuzta a fekete, széttöredezett kukoricakenyeret és Aniszin elé tette. — Egyél — mondta feleségének. — Más nincs.

Aniszin keresztet vetett, mintha otthon lett volna és beleharapott a kukoricakenyérbe. A második harapás után sirás fogta el. Fejét a deszkaasztalra ejtette és ott rázkódott a sirástól.

A Kamjonka erdeiből vad felhők törtek elő és a Tereblja völgyében megereedt az eső.

A SPANYOL FÖLDKERDES. A spanyol közviszonyok feudális jellege afrikai. A Pyrénéusok hegyláncja sokkal járhatatlanabb, mint az Alpok. Magát Spanyolországot pedig számos magas hegység darabolja szét. Folyói sokszor kiszáradnak nyáron, akár Afrikában; a partvidékek közelében óriási gyorsasággal zuhannak alá és így meggátolja a hajózást. A földrajzi széttagoltság nehezítette meg a kapitalizmus kifejlődését. A népesség nagyrésze soha életében nem lépi át tartományai határait. Az 1930-as népszámlálás szerint Spanyolország 23.6 millió lakosa közül csak 3 millió él azon a tartományon kívül, ahol született. Az éghajlat is afrikai. Északon esős, délen rendkívül száraz, ami — mesterséges öntözés hiányában — meggátolja a földmívelés fejlődését. Az évszakok gyorsan mennek át egymásba, a nagy hőváltozások pedig — akár csak Magyarországon — sok nehézséget okoznak a földművelőnek.

Spanyolország elmaradottságának másik oka: történelmi. 711-ig a spanyol történelem követte az általános európai irányt. A római hódítás után felveszi a latin kultúrát, később a kereszténységet. 711-ben azonban, midőn az arabok hódítása elérte tetőpontját, irányt változtat a spanyol történelem. Spanyolország hosszú évszázadokra a muzulmán kultúra nyugati bástyája lesz. Az arab uralom idején élte Spanyolország a virágkorát. Az arab mérnökök hatalmas öntözőműveket építettek. A lakosság elérte a 30 milliót. Európában egyedül a spanyolországi egyetemeken tanítottak matematikát, természet- és orvostudományt. Az arab hódítást követő nyolc évszázad folyamán állandó a harc az északspanyolországi keresztény uralkodók és a mohamedánok között. 1492-ben visszafoglalták az utolsó arab fellegvárat: Granadát. A visszahódított földek természetesen a harcos kapitányok és az Egyház kezére kerültek. Az általános öldöklés, az örökös harcok megtizedelték a városok lakosságát, a városi kultúra lehanyatlott, a polgárság szinte megsemmisült. Mindez hozzájárult ahhoz, hogy a feudalizmus Spanyolországban erősebben tartotta magát, mint bárhol másutt Európában.

A XVII. században, az arabok végleges kiszorítása után a keresztény spanyol királyság hatalma tetőpontján állott. Spanyolország volt a legtekintélyesebb keresztény nagyhatalom. A spanyol királyok uralkodtak Dél- és Közép-Amerika, Hollandia és Flandria felett. Egész hajóhadak hordták a gyarmati kincseket és a meghódított országok aranyát az anyaországba. Ez az aranybeömlés azonban több bajt okozott, mint hasznót. A fényűzés foglalta el a munka helyét. Az ország urai mit sem törődtek a belső jövedelemmel, hiszen kívülről ömlött a pénz. A termelés megmaradt fejletlen állapotában. A dolgos, iparos mórokat és az ügyes kereskedő zsidókat üldözték, irtották, kiűzték. 1750-ben a lakosság száma már csak 8 millió.

A gazdasági hanyatlás politikai csődhez vezetett. A XVIII. század-beli Spanyolország — hajdani fényének még emlékét is elveszítve —, francia befolyás alá került. A XIX. század első felében az amerikai függetlenségi forradalmak lerázták a spanyol igát, Spanyolország elvesztette gyarmatai nagyrésztét. A múlt század végén az Egyesült-Államok az utolsó két nagy gyarmatot, Cubát és a Fülöp-szigeteket hódították el. A külső háborúk mellett az országot fölkelések, palotaforradalmak, „pronunciamentók” szakadatlan sorozata gyöngítette.

Ezek a földrajzi és történelmi okai annak, amért a XX. század Spanyolországa félig még mindig feudális állam s valóságos Európába furakodott Afrika, nyugati Balkán.

A spanyolországi feudálizmus sokban emlékeztet a hűbéri elemekkel vegyes kapitalizmusra. Magyarország is állandó háborúk színhelye, itt is hosszú ideig muzulmán az ur, a magyar parasztság is rengeteget vészelt a történelem folyamán. A földkérdést illetően még több a rokonvonás.

Spanyolország agrárország. Lakosságának 57 százaléka földműveléssel foglalkozik. (Az összes adatok a polgárháború előtti monarchikus viszonyokra vonatkoznak). A visszamaradt termelés következtében azonban az agrár Spanyolország sokszor volt kénytelen gabonabehozatalra szorulni. Spanyolország 50 millió hektár területéből 45 millió művelhető, de csak 20 milliót műveltek meg. A földművelés elmaradott jellege első sorban a feudális viszonyok következménye. A földnek több, mint kétharmad része, (kb. 30 millió ha.) a nagybirtokosok kezén volt. Ezek közül sokan hatalmas hitbizományok urai. (Alba herceg: 96.0000; Medina Celi herceg 80.000; Penaranda herceg 52.000 ha. Guadalajara tartomány (Új-Kasztília) majdnem teljesen Romanones gróf birtoka volt.)

A nagybirtokos osztály földjei nagy részét nem vásárlás útján szerezte, hanem a középkor elején, a *Reconquista* (visszahódítás) idején jutott hozzá. A kasztíliai királyok az araboktól elhagyott földeket szétosztották vazallusaik között. A spanyol nemesség újabb nagybirtokokat a XIX. század közepén (1855-56), az u. n. „amortizációs törvények” révén szerzett. Ezek a törvények ugyanis kimondották, hogy azok a községi földek, melyek eladdig tartalékkul szolgáltak s a falusi lakosság szegényrétegének voltak hivatva a nyomorát enyhíteni, magántulajdonná legyenek. Ilyen uton a földesurak és uzsorások mintegy 5 millió ha. községi földet szereztek.

A földesuri földek nagyrésze parlagon hevert. A kb. 25 millió hektáros nagybirtokok kétharmadát nem művelték. A nagybirtokosoknak nem volt érdekük, hogy a művelt föld magysága nőjjön, mert ez a földjáradék csökkenését vonta maga után. Inkább legelőnek vagy vadászterületnek hagyták földjüket.

A nagybirtokosok (los grandes de Espana) száma (100-tól 100.000 hektárig) mintegy 30.000-re rugott. Utánuk egy kisebb réteg (meggazdagodott spekulánsok, hadiszállítók, stb.) tőkés uton szerezte birtokát. Ezek közül sokan egyben ipari érdekekkel is rendelkeztek (gyárak, bányák). A nagybirtokosok osztálya számos alakulat, szövetség élén állt. A *CEDA* nevű jobboldali párt (*Gil Robels*) főleg reájuk támaszkodott. A parasztság csupán a föld egyharmada (körülbelül 15 millió, ha.) volt. Mivel a parasztok száma négy és fél, ötmillió körül mozgott, egyre átlag 3 ha. jutott. Valójában azonban több millió paraszt még három hektárral sem rendelkezett; sőt milliók akadtak teljesen föld nélkül. Két millió mezőgazdasági munkás egészen csöpp, rendszerint udvarból, konyhakertből álló parcellát birt, idők folyamán azonban sokan még ezt a kis földcsekét is elvesztették. Volt azután egy millió törpeparaszt, egy

hektáron auli földje. Mezőgazdasági munkásokat főleg délen, törpeparasztoakat még északon találunk.

A kis- és közép-paraszság teszi a spanyol népesedés legnagyobb rétegét. Sajnos, a hiányos és kezdetleges spanyolországi statisztika következtében csak *felbecsülni* lehet e réteg jelentőségét. Egyes számítások szerint: 0.2 millió az aranyparaszt; — 3.0 millió a kis- és szegényparaszt; — a földmunkások száma pedig 2.0 millió.

A földbirtok ilyen szélsőséges megoszlása mellett (többmint kétharmad nagybirtok, ebből kétharmad parlagon) érthető a spanyol mezőgazdaság elmaradott állapota.

Természetesen a kisparasztok nem tudnak élni a Kisföldecskejükből. Kénytelenek földet bérelni a nagybirtokosoktól. A bérlőrendszer ezért nagyon elterjedt Spanyolországban. A megművelhető föld egyharmada bérlők kezében volt.

A bérleti viszonyokat nagyrészt feudális szokások szabályozták. Eredetük még a *Reconquista* idejére megy vissza. Gyakran a feltételek nem írásos, hanem szóbeli megállapodáson, illetve hagyományon nyugszanak, minek következtében a földbirtokos kényekedve szerint módosíthatja, változtathatja, súlyosbíthatja azokat. Többször megtörtént, hogy a nagybirtokos egész falvakat úzött el földjükről. *Santa Coloma* gróf pl. 1902-ben *Capocerado* falu (Salamanca tartományában) egész lakosságát elkergette; ugyanezt tette *Sayas de Bascones* (Soria) falu lakóival 1925-ben *de Eza* báró.

Galiciában „foro“ névvel jelölik a már ezeréves bérletrendszert. A forerók viszonyaira jellemző a következő példa: *Vera* kerületben, *Corona* tartományban volt egy három haszonélvező által művelt 32 négyzetméter nagyságú földdarab; az egyiké volt maga a föld, a másiké egy gesztenyefa, a harmadik pedig felváltva kapott hol az elsőtől, hol a másiktól féltucat tojást — évente!

Katalóniában a hűbéri bérletrendszer sajátos formája a *Rabassa morta* (elszáradt venyige). A szerződés szerint a bérlő, aki a bére't földön venyigét ültetett, tartozik a földet visszajuttatni tulajdonosának, mielőtt a venyigék kétharmada elszáradt. Természetesen járványos szőlőbetegségek idején (pl. filoxera) ez a szerződés siralmas a rabassairekre. Megtörténhet az is, hogy egyetlen szüret nélkül kell a földet visszaadni!

A bérleti feltételekhez sokszor külön hűbéri illetékek járnak. Néha pénzüsszegeket tartozik a paraszt a földesurnak fizetni, néha természetbeni adományokat. 1934-ben pl. az Agrárreformintézet elé került a következő eset: *Alcala de los Cazulos (Cádiz)* falu parasztjai évente 916 pezetát tartoztak fizetni a földesurnak — III. Juan király 1454. évi rendelete értelmében. A derék intézet döntése értelmében a parasztok továbbra is fizetni tartoztak.

A feudális bérleti viszonyokat bonyolulttá teszi az „albérleti“ rendszer, ami különösen északon divik. Galiciában sokszor négy közbeeső bérlő van a tulajdonos és a bérlő között, aki valójában a földet műveli. Sokszor a valódi bérlő nem is látta soha életében a földbirtokost.

A spanyol parasztok sorsát uzsorások és spekulánsok serege keseríti. A parasztok nagyrésze egyetlen terméket termel (monokultura). Délen főleg narancsot, citromot, olajat. A gyümölcskivitel — a különféle exportszindikátusok kezén — kartellszerűen használja ki a termelőket.

Gyakori kihasználási forma: a paraszt megállapodik a gyárossal, hogy bizonyos mennyiségű olajbogyót vagy cukorrépát szállít. A gyáros vállalja bizonyos mennyiség bizonyos idő elteltével való megvásárlását; az árakat előre megállapítják; néha a parasztok előleget is kapnak.

(pénzt vagy vetőmagvakat). Így lesz a paraszt a gyáros jobbágya. De különösen a gyáros kiszolgáltatottja a paraszt gazdasági válság idején, amikor a gyáros csak kis mennyiséget vesz. Aragon tartományban így ment tönkre ezer és ezer cukorrépatermelő kisparaszt. Mindezekkel karöltve jár az uzsora, — s az adó. Az állami mellett a különféle tartományi és községi. És sok helyen még egész sor hűbéri adó. 1932 februárjában pl. *Muy Salar de Valdovero* (Logrono) falu lakói Madridba mentek egy gabona, bor, baromfi, stb. beszállításában álló adó eltörlését kérni. Ez az adó a IX. század elejére megy vissza, amikor még don Ramiro, León fejedelme uralkodott! (*Bajomi Endre*)

FERDINAND BRUNOT. Néhány hónappal ezelőtt a *Korunk* beszámolt *Ferdinand Brunot* hatalmas művének, a *Francia nyelv történetének* egyik kötetéről, amelyből kitűnt, hogy a filológia és a nyelvészet látszólag elvont disciplinái mennyire megközelíthetik az élet és a társadalmi valóság kérdéseit és hogy milyen értékes segítő eszközévé válhatnak a történelem- és társadalomtudománynak. Brunot, aki a Sorbonneon a francia nyelv történetét adta elő s mostan váratlanul elhunyt, nemcsak a francia nyelvészet egyik kimagasló művelője volt, hanem egyben ragyogó képviselője annak a tudós típusnak, amely a szaktárgyának szentelt erőfeszítéseket össze tudta egyeztetni a szabadságszerető polgár közelességeivel s a polgári életben komoly tudós, a tudományban pedig minden dogmatizmustól és szektáriánus előítéllettől mentes kutató polgár. Ez a felfogás az ő szaktudományában, a nyelvészetben a német nyelvészek idealista vagy gépiesen materialista kutatási módszerének túlhaladásához vezette.

Ferdinand Brunot 1860-ban született. Egyetemi tanulmányainak elvégzése után tanulmányutat tett Németországban s egészen fiatalon kapott katedrát, először Lyonban, majd Párisban. Mint nyelvész közvetlenül gyakorlati munkát végzett azzal, hogy megreformálta a nyelvtan oktatását. *La pensée et la langue* című könyvében, mellyel egyidejűleg telemtani nyelvtanokat is szerkesztett, elsősorban arra mutatott rá, hogy a nyelv élő és fejlődő szerv, melyet nem lehet a merev nyelvtani kategóriák kényszerzubbonyába zárni. A nyelvezet a gondolkodás kifejezése s éppen ezért tanulmányozását az összes tudományok egybefogására kell felhasználni. A nyelvtan, Brunot felfogása szerint „nem tiltó intézkedésekkel, korlátozásokkal, akadékoskodásokkal teli s néhány rendőrbiztos éberségére bízott közrendészeti rendet, hanem az élet törvénye, olyan törvénytár, melyet napról-napra változtatnak s folytonosan hozzáalkalmaznak az állandóan váltakozó körülményekhez.”

Ugyanebben a szellemben alkotta Brunot főművét, a *Francia nyelv történetét*, melynek 16 kötete jelent meg eddig. Brunot munkáját csak a terradalom és a napoleoni császárság bukásáig tudta elvinni, de munkája nem marad torz, mert tanítványai kidolgozzák, az általa összegyűjtött anyagra támaszkodva és módszerét alkalmazva a XIX. század nyelv-történetét is. Brunot nyelvtörténetét nemcsak szaktudósok, hanem a történészek, társadalomtudósok is értékelik. A német iskola Európaszerte elterjedt hagyományos módszerével szemben, Brunot nem elégszik meg a nyelv belső történetének hangtani-, alak- és mondattani, szókincsbeli változásainak feltárával, hanem igen nagy figyelmet szentel a külső tényezőknek is, vagyis minden korban megmutatja, hogyan hatnak a nyelvre a történelmi, társadalmi és politikai körülmények, a társadalmi rétegek, az eszmeáramlatok s nem utolsósorban a termelési technikák. Ilyen munkamódszerrel művelve a nyelvtudomány nemcsak filológiai,

hanem történelmi szempontból is érdekes olvasmánnyá válik.

Brunot kezdeményezője volt számos, a francia nyelv tisztaságát megvédeni akaró mozgalomnak s anélkül, hogy politikailag különösebben előtérbe lépett volna, vezető szerepet játszott az Emberi Jogok Ligájában és más humanista csoportosulásban. (Cs. Gy.)

A 150 EVES BYRON. A múlt hó végén volt Byron születésének 150. évfordulója s ez az alkalom ismét felhívta a világ figyelmét a költő személyére s a világirodalomban termékennyé vált irodalmi örökségére. Byron, mint ismeretes, ősrégi angol nemesi családból származott. Származása ellenére Byron műve az egész haladó, humanista emberiségé. Barátai és csodálói közé tartoztak kora legjobbjai. Németországban Goethe és Heine, Franciaországban Stendhal, Oroszországban Puskin és Lermontov. Velük együtt Byron a XIX. század első felének legnagyobb költői közé tartozik. Hatása korára és az utókorra egyedülálló. Titka e hatásnak: művészi tökéletessége és eszmei gazdagsága.

Byron új költői formákkal és új tárgyakkal gazdagította kora irodalmát. A modern költők közül ő az első, aki feltárta a Kelet minden színpompáját az európai olvasó előtt, de minden artisztikus-exotikus játék nélkül. Költeményeiben az orientális romantika varázslatos tündöklésében modern kérdések; a századelejei polgári társadalom növekvő ellentétei jelennek meg. Byron ezen kívül a költői kifejezésben is mester és teremtő művész. Nyelve elragadó pompája és dalangazdagsága a verselést kiszabadítja szűk, akadémikus, klasszicista bilincseiből s a szabad, demokratikus gondolatok erőteljes és hajékony hangszerévé változik.

Byron műveinek alaptendenciája minden vitán felül haladó, humanista. A fiatal lord, aki származása folytán az angol felsőház tagja, első híressé vált beszédében az ellen a törvényjavaslat ellen szállt sikra, mely halálbüntetést indítványoz az u. n. géprombolók ellen. A géprombolás, mint ismeretes az akkori munkásság kétségbeesett tiltakozása a nyomor ellen, amit a gépek, különösen a gőzszövőgépeknek bevezetése idézett fel. Byron humanista érzésének egész melegével fogja pártját a halálbüntetéssel fenyegetett luddistáknak. Természetesen Byronnál még nem lehet szó a korabeli társadalom lényegének világos felismeréséről. Felépése azonban a Lordok Házában arra vall, hogy a fiatal Byron éles elöntétben került környezete álszent gondolkodásával.

Byron egész életén át megmaradt ellenzékinek. Művei minden során átömlik szenvedélyes gyűlölete az álszenteskedés iránt. Helytelen lenne, ha Byron költészetében csak a kor deklasszáldó arisztokráciájának ellenkezését látnánk a feltörekvő új ipari polgársággal szemben. A hanyatlás depressziója ugyan kifejeződik a híres „byroni világfájdalom“ (byronizmus) hangulati mozzanataiban, műveinek legjobb és legmélyebb része azonban szabadságot lehel és tiltakozást minden antihumanista magatartás ellen. Nem hiába számított Byron mindig kísértetnek az angol és a nemzetközi regresszió szemében. Nem hiába tagadta meg a hivatalos angol világ. (Rágalmhadjáratot is indítottak ellene azzal a váddal, hogy állítólag „vérfertőző“ kapcsolatok fűzik mostohanóvéréhez. Emiatt hagyta el 1810-ben Angliát.) Klasszikusaink nem hiába állítják Byront egy sorba a nagy francia felvilágosodott írókkal, Holbachkal, Helvetiusszal és Diderotval.

Byron ott a legnagyobb, ahol az álerkölcűek, az álszenteskedők és ájtatoskodók ellen küzd, akik megmérgezték Anglia társadalmi légkörét és az ő magánéletét is. Ellenségei csipős kigunyolásában egyenesen fe-

lülmulthatatlan. Hogy az álszenteskedőket még jobban pellengérre állítsa, *Don Juanjában* szerelmi élet heroizálását rengeteg szellemes gunyverssel szötte át azok ellen, akik mások erényei után szaglászniak.

Byron költészetének igazi tartalma a szabadság és szépség heroizálása. Nagysága és halhatatlansága kulcsa épp az, hogy — a német romantícizmussal ellentétben — a szép és művészi kultuszát nem fullasztotta a maradiságba. Byronnál a szépség dicsőítése, az antik világ idealizálása s a természetes állapot Rousseaura emlékeztető magasztalása végső értelmében annak a mély belső meggyőződésnek a kifejeződése, hogy az igazi szépség csak szabad összefüggések közt virágozhatik fel.

Byron műveiben visszatükröződik személyiségének egész mélysége, de az ellentétei is. Azt mondotta magáról, hogy együtt érez minden gyöngével és leigázottal. Ez a mély együttérzés a gyöngék szenvedéseivel, merész tiltakozássá emelkedik *Kain* című drámai költeményében, mely díszhelyet foglal el a világirodalomban. A bibliai mondát Byron arra használja fel, hogy Kaint dacos egyéniségként mutatja be, aki az emberiség számára a tudás, szabadság és a megismerés hatalmának korlátlan jogát követeli. Byron itt és más műveiben — ellentétben a német romantikusokkal — az ész, a tudás, a felvilágosodás hatalma mellett tesz valamást. Szózata és magatartása ma is időszerű. A *Childe Harold zárándoklása* című művének hasonló a szelleme. Itt szólal meg az ismert kijelentés: „Az értelmet gyalázza az, ki lemond a gondolkodás jogáról.”

Nem kevésbé mély eszmeileg *Manfred* c. drámai költeménye, mely szerkezetét és tárgyát illetőleg Goethe *Faustjára* emlékeztet s ennek hatása alatt született. Kétségtelenül: Goethe *Faustja* a költőj alakítóerő szempontjából összehasonlíthatatlanul magasabban áll a *Manfred*-nál. Az összehasonlítás azonban minduntalan felmerül az olvasóban és új színben mutatja Byron nagy költői és eszmei eredetiségét. *Manfred*, aki *Fausthoz* hasonlóan, spekulatív démoni erőkkkel próbál behatolni a világegyetem titkaiba, a végén maradéktalanul az emberi tudás mellett tesz hitet. *Manfred* teljesen fölszabadult emberként hal meg, miután nem akar olyan életet élni, amelynek kínzó ellentmondásaiból nincs kiút.

Ezen a ponton ütközünk a byroni gondolkodás és költészet korlátjaiba. Ezeket a korlátokat Byron környezetéhez mégis kötött világnézetével nem léphette át. Byronnak hiányzott a kapcsolata a világtörténelem színpadára akkor fellépő új történeti erőkkkel. A magános, hazájából kiűzött költő ezt a kapcsolatot kora kétségtelenül haladó jellegű nemzeti szabadságmozgalmaiban kereste. Ezek azonban nem adhatták meg neki a társadalmi ellentétek megoldásának helyes felismerését. Angliából történt önkéntes távozása után Olaszországban élt, ahol összeköttetésbe lépett a karbonari mozgalommal. Ugyanugy, mint Stendhal, ő is hű segítőtársa és szövetségese a szabadságharcosoknak. Mikor kitört a görögök szabadságharca a törökök ellen, Byron saját pénzén csapatot fegyverez föl és részt vesz a törökök elleni harcban. Görögországban hal meg 36 éves korában, a fronton szerzett súlyos betegségében.

Az angol haladás hívei, akik megújítják az angol nép multbeli társadalmi és szellemi jogainak haladó hagyományait joggal vallják a magukénak. Byron tényleg az angol nép szabadsághagyományainak egy darabja.

Byron hatása a magyar irodalomban igen széles. Hatása a mult század harmincas éveitől kezdődőleg szinte máig világosan nyomon követhető. A mult század végéig valamennyi nagyszabású írónk valamiben többé-kevésbé a befolyása alá került. A byroni világfájda'omnak iro-

dalmunkban majdnem olyan széles a divata, mint pl. az orosz irodalomban. Mindenesetre a világ nagy költői közül anyanyelvünkön a legismertebb Shakespeare után. Egyes művei több fordításban is elkerültek a magyar olvasó elé. Hangja és melódiája legujabbkori hősi és ironikus verses epikánkból kitörölhetetlen.

A LŐCSEI-ÉLMÉNY IRODALMA.* Lőcséről már mindenki elmondta észleleteit, aki valaha is megnézte a Szepesség fővárosát. Nézzon csak szét mindenki olvasmányai tájékán és emlékezete térképén. A környezet vonzza az írókat. Erről Lőcsének becsesebb oklevele van minden pecsétetes privilégiumoknál. Aki a városi élmények lírai kutjánál meg akar pihenni, olvassa el Lőcse irodalmát. Ennek az irodalomnak Jókai Mór volt az apja, a *Lőcsei fehér asszony* két kötetével, a többi könyv, ami azóta megjelenik szabályos időközökben Lőcséről, csak nagyobbítja a derék családtya ivadékainak számát, mint egy új hódítás az amerikai zászló csillagait. Holott a lőcsei élmény irodalmi meghatározása még Jókainál is régiebb. A pöttöm Dayka Gábor, akit 1792-ben tanárnak neveztek ki a lőcsei gimnáziumba, még nem lelkesedett érte, pedig fiatal volt s Lőcsén is nősült. Mégis a Vitéz Imréhez írt versében így panaszkodik:

*Engem faggyal borít Kárpátnak bús melléke,
Ez a vendég ajak és durva tél vidéke.
A szép tavasz csak most fejté ki kellemet,
S már újra dör fedő megyénknek bérceit.
Nem vészen Phoebus itt magyar szót ajkára,
Bámul a hazafi vendéghangú dalára.
A tél már nekem is fagyallja eremet,
Már én is daloltam nem-honni verseket...*

Megpróbált tehát németül írni a magyar nyeiv tanára. Harminckét évvel később a szepesi származású Toldy Ferenc kitűnő német-magyar lírai antológiájában a lőcsei versekhez jegyzetet írt, mely szerint Lőcsén „die ungr. Sprache nichts weniger als gang und gebe ist.“ Dayka, mint írja, Abaujba vágyódott, de tudjuk, álcázott volt a vágy, a tehetséges költőt tájékszménye a rokokó-tájra hívta, egy általános képzelte vidékre, az álmai felé. Mikor Kazinczy a lőcsei három év egyikén meglátogatta Daykát, a versformák és irodalmi pletykák mellett nyilván arról az eszmei abauji tájról beszéltek illő hűvvel és jeles szertartással. Kazinczy egyébként jól ismerte a szepesi tájat; a Tátrát rózsaszínűnek látta, de a városról nem ír semmi érdekeset. Berzeviczy Gergely 1800-ban írt Topográfiai leírásában csak a természeti szépségekről beszél, talán ez az első szép dicséret a Tátra fönségéről. „a Végtelennel e mérhetetlen templomáról“. Fölöttébb hiányzik nekünk e nemtörődésből fakadt mellőzés. Milyen lehetett a régi Lőcse, hitelesen, pontosan? Jókai úgy inta meg, ahogyan mindenki szerette volna látni; eszményi hangulatok, urbanításra nevelő életforma s magyar nemzethűség keretében folyik, folydogál az izgató történet a fehér asszonyról meg a szerelméről, a lőcsei polgár erkölcsi magatartásáról, a hű kurucról, a német magyarról. Ha hó esik Lőcsén és Szilveszter estéje van, nem jut az eszedbe, nyájas olvasó, Garamszegi Géczy Julianna, amint a puha fehér hóban elindul a Thurzó-házból a szánon. A templomba tart, mint mindenki. Iramszarvas van a szán elé fogva, medvebundás, fókabőr-ködmönös eszkimó hajtja azt. S a kíséretben,

* Ez a szuggesztív város-lélekkrajz, mely részlete egy nagyobb város-portrénak, eszidejűleg jelenik meg a **Szlovenszkói városképek** című gyűjteményben. (Tátra kiadás. Pozsony 1938)

mintha bemutatkoznának, ott vannak a nevezetes szereplők mind: Andrásy István báró, Rákóczi tábornoka, mögötte a fiatal Pelárgus, azután Czelder Orbán, Rákóczi német magyarjainak ezredese, Korponay János uram, a kapitány, aki a százszorszép asszony férje. S benn a szánban az anyja mellé kuporodva ül egy három éves fiucska. És mögöttük kirajzolódik Fabriczius bíró kemény alakja meg a bonyodalmat csináló Ketterhäuschen, mely ma ismét ott áll a piacon, a városháza előtt frissen zöldre festve, susog körülötte az éjszakai szél. S a kőfalban, mely a várost ma is körülveszi, ott van még a mély, tömör bástyaboltív keretében a kép, a fehér ruhás hölgy képe, vállán keresztülvetett vörös kendővel, szemei a távolba néznek, egyik kezével hivogatólag int, a másikkal egy kulcsot tesz az ajtóba. Ime, a regény régi modellje; „az első és egyetlen nőalak az egész magyar történelemben, aki nemzetáruló volt“ — mondja Jókai s megírta igézetes szépen, mi volt emez árulás mögött.

Petőfi elkerülte Lőcsét, Iglónál gondolt rá talán, mikor lassan megindult Gömör felé és a hegytetőről széjjelnézett a kárpáti tájon, elkerülte Mikszáth, aki bizonyos tekintetben folytatta Jókait, nem mehetett el Lőcse mellett. Az élő mult hívta ide, gúnyolódó iráskészsége itt is talált egy kissé nehézkesen megírt, de mozaik-darabjaiban is ragyogó regényanyagot, a Fekete várost. Majdnem ugyanaz a korszak ez, mint a Lőcsei fehérasszonyé, a kuruc idők kezdete. De Mikszáth a palóc úri érzelmeivel a szepesi alispán kuriájából nézi Fabriczius gögös polgári fészket. Görgey Pál és a lőcseiek párbaja körül sokszor ellankad a mese, de a leírás, az érzékeltetés finom pasztel-szineit nem feledjük el. A lőcsei bíró vadászni megy a barátaival a város határába s a görgői megyénél meglövi az alispán kutyáját. Görgey Pál erre meglövi a bírót. Mi történik most? A lőcseiek a vérző bírót kézenfogva fulladozva cipelik végig a görgői földön, nyomkodják a sebet, ahelyett hogy orvost hívatnának, nyomkodják, hogy minél több vér ömöljön belőle s vörös határvonalat fessen a földre. Eszükbe jutott ugyanis a kiváló alkalom, a földszerzési alkalom. Volt tudniillik egy törvény, mely a „vérről szerzett“ földet a városnak tulajdonította. A cipszer élelmesség egy bírói élet felaláldozása árán is győzött, mert növelte a város gazdasági erejét. Ez volt ama vadászat, melyben elesett egy szarvas, egy kutya, egy nyul és egy bíró. De a bíró haláláért mégis bosszút álltak, ha végeredményben alkalomszerű. Shylock-szerepük hozta is a halált, kegyetlen bosszút állottak: lefejezték a lőcsei piacon Görgey Pált, amikor a fekete városba, a gyászoló Lőcsére ment megyegyűlést tartani. Akkor még fából voltak a lőcsei házak, csupán a piac körül állott vagy 30 egészen kőből épült ház. Ha egy kései Breughel élt volna Lőcsén, ma nemcsak szövegünk, de színes olajképünk is volna arról a zsvajos, mohó életről, mely e sárga falak között hullámozott akkor. Ez a híres vadászat is eszünkbe juttatja Péter Breughel egyik képét, a Vadászok a hóban címűt. Lőcséről olvasva Mikszáth izes sorait: ételszagok, zsíros arcok, kongó lépések, kő és fa-burkolatok látomásába merülünk, meleg pircs, sárga színek és barna árnyékok kavarnak fel a régi nevekkel s Breughel paraszt-lakodalma, híres realizmusu tömegjelenségei, holland városi és falusi képek villannak fel előttünk. De hol van már Fabriczius Antal és az álnéven élő Görgey-leány, Otrokócsy Rozália, akik úgy szerették egymást?

Külön módszerével szólt hozzá Lőcséhez és a Szenességhez a magyar irodalomban Krudy Gyula. Ismerik a Krudy-mondatok muzsikáját, a hangulat-varázslás reme finom formáját? Nem a történet itt a fontos, nincs is e mondatokban semmi történet, hanem az alakok körül párolgó hód, ez a Jókain és Mikszáthon nőtt magyar multrajongás, mely egy ha-

sonlat bársonyáról átsiklik a másik hasonló bársonyára s úgy játszik, évődik velünk valami megfoghatatlan édes és szomorú hangulattal, mint egy hegedűszó. Krudy megírta a szepesi városok melódiáját. Éveken át kell élni Lőcsén, Késmárkon, a kicsi Podolinban, mindentféle évszakokban és mindenféle emberek között, hogy megértsed a kisvárosi környezetnek ezt a lételemétét. Romantikus hangulat ez, persze, tüstént látnivaló, de a múlt század végén ez volt az áló idő-levegő ezen a tájon, amikor az emberek csak merengtek, andalogtak, ittak és kártyáztak őszi kőjszakákon, mély téli estéken. Krudy krónikáiból eszmélhetsz a vidék őslakóinak lelkületére. Ha ma erre jársz, éjszaka a világos korcsinaablaknál eszedbe jut egy-egy Krudy-mondat s ha felnézel a sokféle toronyra s hallgatsz a székek csikorgását, dölyfös, komoran toladó felhők alatt, az az érzés fog el, hogy egy továbbt világot izlelsz. A mai lakók reménytelenül küzdenek ellene, de a százados falak minduntalan egyforma visszhangot vetnek, akármilyen nyelven fogod el őket.

A múlt század végén két nagy író látogatta meg Lőcsét: Jókai, akit a város diszpolgárává is választott, később pedig tökéletesen rangrejtve a modern cseh Jókai: Alois Jirásek, aki a Szepességen vándorló huszita harcosok nyomait követte nagy regény-trilógiája számára gyűjtve az anyagot. Meg is írta Lőcsét a *Bratrstvo*-ban. A legutóbbi politikai fordulat eseményeit is cseh író írta meg, L. N. Zvěřina, aki most Pozsonyban él, s akkor a legionáriusokkal vonult be a lőcsei piacra. S ezekben a cseh regényekben is megtalálod a hamisítatlan zamatot, a történelmi kövek s a változatlan társadalmi lét sugárzását.

S ki ne emlékezne Szabó Dezső *Legenda Lőcsén* című elbeszélésére, meg a többi lőcsei tárgyú novellára a *Mesék a kacagó emberről* című kötetéből? A lőcseieket kigunyolta, megszurkálta, de Lőcsét megszerette. Nehéz évek voltak azok, a világháború évei, amikor még állt a régi világ. Szabó Dezső a kis albérleti szobákról írt, melyekben állítólag a poloska tanyázik minden meszelés ellenére is konokan és harciasan. Zokon vették tőle a poloska-legendát a lőcseiek, ne is emlegess itt fehér asztalnál a bős író nevét. De az alakok még élnek, akikről novellákat írt, jómagam is sokat beszéltem erről Péchy úrral, a kitűnő fodrászmesterrel és titkos költővel. Elmondta, mily körülmények közt írta itt Szabó Dezső az Elsodort falut s mint nyírta meg ő a tanár ur haját, mielőtt 1913 novemberében Pestre utazott volna. „Megyek a forradalomba, Péchy úr!” — mondotta a híres műhely küszöbén s örökre eltűnt Lőcséről. (Szalotnai Rezső)

A KISIPAR ROMANIABAN. Kimerítő adatok a romániai kisipar gazdasági mozgásának és társadalmi szerepének teljes átvilágítására kétségtelenül nem állnak elég bőséggel rendelkezésre; alapvető kép kirajzolása azonban mégis lehetséges.

Az 1930. évi népszámlálás szerint az összes ipari üzemek 93,5%-a 2-5 személlyel dolgozó kisüzem, mely az összipari munkások 49,6%-át foglalkoztatja. A nagy üzemekben ezek szerint, jölehet az összipari üzemek 6,5%-át teszik, az ipari munkások több mint 50%-a dolgozik. Nem alaptalan tehát, amit *Phutarc Cotaru* mond: „Íme a népszámlálás adataiban az a szakadék, mely a fiatal román gazdaságban egyrészt a nagy számú s legfeljebb egy emberét tartamu kisvállalatok, másrészt a kis számú, de hatalmas méretű, mondhatni aránytalan dimenziójú gyárüzemek között mered.”

* *Meseriile si Mica Industrie in România* (Bucuresti 1937)

A román kisipar fejlődésével *Roceric Ioan** foglalkozik behatóan. Ad történeti képet is. Megírja pl. hogy nálunk még ma is él a háziipar, mely a család keretében kizárólag a család szükségletének termel. Történetileg ebből a háziiparból nőtt ki a *kaláka*, melyben a falusiak segítenek egymásnak bizonyos munkákban. Ez a munkaforma még ma is igen intenzív egyes megyékben. (Gorij). Történeti szempontból a bojárnál végzett munka elősegítette a nép izlésének és képességének fejlődését, mert a bojárnál jutott először kapcsolatba idegen, jól elkészített tárgyakkal. Innen jutunk el fokozatosan a XVIII. századig, amikor már találkozunk Romániában a specializált iparossal.

Az első iparos céhek 1700 körül alakulnak; megteremti őket a nagy adóztatások elleni közös fellépés. (Az 1851-es moldvai budget 11%-át iparosoktól és kereskedőktől hajtották be.)

Bővebb adatok a romániai iparosokról elég soká váratnak. Csak miután *Alexandru Sutu* rendelete megszüntette a céhek kizárólagos nemzeti jellegét, miután az orosz *Regulamentul Organic* teljesen feloszlatta, 1873-ban közli *Ion Marțian* az *Analele Statistice*-ban az első adatokat.

Az első rendszeresen feldolgozott adatok 1902-ben jelennek meg. Ezek szerint 1902-ben Romániában 97.757 iparos élt és pedig 60-67 százalék a városokban, 39.33 százalék pedig falun.

Jóllehet a céheket 1873-ban feloszlatták, minden csökevényükben, csak az 1921-ben kelt szakszervezeti törvény által szűntek meg. A *Ion Lahovary* által 1906-ban beindított ankét szerint az akkori testületeknek 127.841 iparos tagja volt. A Munkaügyi Minisztérium létesítésének évében (1920) a genfi Nemzetközi Munkairoda kérésére tartott ankét szerint a 20-nál kevesebb munkással dolgozó kis üzemek száma 60.505, melyben 141.895 alkalmazott dolgozott. Tartományok szerint: Az okiráltságban 38.285; Beszarábiában 10.037; Erdélyben 7.912; Bukovinában 4.271 üzem.

Egy másik, 1925-ben lefolytatott ankét szerint a kisipar a következőképpen oszlott meg Románia területén:

	Városban	Falun	Összesen
Okiráltság	42.365	20.486	62.851
Erdély	38.064	27.045	65.109
Besarábia	7.808	11.383	19.191
Bucovina	8.386	540	8.926

Természetesen meg kell jegyeznünk, hogy minden a kisiparról felvett adat területi vagy időbeli összehasonlítása a legnagyobb eltéréseket mutatja, egyrészt mert a kisipar alkalmas a költözködésekre, másrészt élethosszúsága sokkal rövidebb, mint a nagyiparé. Sajnos a gazdasági válság szakaszából szinte teljesen hiányzanak az adatok, holott épp a gazdasági hanyatlás idején észlelt változások adalékai a legbeszédesebbek. 1933-ban a Munkakamarai választási listák adatai szerint a kisiparosok száma:

	Férfiak	Nők	Összesen
Okiráltság	57.656	3.970	61.626
Erdély	43.799	1.739	45.538
Besarábia	3.007	534	3.541
Bucovina	7.384	343	7.727
	111.846	6.486	118.432

(Munkakamarai választó csak olyan szakképzett munkaadó lehet, akinek tiznél kevesebb az alkalmazottja, üzeme motorikus ereje pedig legfeljebb 20 HP.)

LETEZIK-E ÉLET A FÖLDÖN KIVÜL? Beismerjük: a modern természettudományoknak ennél sokkal sürgetőbb és korszerűbb kérdései is akadnak. De valamelyes időszerűséget mégis csak köszönöznek az itten felvetett problémának azok az új megállapítások s mindinkább igazoltnak tekinthető elmélete, amelyek alapján véleményünk szerint véglegesen váaszolhatunk erre a kérdésre, mégpedig igenlő formában.

Említsük meg rövidesen a modern csillagászat alakulásának és fejlődésének néhány fontos adatát. A csillagászat együtt született a csillagjósással. A görög-római világ összeomlása után hosszú időre eltűnt a kísérleti asztronómia, melynek jelentős képviselői akadtak Egyiptomban és a régi görög államokban. Már Kr. e. V. században hirdette a miletoszi Thálesz, hogy a föld gömbalakú, s alig egy századdal később Eratosthenész a föld átmérőjének hosszúságát is kiszámította, mégpedig eléggé megközelítő pontossággal. Ptolomeusz és mestere, Hipparkosz pontos asztronómiai számításai után, a népvándorlás korában és a kezdő középkorban a csillagászat teljesen eltűnt s mostoha testvére, az asztrológia annál nagyobb virágzásnak indult. 1700 körül tartott az az időszak, melyre csupán azért nem alkalmazhatjuk a France-i mondást, hogy benne még az uccaseprő is a világegyetem közepének érezte magát, mert tudtunkkal az uccaseprés is a modern kor egyik vívmánya. Négy tudós vetette ki sarkából a gép- és homocentrikus világot: a lengye *Copernicus*, a német *Kepler*, az olasz *Galilei* és az angol *Newton*. Newton után már olyan teljességgel alakult ki a világegyetem új képe, hogy azt egyszerű képletbe tömörítve már a gimnáziumi tanulók is felfoghatták. A rendszerben maradó néhány hiányosságnak és két-három ellentmondásnak viszont 1915-ig kellett várnia, amíg Albert *Einstein* a newtoni nehézkedést beleillesztette az általános relativitás elméletébe. Érdekes lenne nyomon követni, hogyan fejlődik a csillagászat a modern, végtelenül finom technikai műszerek segítségével, hogyan terjeszkednek ki a megfigyelések mind távolabb a világűrbe (az asztronómia „rekordját az a távolság tartja pillanatnyilag, amit a fénysugár a maga másodpercenként 300.000 kilométeres sebességével 250 millió év alatt befut); hogyan született meg *Bunsen* és *Kirchhoff* felfedezései nyomán a modern tudományok legesodálatosabbika: az asztrofizika, melynek folyamánymányakép, *Eddington* festői kifejezésével éve, a „csillagok a földi laboratóriumok nagy hőfokú mellékletei lettek.“

Soroljuk fel néhány adatát ennek a fejlődésnek.

1785: William Herschell gyanítani kezdi, hogy a Tejút csillagok sokaságából áll s hogy más külső tejutak (galaxiák) is léteznek.

1838: Először becsülik fel a föld és nap közötti távolságot.

1900: Már vagy ötven csillag távolságát ismerik, azonban egyelőre csak legközelebbi „szomszédainkról“ van szó.

1913: Ebből az évből származik a csillagok fejlődésének az elmélete. (*Henry Russel*).

1916: James Jeans felállítja a bolygók keletkezésének az elméletét.

1924: Újabb tejutak létezésének bebizonyítása (*E. P. Hubble*).

1925: A tejút forgásának megállapítása és ennek alapján tömegének kiszámítása.

1929: A tejutak „futása“ s ennek folyamánymányaképpen a világegyetem terjeszkedéséről szóló elméletek (*Lemaître*).

Egyszóval: a mi napunk csupán egyike a világegyetem számtalan napjának és nem is éppen a legfontosabb, viszont a Tejút, amely olyan szélesen terpeszkedik egünkön, szintén csak egyike annak a körülbelül tíz milliárd tejutnak, amikből világegyetemünk áll.

Ezek ismeretében hozzáláthatunk a cikk címében felvetett kérdés tagolásához. Már nem élünk abban az időben, amikor Fontenelle *A világok pirolitálásáról* irt elegáns akadémiai értekezést s alkalmat adott Voltaire szellemes és csipős gunyolódására a Micromégasban. Most már alaposan ismerjük az univerzumot, úgy annak kicsiny zugát: a naprendszert, amiben jömagunk meghuzódunk, mint a világegyetemet, amelyről Einstein, Sitter, Lemaitre, Mineur, Labérenne és annyi társuk kutatásai alapján igen pontosak az adataink.

Hol is lehetséges az élet a földön kívül? Szomszédainkkal gyorsan végzünk: A hold csillag-hulla, átlagos hőmérséklete 40, viszont ez a nap sugárzása folytán — 100 és 200 között váltakozik. Hasonló helyzetben van a Vénusz. A Mars csatornái csupán a naiv megfigyeloők képzeletében léteznek s ha egyáltalán lehet szó életről a Marson, ottani testvéreink „legjobb esetben a mohák közt élő csigák lehetnek s olyan éghajlatnak örvendhetnek, amihez képest a legvadabb szibériai tél enyhe tavasz.“ A többi plátéta még szomorubb képet mutat s így a naprendszerre vonatkozóan kénytelenek vagyunk *Jeans* végkövetkeztetéséhez csatlakozni, aki azt mondja: „A világegyetem közömbös, vagy egyenesen ellenséges minden élettel szemben.“ Azonban ezt az ítéletet korántsem szabad az egész világegyetemre, hanem csak a mi naprendszerünkre érvényesíteni. Eppen maga *Jeans* állította fel a bolygók ma már általánosan elismert elméletét. Ez az elmélet a következőképpen ad számot naprendszerünk és általában minden naprendszer keletkezéséről: Ezelőtt körülbelül 40-60 milliárd évvel egy csillag véletlenül egészen közel került napunkhoz, amely akkor még szintén elszigetelt és teljesen izzásban levő csillag volt. Ez a csillag óriási gázgyűrűvé vált a nap körül, majd hűlni kezdve darabokra szakadt. Ez a véletlen „közlekedési baleset“ hozta a világegyetem egy igen kicsiny részecskéjét abba a helyzetbe, hogy egyformán távoúra került a két végétől: a szerves anyagokat felperzselő sokezerfokos hőtől és az élettel éppennyolyan ellentétes világúri hidegtől... Az ilyen balesetek természetesen nem egyedülállóak a világegyetem történetében, de nem is túlságosan gyakoriak.

Ebből a megállapításból, amely már általánosan elismert igazsága a csillagászatnak, matematikai törvényszerűséggel következik a másik, nevezetesen: az élet nem lehet csupán a földre korlátozódott. Minden további nélkül elismerhetjük, hogy az élet *viszonylagosan kivételes* jelenség, különösen, ha az élő lények testét alkotó anyagrészecskéket az univerzum részecskéinek összességével hasonlítjuk össze: az emberiség tömege 60.000 milliárdszor kisebb, mint a föld tömege, amely viszont csak háromszázezred része a naprendszernek. Viszont a Tejútban negyven milliárd csillag van, — és tízmilliárd a miénkhez hasonló tejút létezik. Mármint, ha a megfigyelésekre támaszkodva, azt vesszük, hogy csupán minden százazredik csillagnak van bolygórendszere, vegyük, minimális számként azt, hogy ezek közül a naprendszerek közül csupán minden százazrediken fogant szerves élet, s ezek közül is csak minden százazrediken jutott el az élet olyan fejlett formáig, mint a mi földünkön az emberé. Még ebben az esetben is igen számos zóna bír élettel: a világegyetem legalább százezer az emberhez hasonló lényeket rejtő csillaggal rendelkezik.

Mondanunk sem kell, hogy a modern csillagászat, minden fejlettsége ellenére is igen messze áll attól, hogy ezeket az elméletig megnyugtatóan bebizonyított feltevéseket az egyedüli megbízható eszközzel: a megfigyeléssel és a kísérlettel igazolja. (*Marcell Boll*)

S Z E M L E

A MAGYAR FÖLDMŰVESSZEGÉNYSEG KIALAKULASA *

Eörsi könyvének címe nem egészen fedi munkája tárgyát. A földművesszegénység, vagyis a bér munkára utalt falusi népréteg kialakult Magyarországon tömegméretben már 1848 előtt. Kialakulása szükségképpen előfeltétele volt a jobbágyság felszabadításának, a jobbági kényszermunka megszüntetésének. A jobbágyság helyén létrejövő tőkésrendi termelőviszonyok azután természetesen nemcsak mindig újratermelték a falusi földművesszegénységet, hanem ennek sorait is mindig jobban megduzzasztották. Ezt a falusi népréteget azonban Magyarországon sem a tőkésrendi termelés korszaka hozta létre, hanem a feudális termelőviszonyok évszázados bomlása. Eörsi azonban csak néhány bevezető oldalt szentel a parasztság története azon szakaszának, amely a jobbágyság felszabadításig terjed. S könyvének ebben a részében sem foglalkozik a falusi földközösséggel, amelynek felbomlása, kapcsolatban az árutermelő nagyüzem kialakulásával, alapvetően vonta maga után a parasztság differenciálódását s tömegmérethben való bér munkássá levését már a tőkésrendi termelés korszaka előtt.

Eörsi könyvének tulajdonképpen tárgya a magyar falusi szegénység életmódja, rétegződése, munkaviszonyai, mozgalmi az 1850 és 1914 közötti időszakban. E körbe vágóan tekintélyes anyagot dolgoz fel, azonban a feldolgozott anyag megválasztásánál és felhasználásánál nem mindig jár el kellő kritikával, tételei néha ellenmondanak egymásnak, terminológiája nem mentes az önkényességtől, egyes történeti-társadalmi kategóriákat félreért és az anyag értékelésénél is több ízben hibát követ el.

A XIX. század második feléből a magyar birtok- és osztályviszonyokra vonatkozólag csak néhány statisztikai adat áll rendelkezésre, melyek nem alkalmasak a „törpebirtok” összes területe vagy átlagos területe fejlődésének, vagy a földnélküli mezőgazdasági munkásság változásainak a számszerű szemléltetésére. Eörsi azonban, mint már korábbi munkáiban is, úgy kezeli ezeket az adatokat, mintha szabatos számszerű kifejezései volnának az előbbi társadalmi folyamatoknak (12-13.). Vagy átveszi „Offirgeld, német tudós” nyilvánvalóan téves megállapítását, amely szerint 1900-ban Magyarországon a mezőgazdasági dolgozók 96%-a (!) bér munkás volt (33.). Szegényparasztnak a népies és tudományos szóhasználatnál egyaránt ellentétben a 20-25 holdas földek birtokosait nevezi (14.) s ugyanakkor mikor azt állapítja meg, hogy a szegényparaszti majdnem mindig földhiányban szenved (15.), 15 hold körül vonja meg azt a határvonalat, amelyen túl a földterület eltartja már tulajdonosát anélkül, hogy ez mellékfoglalkozásra

* Eörsi Béla új könyve. (Fővárosi könyvkiadó. Bpest. 1937.)

szorulna (14.). Szerintre a jobbágyság idejének 1/4 szessziósai földnélküliek voltak (33), holott az 1/4 szesszió a valóságban, a házas belső telken kívül, egynegyed jobbágytelket, tehát 4-9 hold szántóföldet és ennek megfelelő rétterületet jelentett, melyhez legelő és esetleg erdő-nádas használati jog is járult. És a „coloni liberi denarii“-nak árpádkori társadalmi csoportjában is tévesen látja Eörsi a magyar „mezőgazdasági munkásság legősibb-részes bérlőrétegét.“ (53.). A „szabad dénároknak“ nevezett királyi adót fizető „telepesek“ egyrésze (a külföldről bejött „vendégek“ és a más földjén letelepedett szabad magyar parasztok, szemben a felszabadult szolgálkakkal) ugyan szabadon költözhetett, tehát ennyiben szabadon rendelkezett munkaerejével. De a földtől ezek a telepesek nem voltak még szabadok. Épp úgy néztek, családjukban örökletessé váló jogon, a falusi földközösségben, mint a felszabadítottak vagy a szolganépnek. S uri szolgáltatásaik sem termékeik hányadában voltak megállapítva, mint a későbbi jobbágyoknál és így a részes-paraszt kategóriája alá sem vonhatók. A valóságban ezek a coloni liberi denarii az Árpád-korban a földesuri hatalom alatt élő falusi lakosság felső rétegét alkották. A falusi bér munkásság középkori előfutárjai nem ők, hanem azok a falusi földközösségből többé-kevésbé kiesett zsellérek, akikkel a 14-15. századokban már mint mezőgazdasági bér munkásokkal találkozunk.

Az a körülmény, hogy a falusi magyar szegénység modern mozgalmait élén zsirosparasztokat is látunk, mint *Achim* Andrást, nem a zsirosparaszság, a falusi tőkések földéhségét fejezi ki, mint Eörsi gondolja (63.), hanem e réteg profitéhségét, törekvését a feudális maradványoknak az eltávolítására s a feudális eredetű birtokeloszlás felszámolására, melyek a profit termelésében korlátozták. S az *Achim*-féle mozgalmat, amelyben a paraszttőkések, a falusi kispolgárság és bér munkásság egyesültek, sem lehet egyszerűen „kispolgári“ parasztmozgalomnak s magát *Achim*ot kalandornak minősíteni, mint Eörsi teszi (70.). A kispolgári mozgalmak maradiak a tőkésrendi termelés korszakában, *Achim* mozgalmában azonban haladó volt. *Achim* olyan mozgalom élén állott, mely a falusi lakosság összes rétegeit egyesítette, a feudális maradványok, a feudális eredetű birtokeloszlás megszüntetésére irányuló közös törekvések alapján. *Achim* pártja valódi „paraszt-párt“ volt, a szó feudális korbeli értelmében, abban az értelemben, hogy a falu benne egyesülő társadalmi rétegei alárendelték osztályellenbűtjeiket közös paraszti törekvéseiknek. *Achim* pártjában összetalálkoztak a gazdagparaszt profitéhsége és a szegényparaszt földéhsége, a falusi kispolgár adósérrelmei és a falusi bér munkás jogsérrelmei s minde társadalmi rétegek összefogtak benne egy cél, a földtulajdonviszonyok, a jogi és politikai rend, egyáltalában Magyarország demokratizálása érdekében. Ennek a célnak a megvalósítása azonban egyúttal történeti szükségszerűség is volt s így *Achim* mozgalma a történet által napirendre tűzött feladat szolgálatában állott. S ennél fogva akkor is téved Eörsi, mikor nagy különbséget lát azon rétegek törekvései között, melyek *Achim* moz-

galmában egyesültek. Szerinte a falusi kispolgárság „a tünetek és nem a baj radikális orvoslását akarták elérni.” (71.). Ez nem áll. Eörsi itt nyilván arra gondol, hogy a falusi kispolgárság a polgári rend alapján állott, csupán a földmagántulajdon általánosítását akarta, amivel szemben a bér munkáselemek célja a szocializált nagyüzemi termelés lett volna. Ez annyira nem áll, hogy nemcsak az Achim pártjában tömörült szegényparasztok és földnélküli bér munkások, de a szociáldemokrata keretben szervezkedő mezőgazdasági munkások is — amint az utóbbiakra vonatkozóan ezt Eörsi is hajlandó elismerni — tulnyomóan csak földosztást akartak s ezen kívül is elsősorban a feudális maradványok ellen küzdöttek. Így az 1897. évi budapesti szociáldemokrata földmunkáskongresszus elsősorban a látástól-vakulásig tartó jobbágyi munkaidő, a munkást hosszabb időre megkötő munkaszerződések, a természetbeni díjazás, a robotmunka megszüntetését, a feudális szellemű cselédtörvény hatályon kívül helyezését, a választójog demokratizálását és a szabadságjogok demokratikus kiterjesztését követelte. És az is történeti szükségszerűség volt, hogy a falusi bér munkások tulnyomó nagy többsége földosztást követeljen és ne szocializált termelést, ellentétben a városi bér munkásokkal, akik nem kívánnak kisiparosi sorsba „emelkedni”, hanem a szocializált nagyüzemi termelés hívei. A magyar falusi bér munkás, ugyanakkor, amikor a nagyüzemi termelést csak feudális vonásokkal kevert munkabérvizony és munkajog alapján ismeri, olyan országban él, amelyben a kis parasztbirtok elterjedt üzemi forma. Ez a parasztbirtok, nem úgy, mint a kisiparos üzeme, legalább az önelátás bizonyos mértékét biztosítja tulajdonosa számára és a piaci hatásokkal szemben is ellenállóképesebb a földjáradék tényénél fogva, mint az ezeknek teljesen kiszolgáltatott kisipari üzem. A falusi bér munkások látják ugyan, hogy a parasztbirtok is súlyos bajokkal küzd, de egyrészt még a vergődő parasztbirtok tulajdona is biztosítottabb existenciát jelent számukra, mint a munkanélküliségnek kitett bér munkássors, másrészt pedig abban bíznak, hogy az ország demokratizálása, mely a parasztságnak is beleszólást enged az államhatalom gyakorlásába, a parasztbirtokot szilárd alapra fogja helyezni. (Szentmiklóssy Lajos)

A XVIII. SZÁZADBELI DUBOS ABBÉ S A KÖRNYEZET- ÉS A FAJELMÉLET

Majd minden tudomány előfutárai között meghuzódik egy-egy hajdanvaló francia abbé, akinek történelmi jelentősége néha szinte felbecsülhetetlen a haladás történetében. A környezet *Taine* óta népszerű elméletének előfutárai közt ott találjuk Dubos abbét (1670-1742), akinek főműve a *Reflexions critiques sur la poésie et la peinture*. Ez a mű 1719-ben látott napvilágot. Számos eredménye ma már idejét multa; történeti fontossága azonban kötelességünk ké teszi, hogy egy pillanatra megálljunk előtte.

„A dialektikus gondolkodásmód előírja — véli Prenant — hogy sohasse tévesszük szem elől az élőlény és a környezet bonyolult kölcsönhatásait. Az általános vélemény szerint az élőlény gyakran függetlennek

látszik környezetétől vagy legalább is messzemenően autonómnak környezetével szemben. A mechanista biológusok érdeme volt, hogy erélyesen ez ellen a közönséges felfogás ellen fordultak. Sikertült is szinte teljesen kiküszöbölniök a legtöbb kérdés vizsgálatából; csupán a legbonyolultabb kérdésekben leljük fel ismét számottevő nyomát: a variáció és az öntudat kérdésében. S Prenant mindjárt Le Dantecet idézi, a „szervezet-környezet komplexum“ fogalma kapcsán.

Nézetünk szerint azonban Alfred Adler elmélete dialektikusabb, ha egyesek számára talán tudománytalanabbnak tűnik is. Adler szerint, aki a lélektan fölől közelítette meg a nagy kérdést: vajjon mi erősebb, az átöröklés ereje vagy pedig a környezet befolyása. Válasza ez: egyik sem! Az élőlény jellemző tulajdonsága éppen az, hogy mind az átöröklés, mind pedig a környezet változásaira bizonyos „választ“ ad. Ez a „válasz“ előre kiszámíthatatlan, imponderábilis, egyéni. Az öröklött tulajdonságok és a környezet csak *kondicionálnak*, de nem determinálnak. Két egyén ugyanolyan öröklött tényezők és ugyanolyan környezeti hatások közepette teljesen különböző „választ“ adhat, teljesen másképpen viselkedhetik... Adler tehát dialektikus, de nem determinista; mondhatnók: „kondicionalista“. (Ezt a „kondicionalizmust“ korunk orvosi és lélekorvosi gondolkodásában nem szokták soha eléggé kiemelni. Kretschmernél is fellelhető, többek között; nála bizonyos testi alkat bizonyos lelki jelleggel van *korrelációban*, de *nem* determináltsági viszonyban!) S itt talán eszünkbe jutnak a Kapital épp azon kommentátorai, akik a *bedingt* és a *bestimmt* szók közé éles határvonalat vonnak. „A létkörülmények kondicionálják (s nem: meghatározzák!) az öntudatot!“

Mindezek előrebecsátása után hadd lássuk most, mi is volt Dubos atya véleménye a környezeti hatások kérdéséről? A testes munka második részében van szó erről a fontos problémáról. A szerző abból indul ki, hogy a művészetekben különös virágzási és hanyatlási időszakokat észlelünk. Ennek a jelenségnek háromféle okai lehetnek: 1. szellemi okok (*causes morales*), 2. a polgárok jóléte, 3. anyagi természetű okok (*causes physiques*). Ez utóbbiak: elsősorban a klíma és a talaj.

Nem új dolog az éghajlat és a talaj hatásának tudni be az egyes embercsoportok között tapasztalható külső és belső, testi és jellembeli különbségeket. Hippokratesz és Arisztotelesz is irtak már erről. Ami Dubosnál új, az a hatás *miként*-jének tüzetes, ha ma már kissé kezdetlegesen is ható vizsgálata.

„Szellemünk jellege és hajlamaink nagymértékben függenek vérünk tulajdonságaitól, amely viszont szerveinket táplálja“, véli Dubos atya. Marmost mi befolyásolja vérünket? Elsősorban a levegő, főleg az a levegő, amelyet gyermekkorunkban, növekedésünk idején szivunk. A levegőt viszont mi befolyásolja? A Föld kigőzölgései, hangzik a válasz. Ha más a Föld összetétele, más a levegő; ha más a levegő, más a vérünk; ha más a vérünk, mások szellemi és lelki tulajdonságaink. Ha pedig Franciaországban az egyik nemzedék erősebb szellemi képességekkel és hajlamokkal bír, mint egy másik, akkor ennek az oka teljesen azonos azokhoz az okokhoz, amelyeknek következtében egyik esztendőben jobb, a másikban rosszabb a termés. Belefolyik ebbe a nap közelsége vagy távol-sága, a szelek, amelyek más országok felől fújnak és egyéb hasonló okok. „Ahogy két, ugyanabból a növényből eredt mag két különböző tulajdonokkal bíró gyümölcsöt adhat, mihe'yt két különböző talajba vetik el őket, vagy ha ugyanabba a talajba vetik el őket, de két különböző esztendőben: így két gyermek is, akik teljesen

egyazon agyvelővel születik, két különböző emberré válik szellemi képességei és hajlamai dolgában, ha az egyiket Svédországban, a másikat pedig Andaluziában nevelik fel.

Az anyagi természetű okokat tehát Dubos elsősorban klimatikusan, s még pontosabban: a légköri viszonyok segélyével igyekszik megmagyarázni. „A beszívott lég átadja tudónk vérének azokat a tulajdonokat, amelyekkel bír. De ugyancsak a levegő helyezi el a föld színén azt az anyagot is, amely a termékenység főtényezője... Az emberek megeszik a Föld által termelt gyümölcsök egyrészét, a többi pedig az állatoknak vetik eledelül, amelyeknek húsát azután saját testük anyagává alakítják át. Viszont a levegő tulajdonságai a forrásokra és a folyókra is áttérjednek a hó és az eső révén...” S korát messze meghaladva, Dubos figyelmét megragadja az a körülmény, hogy bizonyos európai fővárosban az öngyilkosok 50:60 arányban a tél elején vagy végén követik el végzetes tetteiket. Vajjon miért? „Mert azon a vidéken egy északkeleti szélfuvallat első-tétíti az eget és még a legjobban megteremtett testet is érezhetően leveri.”

De Dubos abbének még ez sem elegendő bizonyíték; újabb és újabb bizonyítékokat keres. A honvágyra is kiterjed a figyelme, amelyet elrontott német szóval így emleget: *le Hemvé!* Ezt is kizárólag a levegőváltozással magyarázza. „A *hemvé* csak akkor lesz lelki bajja, ha előbb valóban testi nyavalyává vált már.” Furcsa papi ember Dubos atya: minden lelki, szellemi tulajdonságot, ha törlik, ha szakad anyagi természetű okokra vezet vissza! Valóságos történelmi materialista *avant la lettre!*

A széles látókörű francia pap figyelme sok mindenre kiterjedt. Megvizsgálta azt a kérdést is, amelyet eddig alig is közelítettünk meg igazán tudományos felkészültséggel; ezt a kérdést fogjuk talán a legsürgősebben revízió alá venni a mai Európában. A nemzeti jellegek, a különböző népek jellemének különbözőségére gondolok itt; Dubos atya ezt a sokféle vátozatosságot is egyesegyedül az éghajlat különbözőségeire igyekezett visszavezetni. Az éghajlattól függ elsősorban az emberek küseje: „arcszínük, természetük, sőt még a hangjuk csengése is. S nem elegendő kijelenteni, hogy a külső a belsővel egy-azonos, ahogy Goethe hangoztatta; Dubos azt is tudni szeretné, vajjon *miért* van ez így? Ime a magyarázat: „Az agyi szervek vagy pedig az emberi test azon részei, amelyek... a szellemet meghatározzák, valamint az ember hajlamait, összehasonlíthatatlanul összetettebbek és finom művűbbek, mint a csontok vagy a termetet és a testi erőt meghatározó testrészek.” „Így két meglehetősen különböző vérű ember, akik ennek folytán külsőleg is különböznek egymástól, még sokkalta inkább különböznek majd szellemi tekintetben. Hajlamaik sokkal erősebb eltérést mutatnak majd, mint arcszínük, vagy a derekuk.”

És itt olyan fontos érv következik, amely ma is felhasználható a különböző fajelméletekkel szemben. „Az éghajlat hatalmasabb, semmint a vér vagy az eredet (*le climat est plus puissant que le sang et l'origine*). A bizonyíték: bármely országban telepedtek is le idegenek, bizonyos számu nemzedék után teljesen hasonlóná váltak az illető országok őslakóihoz! Pedig nem azoktól a népektől származnak...”

Ezekután nyilvánvaló, és Dubos jelenkor méltatói (*Lombard* francia, *Laurila* finn szerző) nem is mulasztják el megjegyezni, hogy szerzőnk számára minden legegyszerűbben a *causes physiques*-től, vagyis az anyagi természetű okoktól függ, s nem a *causes morales*-től. S ha a dolgok mélyére tekintünk, akkor a két ok-sorozat egymáshoz való viszonya egészen nyilvánvaló: *c'est le physique qui donne la loi au moral!* Vagyis magya-

rul: az anyagi természet határozza meg a szellemi természetet, szabja meg annak törvényeit, „s nem a szellemi természet határozza meg az anyagi természet törvényeit“ (*et non pas le moral qui donne la loi au physique*). Mindez pedig az idézett mű 310. lapján olvasható.

Érdekes különben Dubos atya anyagelvűségét Taine környezetelméletének csupán látszólagos anyagelvűségével vetni össze. Még a már idézett Laurila is úgy véli, hogy mind Dubosnál, mind Tainenél egyképpen a szellemi tények elanyagosításával, „materializáció“-jával állunk szemben. (A materializáció szót a spiritiszták szeretik használni; nemhiába mondják róluk igen helyesen, hogy ők a szellemvilág materialistái, akik csak akkor hisznek a szellemek létezésében, ha azokat meg is tapogathatják!) Itt Lauria nyilvánvalóan téved, s bizonyos tekintetben Taine sem egyéb, mint „anyagelvű“ — spiritualisza!

Mert vegyük csak szemügyre, hogyan analizál Taine, akinek híres mondása szerint „a bűn és az erény is csupán olyan termékek, mint a vitriol és a cukor“. La Fontaineről van szó, a híres verses mesék szerzőjéről? Taine előbb csak messziről kerülgeti La Fontainet és irodalmi természetét, mint ahogy a közmondás szerint a macska teszi a forró kásával. Előbb a francia tájról kezd igazi széplélek módjára elmélkedni, majd a Frankhonban szokásos könnyű eledelre tér át, azaz a táj terményeire. Csak ezután van szó a francia földet lakó emberekről, akiknek egyike La Fontaine. Eddig minden nagyon szép és érdekes; mind Taine, mind pedig gyanutlan olvasója abba a tévhitbe ringathatja magát, hogy teljesen anyagelvű magyarázóval áll szemben. Ez azonban teljesen látszólagos! Mert mihelyt La Fontaine lelkiületére, valamint irodalmi műveire tér rá Taine, hirtelen ugrottunk egyet: átugrottunk egy keskeny, de annál mélyebb szakadékon. Egyszerre csak szellemi síkon találjuk magunkat, s a jeles kritikus már nem a „külső“ anyagi erőkkal magyaráz, hanem a „nemzeti jelleggel“! Akkor pedig akár mindjárt „fajt“ is helyettesíthetnénk be a „nemzeti jelleg“ helyett! De hogy hogyan lesz a „külső“, anyagi természetű okokból valami szellemi, vagyis nagyképűbben szólva: az alépitmény hogyan is változik át tulajdonképpen ideológiává? — arról itt bizony szó sincsen! A nemzeti jelleg: adottság. Ez az adottság Tainenél nem következik egyenesen a „természeti“ okokból; az okfejtés kellős közepén bizonyos úr tátong. Ezt az úrt Dubos atya már a XVIII. század elején (jóval T. előtt) helyesen látta meg, és igyekezett is erejétől telhetően kitölteni.

Nyilvánvaló nekünk, mai embereknek, hogy az éghajlat nem elég-séges arra, hogy mindent ráalapozzunk, és a szellemi tényeket is reá vezessük vissza. De Dubos abbé érdemét ezért nem szabad lekicsinyelnünk. Ne kérdezzük hát mosolyogva a régen porladó tisztos francia paptól, vajjon hogyan is van az, hogy ugyanaz az ég borult valaha Szokratesz Athénja fölé, mint a mai tudatlan attikai kecskepásztorra; mégis, hol teremnek ma Görögországban a Szokrateszek? Hanem valljuk be inkább szép szerénnyen: Dubos után annyi esztendővel bizony még ma is bizonytalanul kérdezzük, hogyan is lesz a mennyiségből minőség, anyagi tényből szellemi tény? (*Brachfeld Ökvr*)

ROMAIN ROLLAND ÚJ KÖNYVE

Ezek az írások „az élet legkülönbözőbb alkalmából s az élet különböző óráiban keletkeztek“, tehát hiába keresnők az őket összekötő rendszert vagy előre megállapított tervet. Ez korántsem jelenti, hogy a könyvnek nincs vezérlő gondolata s hogy hiányzik belőle a világ egy-

séges megítélése és értékelése. Az *utitársak* a Jean Cristophe szerzőjét kísérik s az ut, amit jeleznek, korunk egyik legtisztább emberének életútja. Romain Rolland teljesen és tökéletesen képviseli az igazi író, a nagy szellem és a becsületes polgár típusát — ha ugyan ezt a ritka jelenséget egyáltalán lehet a tömeget idéző „típus” jelzővel illetni. Élete és műve a kor lelkiismeretét tükrözi s főképpen a nyugati értelmiségi nemzedék kérdéseinek és utkeresésének jellegzetes megnyilvánulása. Romain Rolland élete szép élet, de nem a szó Goethe-i vagy olimposzi értelmében. Az a réteg, amit képvisel s melynek dicsőségére szolgál, — a nyugati értelmiségiek rétege — tragikus ellenmondásba került, mivel maga a történelem kényszerítette, hogy válasszon osztálya veszendőbe menő nemes hagyományai és a fejlődéssel ellentétbe került érdekei között.

Az *utitársak* minden egyes tanulmánya az értelmiségiek lelki ketősségének kérdéseit feszegeti, olyan formában, hogy felfedi az álom és a cselekvés, az idealista individualizmus és a szellemet kérlelhetetlen törvényei alá kényszerítő valóság összetűzéseit. Az összetűzés közepette Romain Rolland szellemi őseihez fordul s a keresett és meg is talált megoldás felé Shakespeare, Goethe, Charles de Coster, Renan és Victor Hugo tanúsága jelzi az utat. Ők Romain Rolland utitársai.

A könyvet egy 1900-ban írott tanulmány vezeti be, amit Romain Rolland Charles Péguy-nak ajánlott. Péguy akkoriban gyűjtötte össze *Cahiers de la quinzaine* című folyóirata köré, amelyben a Jean Cristophe eredeti kiadása is megjelent, a háború előtti irodalom legnemesebb embereit. Maga a tanulmány heves támadás az ellen az ál-idealizmus ellen, mely éppen abban az időben divott s amely nevetséges vadházasságban élt „a Richepinek, a Rostandok és a Sardouk különbségeivel és új-romantikus esztelenségeivel”. Romain Rolland harcot hirdetett ugyan az hazug idealizmus ellen, de nem szűnt meg az igazi idealizmus szükségességét hangoztatni. „... Az igazi és férfias idealizmus nem tekinti lealacsonyítónak a természet lelkiismeretes kutatását. Nem ir behunytt szemmel, ahogyan a „Stanze”-k Szent Jánosa, ellenkezőleg: nyílt szemekkel jár a világban, a lehető legjobban megközelíti a dolgokat és a természet szellemével való azonosulásra törekszik.” Ezt az idézetet, amely különben Leonardo da Vincitől származik Rolland másik idézettel egészíti ki: „A valóság szelleme az igazi eszmény.” Leonardo és Goethe ilyen módon való időszertüsitése mutatja, hogy mit képviseltek Romain Rolland számára „utitársai”.

A „valóság szellemét” keresi Romain Rolland Shakespeare-nél, aki Balzac mellett talán a legmaradéktalanabbul foglalta művébe a valóságot. Shakespeare nagy, mivel művében helyet tudott adni kora teljes emberének, sőt azt is mondhatnánk, hogy a társadalomban élő embernek. Shakespeare, az udvari költő, a nemesek barátja, megvetette a népet, de „lángeszének egyetemessége jelzi az universum összes rezgéseit s egyszer-egyszer feljegyzí a forradalmak távoli mennydörgéseit is. Érezni nála, ahogy Hamlettel mondatja, hogy a járókelő lába már olyan közel jutott az udvaronc sarkához, hogy hamarosan tapodni és sebezni fogja.” Shakespeare gunyt űz a nemesi címekből, kétségbe meri vonni a születés és a vér értékét, támadja az arisztokráciát és érzi, hogy a hűbériség napjai megszámláltattak. Tovább megy, mint Moliére: előre látja annak az új hatalomnak a születését, amely már akkor jelentkezett az arisztokrácia romjain, s amely inkább uralja ma a világot, mint bármely születési vagy vér-oligarchia azelőtt. Shakespeare már hadat üzen a pénznek. Romain Rolland szerint: „Szofoklesznél és Shakespearnél az

embert uraló két főerő: az álom és valóság egyensúlyban van s ezt az egyensúlyt állandóan meg is őrzi: ez a titka a bennük égő világító napnak."

Charles de Coster kerül sorra, a *Tyl Ulenspiegel* szerzője, azé a könyvé, „amely egyedülálló kisugárzása a flamand népi szellemnek. De Coster művével megalapította a belga irodalmat. A Tyl Ulenspiegelt egyenesen a Don Quichote és a Pantagruel mellé kell állítanunk."

A következő tanulmány, Romain Rolland legnagyobb utitársáról, Goethéről szól... Goethe tanításának lényegét az „örök változás" törvényében látja, amit a Faust költője a következő mondatban foglalt össze: „a természet állandóan új formákat alkot, ami van még sohasem volt, ami volt sohasem tér vissza." Ugyanezt a gondolatot összegezi még meztelenebb, még összevontabb formában a „stirb und werde!" parancsa. Goethe is kemény realista volt, szelleme szüntelenül tiltakozott azok hallucináló gőge ellen, akik „azt hiszik, hogy módjukban áll olyan formákat alkotni, amik nem léteznek a természetben." Goethe a természet törvényeit keresi s általuk igyekszik a természet titkaiba behatolni. Így jut el a „kezdetben volt a tett" megformulálásáig; így mondatja a haldokló Fausttal azt a halhatatlan je szót, amely Romain Rolland szerint „zászlóként lebeg minden forradalom föött: Csak az érdemli meg a szabadságot és az életet, aki mindennap újból meghódítja."

Victor Hugo Romain Rollandra gyakorolt hatásáról eddig is tudtunk, hiszen Hugo alakja uralta nemcsak a francia irodalmat, hanem az európai haladás horizontját is abban az időben, amikor a fiatal zenetörténész és esztéta a társadalom nagy kérdései felé fordulva a francia forradalom hagyományait kezdte idézni. Victor Hugo halála a fiatal Romain Rolland egyik döntő élményévé magasztosult. Rolland elmeséli tanulmányában, hogyan látta, 16 éves korában, Villerueve városkában, a genfi tó partján az öregedő Hugot, III. Napoleon száműzöttjét, akinek „Éljen a köztársaság!" kiáltását lelkesen fogadták a svájci munkások. Érdekes és nem véletlen összejátszása a sorsnak, hogy a fiatal gyermek éppen ott találkozott a proskribált Hugóval, ahová később, mint érett férfi, maga is mint menekült érkezett, amikor száműzöttté tette a háború véres spektruma ellen folytatott reménytelen küzdelme. Az utitársak szellemi őssökké lesznek. Voltaire, Hugo és Rolland összetalálkozása az európai szabadságharc három etapjában ugyanazon a svájci talajon a haladás szellemének folytonosságát bizonyítja.

A könyv utolsó tanulmánya a cselekvő és megvalósító embert dicsőíti. Shakespeare nagysága az álom és a valóság egyensúlyából keletkezett. „Álmodni kell, de csak olyan módon, hogy komolyan higgyünk álmunkban, hogy figyelmesen vizsgáljuk a valóságot, hogy álmunkat vele vessük össze és így megvalósítására törekedjünk minden erővel", idézi Romain Rolland korunk nagy államférfiát. „A valóság érzékét átvenni nemcsak a cselekvés, hanem az álom és a művészet területeire is", — ime a tanítás, ami Rolland életművéből árad s amit az utitársaknak szentelt könyv lapjain a szellem, az álom és a cselekvés legnagyobb embereinek szentelt írások foglalnak össze ékes üzenetbe.

ROGER MARTIN DU GARD: VÉN EURÓPA. (Nyugat kiadása.) A tulérett polgári Európában Sancho Panza elcsapta Don Quijotte-ot, a kőbor lovagság helyett jövedelmezőbb foglalkozást választott magának, postás lett, aki a pirkadó hajnalban fekap biciklijére, s leveles táskájával végigjárja az egész falut, ezt a nyomoruságos kis Maupeyrout, amelyet kitanultságával és kapzsiségével úgy a markában tart, mint vala-

mi hübért. A ravasz postás kezében fut össze a kis falu minden cselszövő-vénye és hináros szála, s módja van rá, hogy egyetlen szálát se veszítsen szem elől: minden aggály nélkül bontja fel a leveleket s így isten után legjobban tudja a falu ügyes-bajos dolgait. Nem egy irodalmi metafora kedvéért hasonlítom a romlott, félparaszt Joigneaut a tudatlan, de ravasz Sanchohoz. A fegyvernök postás Joigneau öse, testi-lelki rokona, s a különbség csak annyi, hogy a postásban már kiterébélyesedtek és diadalmaskodtak azok az a antas tulajdonságok, melyekért a nemes lovag nem győzte eléggé korholni Sancho. Pénzvágy, fondorkodás, falánkság, bujaság, mindaz, amit a lovag oly lelkiismeretesen nyesegetett fegyvernökében, most kénye-kedve szerint hajt és virul, elfojt minden nemesebb ösztönt és eszményi törekvést.

Maupeyrou, ez a nyomoruságos kis francia falu, biciklis kalandjainak a színtere, a legméltóbb hely számára. Minden ember, akihez be-kopogtat leveleivel, pénzt kuporgat, pénzért fondorkodik, alantas vagy bogaras ösztönök jármában tengődik. Iszákosság, kéjelgés, kapzsiság, haszonlesés, babona terpeszkedik el ez egész falun és az egyetemes lápjában él, hizik és pöffeszkedik a mákvirág Joigneau és még néhány vele hasonlórú. Szatocsoknak, kávésooknak, parasztooknak, az egész Maupeyrounak csupán egyetlen éber ösztöne van, a haszon. A patkány szimatjával hajszolnak fel minden alkalmat, ami egy kis felesleges pénzt vagy szennyes hasznot hoz a konyhára. A kicsinyes haszonlesésnek nincs fékje, sem korlátja és minden neki dolgozik, a test minden kéje és a szív minden érzése. A félparaszi kapzsiság lápjában az elnyelt régi világ fuldokol, egy-egy hinár belepte klerikális sziget, melynek szentjei, pénészes zugai, nyirkos megtartóztatásban fogant bogarai semmivel sem vonzóbbak, mint az istentelen forradalomból származó eltévelyedések. Az egész Maupeyrou fölött az irói szerénységből és mérsáklethől elhallgatott tragédia füstja lebeg. Az öreg Páquex már nem sokáig húzza abban az ammoniák-szagú sötét kis kamrában, ahová a fia és a lánya zárták. A Merlavigne-fivérek, a falu pékjei kis cselédek tartanak, s ha olykor égett dögszag árad a sütődeből, azt mondják, hogy megkölyközött a macska. A tehetetlen Flamart egyszer biztosan végez kikapós feleségével s kitudja, nem teljesedik-e be Ennberg kisasszony álma is? Az emberi lélek mindig az örület meredékjén járkal, különösen, ha egy ilyen Maupeyrou-szerű fészekbe számúzik, ahol a szellem nemesebb vágyai számára nincs enyh és vigasztalás. A jó Ennberg addig ábrándozik örülő aggyal a jobb társadalomról, míg, egy éjszaka megfojtja a feleségét, ezt a termékeny, jámbor asszonyt, aki egyik teherből a másikba esik. Meddig túri ez az iszonyú meddőségre kárhoztatott szellem, hogy mellette oly szemérmetlenül és okatlanul bimbozzék a test, illatozó pelenkákat hullatva maga körül?

Ki felelős ezért a félelmetes sivárságért és szennyért, melyet az író oly művészi gonddal szűrkit és tompít, amelyből kigyomlá minden ritkító színt, minden hangos szót, hogy annál fojtottabb és nyomasztóbb legyen? A társadalom felelős-e vagy maga az emberi lét? Franciaország levetette a papi és nemesi jármot, de még sem szabad, mert saját alantas ösztönei béklyozzák le. Az eszménynek, a szellemnek, az áldozatkészségnek sehol egy enyhét adó paránya. Az ember már hinni kezd, hogy lovagi örület kell ide, valami eszeveszett idealizmus, mely kiragadja a világot a hétköznapiak taposómalmából, s belehajszolja örült, de tisztító kalandokba. Ha az emberiség nem tenyészt ki magában új eszményeket, melyek szárnyakat adjanak neki, az a köldökszínor fogja megfojtani, amellyel renyhén a földhöz tapad. (Szenczei László)

V. JANKELEVITCH: IRONIE. Alcan. Paris 1937.

A hivatalos egyetemi bölcsélet bizonyos megújódását jelenti ez a kecses kis kötet. A német fenomenológia befolyására a filozófusok már nem szorítkoznak pusztán szakmai és technikai kérdésekre. Nem fogadják el zárt fogalmi egységnek a filozófiát, mely kívül áll a költő, műzsikus vagy tudós „speciális” mindenségén. Átvonulnak minden területen, igyekeznek követni az elágazások látható vagy földalatti utjait, a formát s a legfinomabb lelki mozzanatokot, melyeket meg kell ragadni, fényt kell deríteni rájuk anélkül, hogy megölnék vagy a szavakkal elárulnák őket. Az *ironia* is egyike ezeknek a valóságos és redukálhatatlan kategóriáknak. Jankelevitch ki akarja mutatni és meg akarja magyarázni, úgy a zenében és költészetben, mint a bölcséleti és lélektani vizsgálódásokban. Tudós és jólétesült előadása finom és kedves, amint a lelki életet írja le. Ki tudja és ki meri fejteni tapasztalatait, mer paradox lenni és elragad bennünket Sokrates dyoniszismusról vagy a romantikus ironiáról való fejtegetéseivel.

Az ironia — mondja Jankelevitch — öntudat és szabadság, a felszabadulás örök lehetősége. Könnyen levet mindent, ami nem lényege, hanem könnyedség vagy játék. Az ellentmondás abban áll, hogy operációhoz folyton szüksége van arra, amit levetett. Nem mutatta ki a szerző eléggé az ironikus öntudat történetét és szerencsétlenségét, mely a szabadság túltengésétől szenved s éppen, mert nem megoldás, oly ragyogó és éles. Nem mond eleget a legkegyetlenebb gunyolódókról sem (Dosztojevskij: „Vesszen a világ, csak a csésze teám maradjon meg...”.) másrészt nem mutatja ki eléggé, hogy az ironia nem a nevetés, a testi nevetés, mely behatol az emberi életbe, hogy megtisztítsa azt, ahelyett, hogy kétértelmű tisztaságok szolgálatába szegődne.

Az öntudat egység, amin belül az ironiának is meg van a szerepe, amelynek megnyilvánulása, de nem lényege. „Ne hagyjátok eluralkodni magatokon... — mondja Rilke — igyekezzetek, mint eszükkel élni vele... fürkészzétek a mélységeket: a guny nem száll le oda.”

ERICH KAHLER: ISRAEL UNTER DEN VÖLKERN

Humanitas Verlag. Zürich

Az antiszemitizmus csaknem minden megnyilvánulásának alján könnyű lenne kimutatni bizonyos irigységet. A középpolgár érthetően nem nézi jó szemmel, hogy megszokott útját szüntelenül zavarja egy olyan csoport tevékenysége, melynek nagysága egyáltalán nem magyarázza azt a jelentős szerepet, amit játszik s amelynek állandó feszültsége, fürge szelleme nyugtalanító dinamizmust visz esetenül sztatikus életébe. Ennek az elégedetlenségnek kifejezése az őszinte antiszemitizmus, mely lényegében némi elismerést rejt a zsidó tettek iránt. De van egy másik zsidógyűlölet is, távol az efféle őszinteségtől, mely irigységét néhány napirenden levő jelszó mögé rejt s visszaél egy nép legmélyebb érzelmeivel, hogy ösztöneit felkeltve irracionális gyűlöletbe vigye.

Miután az antiszemitizmusnak ez utóbbi formája kísérti meg ujabban megvetni lábait, célszerű lenne a könyv minél több nyelvre való lefordítása, hogy a népek, zsidók és nemzsidók számot adhassanak maguknak tényleges méreteiről. Szerző, anélkül, hogy banális apológiát írna a zsidóságról s elhallgatna tényeket, az emberi öntudat felől közelíti meg a kérdést és bátran taglalja a szellem eszközeivel.

Ugy látja, hogy a zsidó sem történeti, sem fizikai, sem metafizikai szempontból nem tartozik egy politikai értelemben vett nemzethez, vagy

valláshoz, melyet gyakorta megtagad, hanem egy teljesen spirituális, minden külső szervezettséget nélkülöző törzsi közösséghez, mely egyedülálló a maga nemében. Mivel ez a lényegileg belső élet, a politikai életet élő népektől eltérő síkon fejlődik ki, a zsidónak önmagával szembeni s a vele együttélő európai nemzettel szembeni lojalitása között nemcsak, hogy tökéletes összeférhetőség áll fenn, hanem a két érzésnek szükség-szerűen ki kell egészítenie egymást. A cionizmus nem lévén egyéb a magától feltámadt öntudat élő szimbólumánál, nem tudja és nem fogja a végső megoldást adni. Mert napjaink Valery-j értelemben felfogott, autentikusan európai zsidójának különös szellemi feladatot kell betöltenie a nyugati államokban. S ha némelyek közülük mindent megtettek is, hogy magatartásukkal kompromittálják ezt, a feladat és jelentősége nem lett kevésbé fontos. Ha közös nevezőt akarnánk keresni mindannak, ami a zsidó sorsot meghatározza tehetségeivel és tévelygéseivel, nagyságai-val és szerencsétlenségeivel, az feltétlenül a feszültség túlméretezése lenne. A századok folyamán istenével, ezzel a metafizikai ellenféllel való viszonyában nyilvánult ez meg, mely a zsidó léleknek lényeges alkotó eleme. Szabadság a gettó falainak hosszú fogsága után, erőszakos felszabadulás az isteni közösség alól... ugyanezt az egyébként termékeny feszítőerőt akarták alkalmazni egy változó és zavart világ jelenségeire is, a veszély ellenére, amit a vállalkozás azok számára jelent, kik nem tudják valamely egyensúlyérzettel vagy személyes méltóságukkal mérsékelni magukat. Ha a zsidó-karikaturát, amit a világ gyakran hajlandó valódi képének tekinteni, ha lealacsonyodik s a hisztériás nők féltelenségével ügyeksziük felülmulni nacionalizmusban nem zsidó polgártársait, vagy ha felajzott fanatizmusában a szélsőséges mozgalmak első vonalába kerül: mindig ugyanaz a belső feszültség hajtja, belekényszerítve az egész zsidóságra nézve veszélyes helyzetekbe.

Valószínű, hogy ezek a veszedelmek, sőt katasztrófák is integrális alkotóelemei a zsidó sorsnak. Időszakos felépésük kétségtelenül felébreszti közöttük az együvé tartozás gondolatát, mely egyébként — bármit mondjanak is ellenségeik, akik ördögi összeesküvésekkel vádolják őket — nem létezik, visszaadva egyben nekik az egyetemes felelősség érzését, amit a biztonság idoszakaiban oly siralmasan nélkülöznek. Öntudatra ébredésükhöz úgy látszik szükséges időnként feltámadni a fáráónak, „aki egyáltalán nem ismerte Józsefet...” De a zsidók számára ez nem lehet ok arra, hogy provokálják megjelenését. Ez a túlfeszültség azonban rettenetes a gáttalan jellemek számára, jótékony és pozitív tulajdonság-gá válhatik az öntudatos és valódi szerepével tisztában levő zsidó számára, aki valamennyire át van hatva a mértéktartás és felelősség érzéseitől. Ez nem fog a gőg vagy szolgaság végleteibe esni: mélyen meggyőződve az erjesztő erő szerepéről, amit zsidóságával képvisel, termékeny, ujtó s egyben megtartó elemet jelent hazájában s e tény fölött nem nézhetnek el a népek. Mindig boldog lesz, ha többet áldozhat hazájának, mint amennyit kap s cserében a valóban művelt osztályok is mindig készek lesznek elismerni, ahol a zsidóság néha materiálisan, többnyire szellemiekkel s esetenként erkölcsileg is hozzájárult az ország gyarapodásához. Ez a feszültség tette lehetővé, hogy minden külső és belső akadály ellenére kiváló szerepet játszhattak nemcsak az üzleti, de mindenekelőtt a művészi életben s néha a politikában is. Nyilvánvaló, hogy a zsidó civilizáció inkább megegyezik a nyugati államok civilizációjával, mint bármely más országéval. A germán népek természetüknél fogva mindig antiszemiták voltak, főleg a mély ellentét miatt, ami köztük s a zsidók között fennáll. Kölcsönös vonzódásuk is, amit

Kahler annyi leleményességgel próbál bizonyítani, aligha valószerű. Hasonló ellentét Franciaországban nem létezik, a franciák és zsidók közötti tagadhatatlan ellentétnek nincs valódi alapja. Mint ugyanannak a Földközi-tengeri civilizációnak eredményei, azonosak szellemük élelenségében és határozottságában, mely egyaránt lelkesülő és egyaránt gúnyolódó. Még humorérzékük is szembeötlő, ami szellemi rokonságuk legcsalhatatlanabb bizonyítéka. A népi gyűlöletre támaszkodó antiszemitizmus Franciaországban hiába keresne komoly bázist, lényegében mindig összeférhetetlen maradna az ország szellemével. Ha példára van szükség, elég utalnunk az antiszemitizmusnak a műveltebb osztályok köréből való gyors eltűnésére a Dreyfus-ügy után, ami eléggé bizonyítja a mozgalom mesterséges voltát.

Kahler könyvének elolvasása határozottan értékes felvilágosítással szolgál úgy zsidók, mint nem zsidók számára a kérdésről, amit nem ismertek eléggé vagy nem tudatosítottak kellőképpen magukban. A franciák ráébrednek, hogy országukat nem szállhatja meg ez a tőlük idegen mozgalom, mely sajátos nemzeti szellemükkel és hagyományaikkal tökéletesen ellentétes. Zsidók számára pedig megmutatja az utat, hogyan példázhatják, igaztalan támadások ellenére is, nemcsak a zsidó, de mindenekelőtt az emberi öntudatot.

E GY DIKTATOR REGÉNY. Napjaink legcsodáltabb csúcstelensége a reklámra, propagandára, szinpad hatásokra utalt parancsur, kit a történelmi távlat „tyrannus” címszó alatt szokott elkönyvelni. Ma, amikor egyre közelebb kerülünk a szinpadhoz, ítéletet csak úgy mondhatunk, ha a személyt előrevetítjük történelmi távlatba, vagy vissza: emberi vonatkozásaihoz, a kezdőökés emberi rugóhoz, ahol megszűnik a pátosz és a torokfrázis. A parancsur, mint lemeztelenített ember: a regényíró témája. Lehet zsákmánya: kolportázs-szenzáció, de lehet írói próbája: tipusteremtés. A típus: eredő. Nem X. nem Y., de mindegyikből valami és mégsem keverék, mert központi magva a parancsurat kiteljesítő, kihámozandó lényeg, mely hajszálpontosan fedi úgy X-et, mint Y-t. Imaginér figura, aki azonban a valóság próbája lehet. *Walter Mehring* új regényében (*Die nacht des Tyrannen*, Verlag Oprecht, Zürich) tudatosan a típust hámozza ki. A regény utójegyzetében kategórikusan szögezi le: „Szerző törekvése nem volt más, minthogy egy figurát alkotson, aki a tyrannis problematikáját tiszta tenyészetben testesítse meg, függetlenül minden korszerű példától”. Ha a regényt olvasva aztán valaki mégis csodálkozik a szereplők ismerős arcán, akkor az nem érti meg a tipusteremtés csodáját: a valóságból kihámozott végérvényes vonalakat. A tipusteremtés sikertelenségét (tehát a rossz regényt), mi sem bizonyítja jobban, mint vonatkozásainak elégtelensége. Mehring regényének mai vonatkozásai kétségtelenek, mert a típus mindenképpen helytálló.

A környezetrajz és a spanyol nevek délamerikai államra utalnak. A regény merénylettel kezdődik. A köztársasági elnök végre fogadja a Lilaingesek vezérét Martinez Llaladot, aki a sikertelen tárgyalás után a tömeg ujongása közepette alig, hogy elhagyja a palotát: merénylet áldozata lesz. A sebek nem látszanak veszélyesnek, de mégis elszállítják a kórházba, ahol kisérl, hogy a seb halálos. A diktátorjelölt, aki lilaingeseiével, eddig is uralta az uccát, jól tudja, hogy kórházi tehetetlenségét úgy ellenfelei mint elvbarátai ki fogják használni, hogy őt kinullázzák. Minden idege és agysejtje tiltakozik az ilyen lehetőség ellen, a sebzett test éber- és lázállapotban feszül a politikai halál ellen és kap az élet-

ből kihullni készülő gyümölcs után. És ez a küzködés halálos testi küzködés. És itt a betegágyánál torlódik a diktatura sorsdöntő napjának történelme: a parancsuralom minden frázisa sűrített adagolásban világyozza a regényfeszültséget. Bizantinizmus és féltékeny intézkedések, féltékenyek intrikái és szerelmi tromfok és zsarolások pillanatonként változó helyzetei csinálják itt a történelmet. Az éjszaka kinjában Martinez Llalado agyán elvonul az emlékezés és verejtékes álom, majd utolsó ordító ébredés útján előttünk Llalado egész élete. Erdőből jött, ahová még gyerekkorában környezete kihajszolta. Disznócsordákat őriz az erdő ugatóhangú őslakóival, de a disznócsordákat, ha nem vigyáznak eléggé, ősz felé a konzervgyárosok csapatai egyszerűen elhajtják. A „llaladókkal“ él, istenük és varázslójuk, közben ő is eltanul tőlük minden fűvel, gyökérrel való gyógyítást. Amikor végre ekerül a városba, felcsap csodadoktornak. Ugy hiszi, hogy mindent tud, mert elolvas pár népszerű orvosi füzetet és vizsgára jelentkezik, de az egyetemről kidobják. Az elsőszámu ellenség tehát a tudomány lesz és mindaz, ami vele összefügg. A kötelező himlőoltás és a vérátömlesztés adják meg a kezdő lökést. Llalado teli torokkal vádol: A nép vérét ime tervszerűen mérgezik! Helyzetét megkönnyíti az állam áldemokráciájának és intézményeinek minden korrupciója és anomáliája. Amikor aztán egy gazdag konzervgyáros melléje áll, az akasztófajevényes lilaingesek és a vadonból berendelt ugatóhangúak egyre jobban lepik el az országot és Martinez Llalado déli rádiójelentéseiben büszkén ordítja világgá: „az akasztófa szabadságzászlaja győztesen lobog az ország felett“. Az infantilis kezdetek egyre démonibb konturokat kapnak, számító gzdagok és mindenből kicsöppent szegények már látják és ujongják a Messiást, amikor a mérnyülő golyója pontot tesz és Llalado ime semmi más, mint egy elhagyott tehetetlen beteg, lázgyörbékkal és lázá mokkkal. És ez a tehetetlen test lesz a regény egyetlen fixpontja. Világos, hogy ez az egyetlen fixpont mielőtt meghal, dimenziókon tulra explodál, hogy vele együtt és az ő halálával meghaljon az egész mozgalom. Lázálom volt és most vége van, a hatalmas plakátok alatt, melyek a Martinez Llaladó nevével a sorsdöntő népgyűlést hirdették, apró piszkos ártatlan gyerekek játszadoznak...

Mehring regénye, mint említettük, tudatos elvonatkoztatás a mai aktuális példáitól, de az ismerős arcokra mégis rádöbbenünk, mert a típus visszfénye elől a rokonfiguráknak nem lehet elbujni. Meg vannak világítva. Egy regény mintaszerű balladás sűrítése így oldódik fel tanul-sággá. (Fábry Zoltán)

SZABOLCSI BENCE: BEVEZETÉS A ZENETÖRTÉNETBE.

(Franklin Társulat 1937.)

Zenesztétikai mű! Mi szükség most erre? — kérdi a napról-napra bizonytalanabb sorsú polgár, s hogy nincs igaza, a szellem erőfeszítéseit semmibe vevő koratmoszférában, arra már nem is gondol. Pedig téved. A szellem erőfeszítése sohasem hiábavaló. Mert bármi vész készül is, az egyetemes kulturának csak egy részét pusztíthatja el s emberi kötelesség már előre pótolni a hiányt s tovább vinni az emberi gondolatot. Szabolcsi Bence könyve ennek a magatartásnak a jele. Szerző lényének rég ez a szel eme. Csak a zenében és a zenének él s eddigi zeneesztétikai munkássága nem egy nemzedékre gyakorolt gyökeresen átalakító hatást. Új könyve kiérlelt összefoglalása eddigi fejlődése folyamán kialakult zenei világképének, amit a könyv elején kissé elfogódott stílus később egyre

merészebb szárnyra kapva könnyedén bont ki, bejárva a zeneesztétika és zenetörténelem ormeit.

A könyv két, egymástól elhatárolható részre oszlik. Az első rész szorosan vett bevezetés a zenetörténelembe, a második pedig látszólag lazább összefüggésű zeneesztétikai cikkek együttese. Ám a sokrétű anyag bármelyik részéről legyen is szó, mindenütt az értelmezés és magyarázat szélességével találkozunk, úgyhogy a leszűrt ítéletekben nemcsak a zene történelme iránti elméleti érdeklődő, de a zenével hivatásszerűen foglalkozó is biztos vezérfontalat kap.

A muzsikus előtt valósággal meglepő igazságok ötlenek fel mindjárt azokon az oldalakon, ahol arról van szó, hogy az élő korok hogyan értelmezik az elmúlt korszakok zenéjét. Mély szakadékok nyílnak a közvetlen egymásután következő zenei korszakok között. S e szakadékok ismerete fontos. Így jutunk egy lépéssel közelebb a zenei stílusok értelmezésének általános érvényű igazságához.

Valóságos természeti szabályként hat Szabolcsi ama tézise, hogy valamely újonnan jelentkező zenei stílus legtöbbször elsősorban a megelőző kiélt stílussal való szembefordulás akaratából jön létre. Itt használja bizonyítása során „a tudomány haragja” kitételt, aminek egyedülisége, bár ő maga előtt is vitás, mégis egész eredeti gondolatsort eredményez.

A könyv súlypontja: a zenei formák fejlődése. Szabolcsi a legerősebben itt ragadja meg az anyagtalan művészet matériáját s teszi szinte megfoghatóvá az igazságot e legmegfoghatatlanabb művészetben belül, ahol a zenei forma, vagy annak csak egy része: a zenei alkotás, hanem is oly maradandó, mint bármely más művészeti ág terméke, mégis a bennerejlő lényeg sokkal maradandóbb minden más művészet lényegénél. A magyarázat: a zene függetlensége a „véges” matériától, mert a lényeg a zenében: maga a változás.

Napjaink zenéjét illetően plasztikusan állítja szembe az új zene fogalmát a tegnap és holnap zenéjével. Magyarázata költői, — de ugyanakkor tudományos. Általában könnyedén uralkodik változatos anyaga felett. Állandóan az eltérésekre hívja fel a figyelmet s kikutatja közös eredőjüket, miközben mindent a valódi zeneiség vonalára visz és ennek szempontjából ítél meg. Az erőszakos meghatározást és általánosítást mindig kerüli s azért hiszünk neki, mert semmit sem akar elhíttetni: mindig csak magyaráz és indokol. Viszont teheti: az alap, amiből kiindul, igaz, az út, melyen követjük, egyenes. Az igazságokra így magunktól jövőnk rá anélkül, hogy a lekisebb mértékben befolyásolna.

Egy helyütt például a *zenei szövet* változásáról ír. Kimutatja, hogy az ellentétes zenei korszakok egymástól való eltérése jórészt a zenei szövet változott szövési módja... Az egyes szálak benne, a melódia és harmonia fordulatai megegyezhetnek más korszakokéval, de a teljes szövetek úgy, amint van, a szövési módja, kiterülése, hullámozása, az alkotó részek ilyen vagy amolyan összhangja, együttese: egyetlen kor vagy egyetlen ember sajátja. Nagy odaadással magyarázza itt az egyén, a teremtmény zenei szerepét, de minden velük szemben érzett elragadtatása sem homályosítja el előtte a zenei univerzum másik nagy teremtményét: a népköltészetet.

Erősebben kihangsúlyozott szociológiai utalásokat alig találunk a könyvben. S hogy még sincs hiányérzetünk emiatt, ez igazolja legjobban Szabolcsi e téren való pozitív beállítottságát. Műve olyannyira az egyetemes haladás szolgálatában áll, hogy semmi szükség ilyenirányú aláhúzásokra. Többször érinti könyvében pl. a *befejező* és *előindító* alkotók

kérdését. Talán épp ennél a pontnál látszik leginkább helyes beállított-sága. Ez a probléma ugyanis látszólag az egyéniség kérdésén mulik. Szabolcsi azonban a zenei felszín alatt az örök orgonapontként bűgő népi zene hatásával magyarázza és oldja meg azt. Viszont, hogy milyen tisztán látja a népi zene kollektívumára ható társadalmi erővonalakat, azt a közösség összetartó erejéről, valamint az egyes társadalmi szakaszokban „erőszakosan felkarolt hagyományos zenélési formáról” szóló sorai igazolják. (Például: az „uri” Magyarország cigányzene-kultusza.) Ez a helyes szemléleti mód lépten-nyomon jelentkezik a legelvontabb zenei problémák taglalásakor. Ez a módszere a monódia és polifónia értelmezésében a legkövetkezetesebb.

Kitér az egységes látószögű zenetörténelem megalkotásának útjában álló nehézségekre is. Ezzel kapcsolatban állapítja meg, hogy a zene — a többi művészetekkel szemben — sokkal tágabb egyéni szabadságot biztosít az alkotónak. A különböző korok bár egyformán hatottak úgy a bennük élő zenei, mint mondjuk, irodalmi alkotózszenikre, mégis az előbbieket jobban függetleníthették magukat műveikben a kor hatásától, éppen művészetük matériamentessége következtében. A zene egyénibb és így szabadabb is, mint a többi művészetek: „Különleges törvényei vannak, az általános folyamatokon belül sajátos, egyéni folyamat-szabályai.”

Különös fontosságot tulajdonít Szabolcsi egy, a zenetörténelem folyamán gyakran megismétlődő ténynek. Az a jelenség ez, hogy sokszor a zenekultúra valamely szakasza csak annak köszönheti fennmaradását, hogy forma és dallamváltozatait valamilyen szérvihar (történelmi, politikai, vagy gazdasági megrázkódás) elsodorja a szélekre, ahol egy más nép képzeletében új életre kelnek s továbbalakulnak. A periférikus fennmaradás természet törvény jellegű törvénye ez, mely azt igazolja, hogy nincs még művészet, melyre egyes természet törvények oly mértékben volnának alkalmazhatók, mint éppen a zenénél. (—r —ö)

GYÖRY DEZSŐ: ZENGŐ DUNATAJ (Pécs-Eperjes 1938)

A mentém egyik ujja himes,
érzelgős, forró, ez Kelet,
az ész szaván egyafurt, hűvös
Nyugat varrta a más felett.

S míg itt virrasztok, két kultúrát
osztó Kiskárpát-dombokon,
ezüst Dunám a mentém csattja
s a kettőt összegombolom.

Bizonyára nem véletlen, hogy György Dezső éppen ezt a versét helyezte — mintegy bevezetőül — legújabb kötetének élére. Nem csupán regionális sajátosságát tekintve idéztém teljes egészében ezt a remekbe szabott, frappáns költeményt, de azt hiszem, hogy mind belső, mind külső formája szempontjából, ez az a vers, amit ha költője mentalitásához, emberi és lírátori magatartásához minél közelebb óhajtunk férközni, legelsősorban kell idéznünk.

Középeurópai ember... Ez az idézett költemény címe — s valóban, a lágyan hullámzó strófák közül hirtelen színes képpé tárul előttünk a szlovenszói magyar sorshelyzet minden halovány árnyalata; hangok szakadnak suttogva a mélyből, körüllegenek kósza szavakkal. Magunkra ismerünk. Ebből a népből, ebből a földből lendülnek a „legslovensz-

kóibb" költő szavai. A Dévénytől Vereckéig „viharba bontott", közel egy millió magyar testvér „pántlikáját lobogtatja" a szél Kelet és Nyugat kapuinál. A vihar szörnyű dolog, itt minden épkezű és épeszű embernek helye és feladata van, itt küzdeni kell — önmagunkról van szó. S a költőnek, ki e „viharba bontott pántlika" fiának és dalosának vallja magát, bármelyik sorstársánál is nagyobb éberséggel megtörhetetlenebb kitartással kell elfoglalnia helyét a mentőmunkálatoknál.

Lapozok, lapozok az új Győry-könyvben s önkéntelenül is elémto-lakodik a költő legeruptivebb, mindent-legmegmozgatóbb kötete, az *Új-arcú magyarok*. Párhuzamba állítom legújabb könyvével, a *Zengő Dunatáj*-jal. Mindkettő jólismert arcot sugároz felém. A táj, a képek eleven víziója, a mondanivaló emelkedettsége, mind, mind elvonul előttem. És mégis... Mintha újabb kötetéből hiányoznék valami; valami, amit az első percekben csak fülem és ritmusérzésem sejt s amiről kis idő múlva már egész valómmal tudomást szerzek: az a magasröptű páthosz, az a forró lendület, ami annyira jellemző tulajdonsága a régi Győry-verseknek, újabb kötetében már halk, egyenletes lélekzéssé lassul.

A páthosz, a tiszta költői páthosz nem csupán a tónusban jelentkezik, éppugy, mint ahogyan a temperamentum lázas kitörése sem végső ok a költői hangadásban. Kell valami önmarcangoló állandó belső feszültség, melynek ruganyossága oly szédítő magasságok felé röpítheti a szavakat. Sőt, ennél is több kell: prófétai ihlet...

Igen, azt hiszem ez a legjobb kifejezés, ha a két említett Győry-kötet közt párhuzamot vonok. Harcos, hetyke humanizmusától immár elszakadtak e jelzők, emberi megbántottságából tovavesztett a prófeta fanatikus harsogása. Igaza volna Szvatkó Pálnak, hogy „Győry Dezső elesett a Sarló csataterén"? Nincs igaza.

Nincs igaza, mert Győry még manapság is a csataterén áll. A költő, aki vad és merész kitartással száguldotta be a Dunatáj rónáit és ostromolta hegyeit, leszállt ideges paripájáról. Talán fáradtan, talán hitétvesztetten? Nem tudom. De itt áll Ő, a középeurópai ember, továbbra is közöttünk, szívében a Kárpátok líderceivel, a Vág mentén és a Csallóközben — és mindenütt, ahol a béke, a szabadság, a humanizmus ígését kell keményen kimondani. (*Berkó Sándor*)

NAGY ANDOR: TAVASZ VARADON. EPOCHÁ-kiadás, Budapest, 1937.

Tavaszi Varadon: Ady-regény. A szerző a címlapon regénynek tünteti fel. Mondhatnók regényes életrajznak, korrajznak; a mese és a valóság elemei bensőségessé szövődnek az író művében, de sehol a meseszerűség nem ködli el a valóság színeit, s viszont a valóság megtűkrözésében is érezzük a meseszerűt. Szerencsés, ihletett munka, amely a felduzzadó Ady-irodalmat egyéni becsű értékkel gazdagítja. Varadon fakadt ki Ady tavasza, s ez a tavasz nemcsak forrongó, mámoros, nemcsak szeretkezésekkel, duhajkodásokkal teljes, hanem azontul, egy kor szak élethű vetülete s benne a fiatal, induló Ady Endre megragadó arcképe. Annyit olvastunk, hallottunk róla, s még mindig rejtélyes, ellentmondó egyénisége. Nyilván az is legmélyebb lényében: indulatok, vágyak sűrű szövödménye, a „démoni" és „angyali" örvénylő kavardása. Nagy Andor ezt az egész Adyt mutatja be, s ez teszi könyvét megkülönböztetett becsűvé. Az utóbbi évek Ady-irodalma tulságosan elmarült, szinte elfeledkezett az Ady-Léda reláció szálainak felbogozásában. Bármennyire is fontos s érdekes e személyi meghittségek feltárása, s az asszony ihlető szerepének megmutatása, a Léda-komplexum csak egyik, de nem egyetlen meghatározója Ady költői pályájának. És saját-

ságosan Nagy Andor könyve ott végződik, ahol a legtöbb Adyról írott könyv kezdődik: találkozása Lécával. De ebben is, utolsó fejezetében, meggyőzőbb, természetesebb, mint a többi Ady-könyv; érezzük s átéljük, hogy ez az asszony megjelenésének első hatásával hogyan fogta meg, nyugtázta le a költőt, a párizsi „nagy” nő, a maga európaiságával, nagyvonaluságával, elementaritásával a Váradba élt, magasbátűző, fogytékossági érzetekkel telített, lázongó Adyt. Ami a könyvnek egészen kivételes értéket ad, hogy Ady *emberi* valóját megfogható közelségbe hozza, s a költőt számunkra emberileg átélhetőbbé teszi. Adyt csodáljuk, vagy rajongjuk, de valahogy nehezen jutunk emberi közvetlenségbe, fesztelen közelségbe hozzá. Ebben a könyvben Ady alapvető emberértéke rendkívülien megnő, túl a csodálaton valami gyöngéd emberi *rokonszenv* támad bennünk, valami új megismerés, amely örvendeztet és felvidámit. Adyt általában ösztönös lázadónak tartják, s jellemzően, utóbb a regresszió a maga céljaira akarta hasznosítani, akit előbb üldözött, s akit a haladás erői emeltek fel egy új nemzedék szimbólumává. Nagy Andor megmutatja, s nem holmi regényes módon, hanem az induló Ady váradai évein keresztül, ahol újságíróskodott, hogy ez az ösztönös lázadónak, vér-radikálisnak hitt ember, már akkor, huszas éveiben, a legöntudatosabb, következetességében, eltökéltségben hasonlíthatatlan uttörője volt ama korszak nyiladozó haladásvágyának. Hogy már akkor, a vidéki környezet kötelező egyformaságában, s megkívánt alkalmazkodásában ő volt az, aki *európai* szemmel és európai távlatban mérte fel Várad és az akkori Magyarország életnyilvánulásait. Hogy ő volt a nyugati demokrácia, a következetes haladás, a nagy magyar reformtörekvések világos látású, felkészült és eltökélt harcosa, aki már ott Váradon, egymagában szembenállt és szembeszállt a hagyományokkal megszentelt hatalmakkal és intézményekkel. Nagy Andor dokumentál: Ady váradai írásait idézi, akár Vázsonyi első közszereplése, akár Bródy Sándor újhangú írásai váltottak ki vihart, Ady ott van, harcos öntudatosan a haladás, az európaiság oldalán. Megragadó valóságérzékkel eszmél az akkori idők problémáit, s mutatja a jövőbe vezető utakat. Amit Ady akkor, a század elejei években írt, mint a napok krónikása, az ma is, szinte változatlan időszzerűséggel érvényes, oly igaz, korszerű, viruló, élő. És ez az Ady, az öntudatos, tisztánlátó, következetes és harcos — s nem az ösztönforradalmár — válik mondhatatlan emberi rokonszenvessé, s jut érzékeltető és értékelhető közelségbe hozzánk. Ezek az évek döntik el végleges egyértelműséggel, hogy ki volt hát Ady: érzelmi lázadó csupán, akit minden társadalmi törekvés kedvére sajátíthat ki, vagy több annál; felkészült, öntudatos európai és reformer, aki a szociológia távlatában fogja át társadalmát. Semmi kétség: Ady már első induló éveiben az, akinek később is megmaradt: a századelejei magyar haladás előharcosa, publicistája, újságírója. A költő Ady mellett megnőtt a mindennapok krónikása is. Ez a felmutatás a könyv legpozitívabb értéke.

Azontul színes, izes, gazdagon áradó írás, bár mértéktartó, meggyelmezett. Megismerjük benne Adyt, Váradot, s ezen keresztül az egykori Magyarországot. A váradai hely- és korrajz külön vonzása a könyvnek, alakjai nemcsak való nevükkel szerepelnek, de élnek is, lényük és létük sajátos hangulatát s levegőjét árasztva. Valami megkapó fluidális sugárzása van e könyvnek, egy korszak lélekzetét érezzük benne. Ami a szerző művében történelmi valóság, az kiválóan fontos és becses, ami regényes, mesészerű benne, túl a belletrisztikus vonáson, csak fokozza a valóság-

élmény eleven hatását. Szerencsés, ihletett munka; regénynek, korrajznak, portrénak egyaránt vonzó és maradandó értékű. (Neufeld Béla)

KET VERSESKÖNYV. Bizonyára komoly esztétikai okok határozzák meg, hogy a középszerű költemény megítélése és helyes értékelése sokkal nehezebb, mint a középszerű prózáé. Prózánál az olvasónak, bármilyen elvont próza is legyen az, többé-kevésbé tényekkel van dolga. A költészetben s különösképpen a lírai költészet esetében azonban, mint-hogy a vers tulnyomólag azt próbálja kifejezni, amit a költő nem akar, vagy nem tud magának megmagyarázni, annyi szempontot kell figyelembe venni s olyan összetevőket kell kiindulási pontjukig követni, melyek a lélektani kutatást is erősen próbára tennék. Mi marad mégis a bíráló számára, aki elé két verseskönyv kerül, hogy lelkiismeretesen és legjobb tudása szerint ítélje meg azokat? Mi vezetheti el ebben a zavarban azon a közönséges tárgyi valóságon kívül, amit egy könyv fizikai jelenléte nyújt.

Nem nagy költőkről van szó, akik valamilyen formában sikerrel állták ki a részükről valószínűleg sokszor igazságtalannak tartott támadásokat, amit a kritikus szinte már minden ténykedés nélkül, pusztán létezésével jelent, amint a nem-akotás, tehát a saját fegyverével való megtámadhatatlanság fedezékéből acsarkodik — sem egészen jelentéktelenekről, akikre az első sorok után könnyűszerrel ráolvasható a dilettantizmus, vagy tehetségtelenség. A középszerűekről, akik potenciálisan talán értéket jelentenek, de nélkülöznek fontos élménykomplexumokat, melyek határozottan körvonallazzák területüket s így esetükben, minden szöveghez kötött gáncsoskodás bizonyos mértékben igazságtalan és hamis. Minthogy a bírálatnak kissé mindig önmagunk bírálatának is kell lennie s ahogy magunkat képtelenek vagyunk sztatikusan felfogni: álva és itélkezve, szükségszerű, hogy a költőt is mozgásban fogjuk fel s a költői művet folyamatnak, be nem fejezett egésznek tekintsük. Bizonyára ez az a módszer, mely viszonylag igazságos és leginkább helytálló szépirodalmi kritikához vezet. Pusztán technikai okokból van ugyanis, hogy Hegyi Endrének 30, Arató Andrásnak pedig eggyel kevesebb versét kapjuk a két verseskönyvben, úgy, mintha addig s azóta semmi sem történt volna s a kritika fogyatékoságának kell felfognunk, ha ezt nem tudjuk beleilleszteni a folytonosságba, melynek valójában része, noha határozottan érezzük, hogy ez lenne helyes.

Talán történtek már kísérletek a szépirodalmi bírálat valamilyen formában való „racionalizálására“, talán gondoltak már arra is, hogy abszurd ez az anarkia, melyben a kritika szenved, tragikusan és igazságtalanul generális szabályaival, nyekergő normáival és beroszdázott paragrafusaival. Kétségtelen, hogy távol vagyunk még egy akár nagy vonalakban kidolgozott ilyenmimű rendszer megvalósulásától, aminthogy távol vagyunk az ehhez elengedhetetlenül szükséges társadalmi előfeltételektől is.

Vajjon a forma és tartalom maradéktalanul meghatározza a költeményt — s ezeknek, vagy ezek viszonyának bírálata egyben a költemény helyes kritikája is? Alig hihető. S épp ezért nem állítható szembe minden további nélkül Hegyi, az általánosságokról csengő-bongó verseket szerkesztő fiatal költő Aratóval, a zsidóság-komplexummal telített poétával. Az egyik impulzív, érzelmi lírája a másik racionális és szüntelenül problémákba ütköző költészetével anélkül, hogy ezek rugóit is tüzetesen meg ne vizsgálnánk egyben. Tagadhatatlan, hogy nagy munka és erőmegfeszítéssel járna mindennek tökéletes keresztülvitele s nem kívánhatja jogosan a költő bírálójától, különösen, ha egyébként nem feltétlenül

pozitív érték, vagy tételes tagadás az, amit a nyilvánosságnak adott. Köznap használatra helyes és elégséges is annak megállapítása, hogy a társadalom szempontjából, melynek számára dolgozik, mit jelent a költő álláspontja. Megold, vagy legalább fölvet-e problémákat, melyek közösségük következtében egyaránt érintenek költőt és embert? Hegyi esetében erre a kérdésre határozott nem-mel felelhetünk. A kisdud játékaira való borulás szinte bántó esetével állunk szemben, amint hóval befedett fenyőtobozokról, vagy az idillikusan poroszkáló fuvarosról szóló verseit olvassuk s megátalkodott köldöknézéssel a Napóra erőltetett párhuzamának esetében. Nemhogy nem old meg, de lényegében nem is érez semmit abból, ami körülöttünk bomlik s a pinceablak vértelen példázata elsikkad a szavak között.

Aratónál majdnem teljességben megtaláljuk a társadalmi ember ösztönös és értékes felelősségérzetét. Szemrehányóan mond bírálatot saját tehetetlensége fölött s ebből mit sem von le a kétségtelen tény, hogy a háttérben gyakran komorlik fel Ady. Transzilván idilljén kívül, mely sikertelen és giccses érzékeltetése egy egészen más síkba kívánczó problémának s pár költői ténykedésének ócsárlását és ál-megvetését tárgyaló versétől eltekintve, alig tartalmatlanság, vagy üresség 29 verse között.

Íme, amint két különböző irányból két különböző irányba tartó, de nagyjából ugyanazon a helyen álló költő egymásmellé került a bíráló asztalán, aki nem tudja megállni, hogy önkéntelenül is párhuzamot ne vonjon közöttük erőben, temperamentumban s hogy nem szorosan esztétikai szempontból meg ne határozza őket legalább önmaga számára. A forma kérdése nem sok szót igényel. Mindketten finomak és gondosak ebben a tekintetben: Hegyi többször, Arató jóval kevesebbszer a tartalom rovására. A rímek értéke azonban önmagában mindig vitatható. A gondolatnak teljesen ki kell töltenie a formát, hogy az önmagában is értéket kapjon, enélkül hasztalanul csengnek a legügyesebb rímek, míg a gondolat súlyt és szépséget ad a legsüketebb asszonáncnak is. Külön örömmel, hogy a két költő módot ad konkrét párhuzamra is. Az ugyanis, ahogy azokat képzelek, akiktől, mint emberek, társadalmi lények és költők függnek szinte maradéktalanul jellemző rájuk, az ut nélkül is, ahogy verseikig eljutottak. Arató itt is tárgyilagos: az állástkereső előtti zárt, vagy ridegen záródó ajtókat mutatja, Hegyi „nagy hirre vágyó szegény nevértől” beszél, mely szerinte csak úgy lehet valóban nagygyá, ha dicséri és önmaga fölé emeli a „nagyokat”. Arató az ajtók betörését vizionálja, Hegyi „büszke nagy betűkkel” kerítésekbe faragja be nevét az örökkévalóság számára. Álláspontja itt lehet kényelmes, a maga helyén talán erény is, de semmiesetre se egy kulturáért viaskodó ember magatartása, aki a dolgokat viszonylag tisztán látja.

Megítéléseink, minthogy a költők utja, amin a kötetekben levő verseikig jutottak ismeretlen, csak kiegészítő ítéletek a pontosság minden igénye nélkül. S az utóbbi párhuzam ellentéte is csak azért kirívóbb kisé, mert Arató állásfoglalása nagyjából egybeesik a bírálóéval s önkéntelenül nem lenne olyan éles, ha Arató, Hegyi tételének esetében a „nagyok” fenntartás nélküli maga fölé emelése mellett tört volna pálcát. Hogy végül a transzilvániai irodalom szempontjából mit jelent a két verseskönyv, egyrészt individuális, másrészt szociális hangjukon túl az dönti el, hogy tájbeli és szociális körülményeinket mennyire tudatosítják az olvasókban a provinciálizmus sekélyességében való topogás nélkül. S ha ezen a ponton mindkettőjüket fogyatékossgal vádoljuk, néhány lényegtelen utalásuktól eltekintve, feltétlenül jogosan tesszük.

(Kovács Katona Jenő)